

SIMON ATTILA

MAGYAR IDŐK A FELVIDÉKEN
(1938–1945)

X 214.344

Simon Attila

MAGYAR IDŐK A FELVIDÉKEN (1938–1945)

Az első bécsi döntés és következményei

Jaffa
Kiadó

Budapest, 2014

Copyright © Simon Attila

Hungarian edition © Jaffa Kiadó, 2014

Minden jog fenntartva!

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001114180

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Lektorálta: Szarka László és Ablonczy Balázs

Borítóterv: Hegyi Péter

Sorozatszerkesztő: Ablonczy Balázs

Felelős szerkesztő: Totth Benedek

Felelős kiadó: Rados Richárd

Jaffa Kiadó • www.jaffa.hu

ISBN 978 615 5418 91 4

magyar
nyomda termék
NYOMDA- ÉS PAPÍRPARI SZÖVETSÉG

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Tartalom

1. Előszó	9
2. Határeset	15
3. Csak álltunk és sírtunk	37
4. „A Felvidék nem vadászmező”	57
5. Az állam kenyere	81
6. A felvidéki szellem	97
7. A reform revíziója	111
8. Nem, nem, soha	131
9. A nyugdíjasok városa	153
10. Új pályákon	177
11. Mózeshitű magyarok	193
12. Vissza a jövőbe	209
13. Források és szakirodalom	219

Jegyzetek 233

Névmutató 241

X 214344

1. Előszó

„...látni akarom Kassát, el akarok menni egy vasárnap reggel misére a székesegyházba, ahol Rákóczi hamvait őrzik, akarok aludni egy őszi éjszaka az Ottilia vadászházban, ahonnan reggel, mikor felszáll Sáros felett a köd, messzire látni, a Tátra havas rajzát is látni. El akarok menni Rozsnyóba, a temetőbe, látni akarom Komáromban a házat, ahol Jókai született, érezni akarom még egyszer azt a felvidéki légáramlást, mely a fenyvesek illatát hozza a városokba, akarom látni egy havas karácsonyeste Kassát, amint tornyaival, harangjaival és lelkével őrt áll Magyarország határán. Igen, ezt akarom, mert ennyi az élet értelme. Mindig tudtam, de most végre megértettem” – írta Márai Sándor alig egy hónappal az első bécsi döntés előtt a *Pesti Hírlap*ban megjelent egyik tárcájában.¹ S bár ő felvidéki volt, aki ezer szállal kötődött az 1918–20-ban Magyarországtól Csehszlovákiához került területekhez, amit leírt, az nem csupán a felvidékiek vágya volt. Trianon semmissé tételének gondolata ugyanis a teljes korabeli magyar társadalmat áthatotta, pártállástól és világnézettől függetlenül.

Az 1938. november 2-án, a bécsi Belvedere palotában kihirdetett első bécsi döntéssel megnyílt az út Márai előtt. Ismét hazamehetett szülővárosába, Kassára. Igaz, bevonulása korántsem úgy sikerült, mint azt korábban elképzelte. Más újságírókkal és polgári személyek-

kel együtt ugyanis Kassa határában katonai alakzatba sorakoztatták és díszlépésben vonultatták be a szülővárosába, ahol „a lakások ablakában régi ismerősök állottak, nézték ezt a különös csapatot, a katonai vezényszó mellett egzecírozott magyar írók és festők díszfelvonulását; az idősebbek gúnyosan mosolyogtak ezen a látványon, a fiatalabbak hangosan röhögtek. Igazuk volt, megérdemeltük, hogy kinevessenek.”²

A Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszterek által meghozott döntés következtében Magyarország 11 927 négyzetkilométernyi területet kapott vissza Csehszlovákiától, melyen összesen mintegy egymillió lakos élt. Szlovákia és Kárpátalja déli, magyarok által lakott határsávjáról van szó, bár a jelen könyv, igazodva az utóbbi évek historiográfiájának nyomvonalához, a kárpátaljai területekkel nem foglalkozik. Ennek az önálló hagyományokkal és szellemiséggel rendelkező régiónak korabeli története ugyanis külön témát jelent.

A visszacsatolt területek lakossága számára a magyar honvédség bevonulása egy életre szóló, de soha meg nem ismétlődő, boldog pillanatot jelentett. Egy olyan élményt, amely mégsem vált a felvidéki magyar történelmi emlékezet szerves részévé. 1945 tavaszától ugyanis, amikor ezt a területet ismét Csehszlovákia vette birtokba, a visszacsatolással kapcsolatos emlékeiket hosszú időre el kellett temetniük, azok nem csupán a közbeszédből tűntek el kényszerűen, de a családi emlékezetben is elhallgatottá váltak. Az én nagyszüleim sem beszéltek róla, s az én magyar ajkú szülőfalumban, Bátkában éppúgy nem volt beszédtema a bécsi döntés, mint az utána következő hat és fél év, az ún. „magyar idők” időszaka sem. Csupán itt-ott hallottam azt a furcsa szókapcsolatot, hogy „újból magyarokká lettünk”. Ezt gyerekfejjel nem is értettem, hiszen hogyan lehet magyarrá az, aki mindig is az volt. Azt azonban szép lassan felfogtam, hogy a máso-

dik világháború alatti magyar időkről nem ildomos beszélni, mert az valami olyat szimbolizál, ami a szocializmus korabeli csehszlovák gondolkodással végképp nem kompatibilis.

A hatalom azonban nemcsak az emlékezést akarta elhallgatni, de a „magyar idők” tárgyi emlékeit is. Így 1945 után nem csupán az 1938 őszén és 1939 elején állított országzászlók tűntek el a falvakból, s maradtak helyükön az üres betontalapzatok, de lekaparták az ezekre az évekre utaló feliratokat (mint a rimaszombati világháborús hősök emlékművéről Horthy István nevét), eltüntették az ekkor állított emléktáblákat. Az országzászlók helye üresen maradt, esetleg a turul helyére vörös csillag került.

Az első bécsi döntés és a magyar idők nem csupán felejtésre ítélt időszakká váltak, de egyben a szlovákiai magyarok „kollektív bűnösségének” legfőbb bizonyítékává is. A szlovák történetírás és a köztudat ugyanis az első bécsi döntésben, a díszkapuk alatt a honvédeket virággal fogadó magyarok magatartásában találta meg mindannak a magyarázatát, amit a csehszlovák nemzetállam építésére hivatkozva a szlovákiai magyarokkal 1945 után elkövettek. A deportálások, a lakosságcsere, a reszlovakizáció – és más intézkedések ennek a gondolkodásnak a jegyében – csupán következménye volt a szlovákiai magyarok „bűnének”. Ami, persze, még akkor sem állja meg a helyét – sem történeti szempontból, de legfőképpen morálisan –, ha tudjuk, hogy 1938 tényleg sérelmek sorozatát okozta a szlovákoknak.

Mindezek miatt a „magyar idők” sohasem lettek rendesen kibeszélve, s így a visszacsatolt felvidéki területek 1938 és 1945 közötti hat és fél évről vajmi keveset tudunk. Keveset, mert az emlékezők nem mondták el történeteiket, keveset, mert a történetírás is elfeledte ezt a témát, hiszen a rendszerváltás előtt nem volt divat foglalkozni vele. Sem magyar, sem szlovák részről. Ez pedig annál is szomorúbb,

mivel azok, akik tevékenyen élték meg ezt a korszakot, többnyire már nincsenek közöttünk.

A téma komplex feldolgozását a jelen munka keretén belül sem lehetett felvállalni, hiszen a szükséges alap kutatások hiányában ez úgyis csak hiú ábránd lenne. Azt azonban legitim és reális célkitűzésként fogalmazhattam meg, hogy a téma néhány fontos aspektusát a figyelem középpontjába helyezzem, s ezzel kollégáimat is arra ösztönözsem, hogy elérkezett a pillanat, el kell kezdeni feldolgozni „a magyar idők” történetét. Ha ez sikerül, akkor már nem született meg hiába ez a könyv.

Az első bécsi döntés, és általában minden, Trianonnal és annak revíziójával összefüggő téma a magyar olvasóközönség kitüntetett figyelmére tarthat számon. Én is azt remélem, hogy ez a könyv tetszésre talál mindazok körében, akik az átlagosnál mélyebben érdeklődnek nemzeti történelmünk, ezen belül a felvidéki (szlovákiai) magyarok múltja iránt. Annál is inkább, mert ez a szöveg nem csupán a Felvidék történelméről szól, hanem sokkal inkább a korabeli Magyarország egészéről, amelynek akkor, abban a pillanatban a felvidéki magyarok tartottak tükröt.

Arra azonban figyelmeztetnem kell az olvasót, hogy ez a könyv nem a „visszatért Felvidék” örömmámoráról fog szólni, hiszen az ünnepek csak néhány napig szoktak tartani. A Felvidék visszacsatolása nem volt felhőtlen sikertörténet, ami érthető is, ha tudatosítjuk, hogy a fent meghatározott hat és fél évből csupán az első – annak sem az egésze – esett a második világháború időszakán kívül. Az a felemás viszony, amelyet a szlovákiai magyarok emlékezete a „magyar időről” őriz, részben a háborúnak köszönhető: hiszen ebben a hat évben találkozik a jegyrendszerrel, a SAS-behívóval, a nélkülözésekkel, az ostromgyötrelmeivel, a doni pokollal, a holokausztal és mindazzal, amit ez

a háború nekünk és más nemzeteknek hozott. A jelen könyvben azonban a háború csak távoli ágyúszóként jelenik meg, a középpontba inkább a szlovákiai magyarok visszaülleszkedésének folyamata került. Az a folyamat, amely egyszerre volt magától értetődő, hiszen a felvidéki magyarok számára mindennél természetesebb volt ismét magyar állampolgárrá lenni, ismét az évszázados kerékvágásba visszatérni, de egyben keserű tapasztalat is volt a kor magyarországi valóságát illetően. Elkerülhetetlen, hogy ebből a kettősségből a jelen könyvben elsősorban a visszaülleszkedés gondjai, nehézségei kerüljenek előtérbe, hiszen az emlékezet is leginkább ezeket őrizte meg, s a levéltári források is leginkább erről szólnak. Arról, ami jól működik, ami a maga természetességében zajlik, nem születnek jelentések.

Ez a hat év a be nem vált remények időszaka volt, hiszen a visszacsatolt területek lakossága gondjai megváltójaként tekintett a bevonuló honvédekre. Csakhogy a megváltás nem jött el, mint ahogy a visszatérés örömteli napjaiban szőtt nagy tervekből is csak kevés valósult meg. Az is olyan felemás módon, mint amilyen a *Magyar feltámadás* című film sorsa volt. Ennek elkészítését ugyanis rögtön a visszacsatolás utáni első hetekben határozták el, és harangozták be a sajtóban. A Felvidék visszatérésének feldolgozását a korban szokásos kissé romantikus, kissé mulatságos, ugyanakkor patetikus hangvételű játékfilm formájában képzelték, amelyben az eredeti tervek szerint olyan nagynevű színészek szerepeltek volna, mint Csontos Gyula, Tőkés Anna, Ottrubay Melinda. A film jeleneteit 1939-ben Kiss Ferenc rendezésében végül le is forgatták, de maga a film sohasem készült el, s csupán egy töredékes rész maradt meg belőle az utókorra. Valahogy úgy, mint a magyar időkből a ma élők emlékezetében.

A múlt és annak történelemként való felidézése persze ritkán fedi egymást. Ez a megállapítás a jelen szövegre is érvényes. Ezért aki azt

olvassa ki e könyvből, hogy a Felvidék visszacsatolása problémák és gondok egész sorát generálta, arról se feledkezzen meg, hogy ezeket a gondokat messze felülmúlták a visszacsatolás előnyei, messze felülmulta az öröm, hogy a csallóközi, gömöri vagy kassai ember ismét magyar állampolgárrá vált. Ezt leírni azonban nehéz, sőt talán lehetetlen is. Ezt át kellett élni.

Külön köszönet Ablonczy Balázsnak és Szarka Lászlónak, akik nemcsak elolvasták a kéziratot, de bíráló szavaikkal segítettek azt jobbá tenni.

2. Határeset

A felvidéki magyar közélet egyik legeredetibb személyisége, a kiváló orvos, publicista, Hunčík Péter a 2008-ban kiadott *Határeset* című regényében hol ironikus, hol groteszk, de mindenképp az érintett lakosság történelmi tapasztalataira épülő leírását adja annak, hogyan élte meg a Trianonban elcsatolt, majd az első bécsi döntéssel visszacsatolt, majd 1945-ben ismét Csehszlovákiához került, 1968-ban pedig a prágai tavasz elfojtására érkező magyar tankokat szemlélő Ipolyság lakossága a huszadik század nagy fordulatait. Mindaz, amit Hunčík leír, egyedi és sokszor fiktív esetek füzére, mégis egy közösség kollektív tapasztalatát hordozza magában, hiszen az államhatárok viszonylag sűrű változása – és ennek minden velejárója – közös élménye volt a Felvidék déli részén élőknek.

A Felvidék fogalma alatt a történelmi Magyarország északi részeit szoktuk érteni. Ez a változó jelentéstartalmú szó, amely az autentikusabb Felföld kifejezést szorította ki a köznyelvből, eredetileg az Alföldtől északra található hegyes vidék (beleértve a Mátrát és a Bükköt is) megnevezése volt, a dualizmus időszakában pedig azokat az északi régiókat értették alatta, ahol jelentősebb számban éltek szlovákok. 1918 után a Felvidék fogalma megváltozott, s függetlenül a természeti és az etnikai viszonyoktól, a trianoni békével Csehszlovákiához

csatolt területek megnevezésévé, a Szlovákia kifejezés szinonimájává vált. Így a szepességiek vagy lipthóiak mellett felvidékiekké váltak a Kisalföld északi részén, a Dunaszerdahelyen vagy a Királyhalmec környékén élők is, noha tájtörténeti szempontból a Csallóköz a Kisalföld, a Bodroghöz pedig a „nagy” Alföld része.

A csehszlovák csapatok által 1918 decemberében és 1919 januárjában megszállt felvidéki területen Csehszlovákia megalakulásának időpontjában mintegy hárommillió személy élt. Pontos etnikai arányuk, illetve a magyarok számának meghatározása azonban ma már lehetetlen, mivel a vonatkozó népszámlálási adatok meglehetősen ellentmondásosak: a mai Szlovákia területén 1910-ben, a Monarchia utolsó népszámlálásakor nyolcszáznyolcvannégyezer fő, 1921-ben viszont már több mint kettőszázezerrel kevesebb, csupán hatszázharmincnégyezer személy vallotta magát magyarnak. De nem csupán a pusztá számok nehezítik a hiteles becslést, hanem az is, hogy a Felvidéken, különösen annak a nyelvhatár közelében fekvő városaiban (Pozsonyban, Nyitrán, Kassán) mindig is nagy számban éltek változó identitású, több nyelvet is beszélő polgárok. Olyanok, akik számára nem feltétlenül a mai értelemben vett nemzeti identitás volt a meghatározó, hanem sokkal inkább az állam iránti lojalitás. Olyanok, akik az 1910-es népszámláláskor magyar anyanyelvűeknek mondták magukat, az első csehszlovák népszámlálás idején, 1921-ben viszont már csehszlovák nemzetiséget íratnak be a népszámlálási ívekbe. A magyarság számának csökkenését eredményezte az is, hogy a csehszlovák népszámlálások az anyanyelvi hovatartozás helyett a nemzetiség kategóriáját vezették be. Ez pedig többek között azzal is járt, hogy több tízezer izraelita, akik korábban a magyar anyanyelvűek kategóriáját erősítették, választotta a zsidó nemzetiséget. És nem szabad elfeledkezni arról az államfordulat után a trianoni országterületre el-

vándorolt vagy elűzött több mint százhuszezer felvidékiről sem, akik szintén hiányoztak a Trianon utáni népszámlálások során.

A többes identitás, persze, elsősorban a városok lakosságára volt jellemző, hiszen a szlovák és a magyar etnikumot a Felvidék nagy részén éles nyelvhatár választotta el egymástól, bár Bars vagy Zemplén egyes térségeiben az etnikai határ élessége már igencsak „elmosódni” látszott. A nyelvhatártól északra jórészt szlovák települések voltak, míg délre még a két háború között is döntő többségében csak magyarok éltek. Kivételt csupán a csendőrlaktanya, a jegyzői hivatal, a posta, a vasút, és az országot szinte elárasztó Baťa-cipőboltok alkalmazottai jelentettek. Amíg azonban a felvidéki magyar falu Trianon után is csak alig változott, a régió városaiban már szemmel látható volt az államfordulat hatása. A mai Dél-Szlovákia városainak nagy része ugyanis – legalábbis a hivatalos statisztikák szerint – már ekkor elveszítette többségi magyar jellegét. 1930-ra Pozsonyban és Kassán 20 %, Érsekújvárott, Galántán, Losoncon, Rimaszombatban, Rozsnyón pedig 50% alá esett a magukat magyarnak vallók aránya. Igaz, az utca realitása azért mást tükrözött, mint a statisztikák, hiszen a népszámlálás során magukat különböző okokból csehszlováknak valók egy része, illetve a zsidó nemzetiségűek továbbra is magyarul beszéltek, és továbbra is magyar kultúra fogyasztói voltak.

Az, hogy 1938-ra a szlovákiai magyarok aránya a Szlovákián belül az 1921-ben kimutatott 21%-ról 17%-ra csökkent, elsősorban a fentebb már említett statisztikai elszlovákosodás, és csak kisebb mértékben a tényleges asszimiláció eredménye volt, amely leginkább csak a nyelvhatár fölötti, a magyar iskolától és kulturális lehetőségektől megfosztott régiókban volt tetten érhető. A nyelvhatár alatt, amely nagyrészt az első bécsi döntésben megállapított új határvonal alapját is szolgáltatta, azonban nem volt számottevő az asszimiláció. Ezt

igazolta a visszacsatolás után mintegy öt héttel, 1938. március 14-én lebonyolított népszéíráás is, amely során az itt élő lakosság mintegy 84%-a vallotta magát magyarnak. Persze, ezt az adatot némi óvatos-sággal kell kezelnünk, figyelembe véve, hogy a bécsi döntés kihirde-tését követően mintegy nyolcvan-nyolcvanötezer cseh és szlovák el-hagyta ezt a területet, illetve hogy néhány szlovák nyelvű településen kiugróan sokan vallották magukat magyarnak. Ám így is elmondható, hogy a visszacsatolt terület lakosságának mintegy 75-80%-a magyar anyanyelvű volt, ha pedig települési szinten vizsgáljuk meg a nép-összéíráás eredményeit, azt tapasztaljuk, hogy Trianon időpontjához képest csak minimális elmozdulás történt a népesség etnikai össze-tételében.

Bár az első bécsi döntés és az annak nyomán bekövetkező határ-módosítás bizonyos tekintetben váratlanul következett be, mégsem lepte meg a szlovákiai magyarokat, akik sohasem tudtak megbarát-kozni az 1919–1920-ban kialakult új államhatárral, és akik mindig is ideiglenesnek tekintették azt. Még akkor is, ha a csehszlovák állam-nak a húszas években bekövetkezett gazdasági és politikai konszoli-dációja egyre inkább a távoli jövőbe tolta át a várt határmódosulást. Azt is el kell azonban mondani, hogy a felvidéki magyarok között a csehszlovák állam kezdeti – egyöntetű – elutasítását fokozatosan annak elfogadása váltotta fel. A mindennapok sodrásában ez persze nem is történhetett másként, nem beszélve arról, hogy a gazdasági stabilitás, a szegényebb rétegek számára is biztonságot adó szociá-lis rendszer, valamint a liberális demokrácia intézményei a szlová-kiai magyarok számára is élhetővé tették ezt az államot. A politikai rendszer előnyei közül kétségkívül az általános és titkos választójog volt a legvonzóbb, amely nemzetiségre és anyanyelvre való tekintet nélkül először tette a legszélesebb rétegek számára megélhetővé azt,

hogy mit jelent a közügyekben való aktív részvétel. A magyar nyelvű állampolgárok politikai és társadalmi komfortérzéséhez a pártalapítás szabadsága, a széles körű egyéni szabadságjogok mellett a közép-eu-rópai viszonylatban liberálisnak mondható nyelvtörvény is hozzájá-rult. Mindennek köszönhetően a magyar lakosság jól kiépített iskola-hálózattal, erős parlamenti képviselettel, gazdag egyesületi hálózattal rendelkezett, miközben a politikai rendszertől függetlenül bekövetke-ző társadalmi modernizációnak köszönhetően életmódja is átalakult. Iskolázottabb lett, a szabadidő eltöltésének új formái honosodtak meg körében (mozi, sportesemények, kávéház, sajtó), a hírközlés és a köz-lekedés új eredményeinek köszönhetően a körülötte lévő világ egyre nagyobb szeletét ismerte meg.

Mindez azonban nem jelentette a csehszlovák rendszer feltétel nélküli elfogadását, hiszen a szlovákiai magyarok a demokrácia elő-nyei mellett érzékelték azt is, hogyan él vissza a helyzettel a cseh-szlovák többség, amelynek hol titkolt, hol pedig bevallott célja mégiscsak a csehszlovák nemzetállam megteremtése volt. Ezeknek a nemzetállami szándékoknak voltak köszönhetőek azok a sérelmek, amelyeket naponta el kellett szenvednie a magyar lakosságnak, és amelyek következtében másodrendű állampolgárnak érezték magu-kat. A nyelvtörvény hiányosságai mellett ezt az érzést elsősorban az a bizalmatlanság táplálta, amelyben a csehszlovák állam részéről a magyaroknak osztályrészük volt. Ennek köszönhetően azoknak, akik nyíltan vállalták magyarságukat, gyerekeiket magyar iskolába járaták, kevés esélyük volt állami alkalmazásba kerülni. A nagy álla-mi vállalatoknál, a vasútnál, a postánál, a stratégiai jelentőségű üze-meknél és a közigazgatásban a magyarok messze alulreprezentáltak voltak. Abban, hogy nem tudták otthonuknak érezni a csehszlovák államot, nagy szerepe volt a Prága által szorgalmazott emlékezetpoli-

tikának, amely a történelmi Magyarország tradícióinak teljes tagadására és befekettítésére, és egyben a magyar lakosságtól idegen eszmék (a huszita tradíciók, a szláv testvériség stb.) egyoldalú erőltetésére épült. Ennek a politikának a jegyében a magyar nemzettudat minden megnyilvánulása, a himnusz eléneklése, a magyar nemzeti színek használata irredenta és büntetendő cselekedetnek minősült. Március 15-e vagy augusztus 20-a után perek egész sora indult a nemzeti ünnepeket megülő magyarok ellen.

Vagyis a magyar lakosság a demokratikus jogi környezet és a konszolidált gazdasági viszonyok ellenére sem érezhette hazájának Csehszlovákiát, helyzetének megoldását továbbra is a revíziótól várta. Mint ahogy a magyarság szavazatainak többségét bíró jobboldali magyar pártok is, amelyek ugyan kényszerűségből elfogadták a csehszlovák állam realitását, de a magyar kisebbség önrendelkezési jogáról sohasem mondtak le. Az e tekintetben szigorú csehszlovák jogszabályok miatt a határrevízióról nyíltan ugyan nem beszélhettek, ám tevékenységüket Budapest érdekével összhangban, a trianoni határok megváltozásának reményében folytatták.

A revízióvárás legfontosabb éltetője, persze, Budapest volt, amely a két háború közötti időszakban sohasem mondott le a határok megváltoztatásáról. Habár a Trianonban elveszített területek közül a magyar közvélemény és a hivatalos budapesti politika számára mindig is Erdély visszaszerzése jelentette az első számú célt, a legelérhetőbbnek mégis a Csehszlovákiához került területek esetében mutatkozott a revízió. Egyrészt azért, mivel a csehek és a szlovákok közötti kulturális, gazdasági, politikai, valamint a cseh országrészek és Szlovákia fejlettsége közötti különbségek miatt a Magyarországot harapófogóba szorító kisantant országok közül Csehszlovákiát tartották a leggyengébb láncszemnek. Másrészt, mert a szomszédos népek közül épp a szlo-

vákokról vélekedett úgy a magyar közvélemény, hogy azok (ismét csak történelmi, szocializációs okokra visszavezethetően) valójában áldozatai a békerendszernek és a cseh imperializmusnak, s ha lehetőségük lesz rá – mint ezt a reményt a trianoni szoborcsoport Felvidéket szimbolizáló része is kifejezte – szívesen visszatérnek az „anyaország-hoz.” Erre a meggyőződésre építve a Felvidék visszatérését két lépésben gondolták megvalósíthatónak: az elsőben a szlovákok szakítottak volna a csehekkel, majd az egyedüli lehetséges megoldást választva ismét Magyarországhoz csatlakoztak volna.

Az 1938-at megelőző két évtizedben ennek a taktikának volt alárendelve a szlovákiai magyar pártok stratégiája is, amelyben fontos szerepet kapott az őslakosok összefogása (a magyarok, szlovákok, németek küzdelme a „betolakodó” csehekkel szemben), valamint Szlovákia autonómiájának követelése.³ Nem került viszont be a felvidéki magyar pártprogramokba a magyarok által lakott régió autonómiájának a célja, hiszen az ellentmondott volna a fenti stratégiának. Mindez, persze, jórészt Budapest azon, még 1938-ban is élő, illúziójából fakadt, miszerint a szlovákoknak a legfőbb vágya a Szent István-i állam újrateremtése lenne. Ezért tárgyaltak még 1938 tavaszán is az egyik vezető szlovák politikussal, Jozef Tisóval azokról a feltételekről, amelyek esetében a szlovákok ismét Magyarországot választanák. Ám a valóság más volt. A szlovák társadalom döntő többsége – nem csak 1938-ban, de már korábban is – elutasította a „magyar megoldást”. Az, hogy a szlovák politika, ha nem is hivatalosan, de hajlandó volt ilyen elképzelésekről tárgyalni, sokkal inkább a cseh politikának szóló üzenet volt, mint komolyan veendő alternatíva.

Persze, nem kell azt hinnünk, hogy Budapest kizárólag csak egyetlen alternatívában gondolkodott, hiszen a Trianon utáni évek számtalan revíziós elképzelést szültek, amelyekben a közvélemény által

kedvelt „Mindent vissza!” jelszó mellett gazdasági, stratégiai, etnikai elvek is szerepet kaptak. Fontosabb azonban, hogy a bethleni politika számára az irányadó az optimális revízió elve volt, amely lényegében azt jelentette, hogy az integrális revízióról lemondva és az adott helyzethez alkalmazkodva az éppen elérhető legjobb megoldást preferálta. Ehhez párosult az a fokozatosan megszilárduló meggyőződés is, hogy a revízió legjobb módját a békés és nagyhatalmi jóváhagyással megtörténő határmódosítás jelenti, mivel csak az szavatolhatja a változás tartósságát.

A szlovákiai magyar politika 1938-ban nagy utat járt be. 1938 márciusában egy Budapestre küldött jelentésében az akkori szlovákiai magyar politika legelismertebb képviselője, az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnöke, Esterházy János azt fogalmazta meg, hogy szlovákiai magyar politika elsőrendű feladata „lehetőleg mások által is destruáltatni a köztársaságot”, és ezzel igazolni, hogy a csehszlovák egység nem létezik. Az ugyanebben az időszakban a párt által megfogalmazott és a prágai kormánynak eljuttatott 81 pontos memorandum ugyanúgy, mint az áprilisban a nemzetgyűlésben felolvasott követelések 12 pontos listája Szlovákia autonómiáját jelölte meg az egyik legfontosabb célkitűzésként. Mindez azt jelzi, hogy a szlovákiai magyar politika még 1938 tavaszán is az előző húsz évben kitaposott ösvényen haladt, miközben a szudétanémetek már aszfaltozták a maguk gyorsforgalmi útját Berlin felé. Ehhez képest augusztus végén már a magyarság nemzeti autonómiája került EMP politikájának középpontjába. Ez a nagyon is transzparens változás nehezen volna érthető a Csehszlovákiában azokban a hetekben lejátszódó folyamatok, elsősorban a szudétanémet kérdés figyelembevétele nélkül, ami egyben azt is jelzi, hogy a felvidéki revízió szoros összefüggésben volt a németkérdés megoldásával, mintegy annak

a farvizén evezve került rá sor. Ma már tudjuk, hogy mindez hosszú távon végzetesnek bizonyult.

Az események lavináját mindenképpen az Anschluss indította el, amely mind a nyugati hatalmak, mind pedig a csehszlovák állam vezetése számára félreérthetetlenül jelezte, hogy új szakasz kezdődött a németkérdés megoldásában. 1938 márciusától Hitler már Csehszlovákia felbomlasztására és Csehország elfoglalására készült, amelyhez számára a hárommillió létszámot meghaladó szudétanémet közösség elégedetlensége csupán jól felhasználható eszköz volt. A volt tornatanár, Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párt ekkorra már teljesen alárendelte magát Hitler szándékainak, feladatát elsősorban abban látta, hogy követelései állandó fokozásával, ha kellett, akár erőszakos eszközök alkalmazásával, de megakadályozza a németkérdés békés, Csehszlovákián belüli rendezését.

Budapest és az ahhoz ezer szállal kötődő szlovákiai magyar politika azonban csupán 1938 nyarán, alig három hónappal a bécsi döntés előtt ismerte fel, hogy a szudétanémet válság a versailles-i határok teljes összeomlását eredményezheti, és ezáltal Trianon két évtizede vágyott revíziója is a küszöbön áll. Azt is fel kellett azonban ismerniük, hogy ez a fajta árukapcsolás, vagyis hogy a magyar revíziót a szudétanémet kérdés rendezéséhez kötik, nem kis veszélyekkel jár. Ezért utasította el két ízben a magyar politikai vezetés Berlin ajánlatát, amely szerint Magyarország egy csehszlovákia elleni katonai fellépés jutalmaként megkapta volna a teljes Felvidéket. Nem mintha nem szerették volna ezt, ám ismerte a magyar és a csehszlovák hadsereg közötti minőségi és mennyiségi szakadékok (nem is beszélve az egész Kisantantrol) nem vállalták egy katonai fellépés kockázatát.

1938 szeptemberében már mind Budapest, mind az Egyesült Magyar Párt az egyenlő bánásmód elvét követelte, vagyis azt, hogy

ugyanazon elv szerint rendezzék a magyar kérdést is, mint a szudétanémetet. Márpedig szeptember 15-ére, amikor a Szudéta-vidéken fegyveres felkelés robban ki, és amikor Chamberlain angol miniszterelnök is elismerte a német követelések jogosságát, már egyértelművé vált, hogy ez a megoldás csak a határmódosítás lehet. Hiába volt azonban minden magyar diplomáciai erőfeszítés, Münchenben csupán a német követelésekről tárgyaltak, s csupán az ott elfogadott négyhatalmi egyezmény függelékébe került bele annyi, hogy ha a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbség ügye három hónapon belül nem rendeződik, akkor újabb nagyhatalmi konferenciát fognak összehívni.

A müncheni egyezmény gyógyíthatatlan sebeket ejtet a versailles-i határokon, miközben beindította a csehszlovák állam széthullásának folyamatát. A lengyel kormány azonnal ultimátumot intézett Prágához, s a németek, lengyelek és csehek által lakott és gazdag nyersanyagkészletekkel rendelkező Teschen (Cieszyn/Tešín) Csehszlovákiához tartozó területeinek 24 órán belüli átadását követelte. Ennek a szorult helyzetben lévő csehszlovák kormány azonnal eleget is tett. Budapest, amely továbbra sem bízott saját katonai erejében, azonban eltérő megoldást választott, és a trianoni határok megváltoztatásáról szóló kétoldalú tárgyalások megkezdését javasolta Prágának. A Szudéták átadásával, az onnan elmenekültek helyzetével, a Beneš elnök lemondásával és a szlovák autonómiatörekvésekkel leterhelt prágai kormányzat a tárgyalások tényét elfogadta, azonban megkezdésükhöz haladékot kért. Így azok végül csak október 9-én kezdődtek meg Komáromban.

Az Imrédy-kormány által szorgalmazott tárgyalásos megoldásnak azonban nem mindenki volt a híve, és a felfokozott revíziós hangulatba került magyarországi közvélemény, s a hadsereg vezetésének és

a politikai elitnek egy része is meglehetősen csalódással fogadta, hogy a Felvidék visszacsatolása tovább késik. Ezt igazolták azok a határincidensek is, amelyek ezekben a napokban kirobbantak, és amelyek egyben azt is jelezték, hogy a magyar kormánynak és a legfőbb hadvezetésnek sem ereje, sem akarata nem volt visszafogni a szélsőséges megoldások híveit. A határincidensek közül a legnagyobb kétségkívül az ún. kacagópusztai betörés volt, amely során a gömöri határszakasz Felsőhangonyban állomásozó határbiztosító százada október 5-én, a hajnali órákban betört Csehszlovákia területére, és néhány órára elfoglalt hat, a határ mentén elhelyezkedő magyar lakosságú települést.⁴ A Felcsiki Gábor százados egyéni kezdeményezésére, és furcsa módon cigánybanda zenéje mellett induló támadás fő célja ugyan Rimaszombat elfoglalása, s ezzel egy általános, Csehszlovákia elleni támadás kiprovokálása volt, a támadók azonban a határtól légvonalban csupán mintegy 2 kilométerre Kacagópusztán felépült morva és szlovák telepésfalu elfoglalásával is megelégedtek volna. Hiszen, mint Felcsiki a visszaemlékezéseiben lejegyezte, a kolonisták piros tetős házait és birtokait az azokat a járőrözés közben irigykedve néző katonái között szerette volna szétszórni. A megfelelő előkészítés és felsőbb parancs nélkül elindított akció azonban épp a telepésfalu határában felépített betonerődítmények tűzereje miatt akadt el. Az 5-én az esti órákban visszavonuló támadók közül kilenc katona az életét vesztette, sokan megsebesültek, néhányan pedig fogságba estek. Felcsiki azonban nem csupán az öt visszavonulásra kényszerítő parancsnokaiban csalódott, de a néhány órára megszállt szlovákiai magyar falvak lakosságában is. Azok ugyanis, néhány személy – főleg cigányok – kivételével nem álltak be közéjük. A kalandor támadás kellemetlen magyarázkodásra készítette az éppen a komáromi tárgyalásokra készülő Budapestet, ám az elesett honvédeket így is kitüntet-

ték. Nem úgy a támadást önkényesen elrendelő Felcsikit, aki később sem érzett felelősséget a történekeért, és saját magát a két ország közötti diplomácia áldozatának tartotta.

Az október 9-én kezdődő komáromi tárgyalások előtt általános volt a meggyőződés, hogy azok gyorsan eredményre vezethetnek. Úgy tűnt ugyanis, hogy a müncheni egyezményben alkalmazott etnikai elv megoldás lehet a térség problémáira. Így vélekedtek erről a nyugati hatalmak, és a magyar fél is a müncheni elvek alkalmazását hangsúlyozva kérte a kétoldalú tárgyalások megkezdését. Sőt a Szlovák Nemzet Manifestuma címmel október 6-án a szinte teljes szlovák politikai elit által elfogadott kiáltványban is az állt, hogy a vitás kérdések München szellemében való rendezését kívánják. Nem csoda, hogy ekkor még úgy látszott, a magyar–csehszlovák megegyezés viszonylag gyorsan tető alá hozható majd, hiszen a csehszlovák kormányzat sem akart egy újabb, hosszan elnyúló válságot. Ezt tükrözte többek között az október 7-én a szlovákiai magyar politikai elit által létrehozott Magyar Nemzeti Tanács kiáltványa, amely annak reményében intette türelemre a felvidéki magyarokat, hogy „a felszabadulás órája küszöbön áll”.⁵ Sőt mi több, a magyar fél Szlovákia autonómiájának az október 7-én bekövetkezett kihirdetését is pozitív jelként értelmezte, hiszen így a kompetenciák Prága helyett Pozsonyba kerültek, és mindenki abban reménykedett, hogy a szlovákokkal majd könnyebb lesz megegyezni, mint a csehekkel. Mint a kor vezető felvidéki magyar publicistája, Szvatkó Pál írta, Komáromban évezre-des sorstársak ülnek majd asztalhoz, s így „lehetetlen, hogy meg ne egyezzenek.”

Feltehetően Budapest is elhitte, hogy ebben a helyzetben a kétoldalú tárgyalások csakis a „magyar igazság” győzelmével végződhetnek, és talán ezért is utazott meglehetősen magabiztossággal a Kánya

Kálmán vezette magyar küldöttség az október 9-én kezdődő kétoldalú tárgyalásokra, és ragaszkodott – talán túlságosan mereven – az 1910-es népszámlálás alapján történő határmódosításhoz. Az előző nap a szlovák autonóm kormány élére kinevezett Jozef Tiso azonban nem csupán szakmailag, de lelkiileg is felkészületlenül érkezett a tárgyalásokra. A szinte néhány óra alatt összerakott (cseh)szlovák küldöttség vezetőjeként ugyanis abba a nehezen kezelhető helyzetbe került, hogy első kormányfői szereplése során a szlovák nemzeti tudattal szorosan összeforrott települések egész soráról kellett volna lemondania. Itt nem az olyan, mindenki által magyarként elkönyvelt városokról volt szó, mint Komárom vagy Rimaszombat, de a statisztikák szerint már egyértelmű csehszlovák többséggel rendelkező Pozsonyról, Kassáról vagy Nyitráról. A csapdahelyzetet – jobb esetben – mindkét fél kompromisszumkészségével lehetett volna feloldani. Ez azonban nem következett be, és így a komáromi tárgyalások eredménytelenül végződtek.⁶

A szakirodalom viszonylag keveset foglalkozik Berlin szerepével a komáromi tárgyalások kudarcában. Nem szabadna azonban elfeledkezni arról, hogy Hitler és a német vezetés elképzelése a Felvidék jövőjét illetően pontosan ezek során változott meg jelentősen. Amíg ugyanis korábban egyértelműen Magyarország befolyási övezeteként gondoltak arra, 1938 őszén a lengyel–magyar határ alternatívája helyett egyre inkább egy Németország függésében lévő szlovák állam elképzelése erősödött meg Berlinben. Talán nem véletlen, hogy Hitler már egy nappal a komáromi tárgyalások előtt eldöntötte, hogy Pozsonyt nem hogy a magyarok, de a Birodalom sem kaphatja meg, és a koronázó város – egyfajta gesztusként – továbbra is Szlovákia része marad. Az is beszédes tény, hogy az autonóm szlovák kormány épp ezekben a napokban ruházta fel a szlovákiai németeket és azok pártját

kivételes pozíciókat biztosító jogosítványokkal. Joggal feltételezzük tehát, hogy Tiso halogató és a döntés elől kitérni igyekvő taktikája bírta Berlin támogatását. Mindenesetre a komáromi tárgyalások kudarca ismét a nagyhatalmi megoldást hozta előnybe, és ez mind a magyar, mind a szlovák felet arra ösztönözte, hogy egymással versenyt futva – és egymás ígéreteire rálicitálva – próbálják megnyerni maguknak a németek jóindulatát.

A komáromi kudarc ellenére az egyeztetések tovább folytak, és az események megállíthatatlanul haladtak a trianoni államhatár revíziója felé. Ezt jelezte, hogy a csehszlovák fél jóindulata jeléül már a tárgyalások alatt átadott Magyarországnak két, Trianonban elcsatolt települést: Ipolyság városát és Sátoraljaújhely-vasútállomást. Az október 11-i ipolysági bevonulás így nem csupán főpróbája lett a nem egészen egy hónappal későbbi eseményeknek, de fontos tapasztalatokkal is szolgált Budapest számára azzal kapcsolatban, hogy mivel kell majd szembenéznie.

A tárgyalások kudarca lényegében arra volt jó, hogy a (cseh)szlovák fél időt nyerjen, hogy jobban felkészüljön az elcsatolandó területek átadására, mint az a Szudéta-vidék esetében történt. A müncheni döntés esetében ugyanis nemcsak maga a döntés jelentett sokkot a csehek számára, de annak végrehajtása is. A német csapatok elől menekülők és menekítendő ingóságaiak számára ugyanis nem volt elegendő szállítóeszköz, a kivonuló államigazgatás nem tudta, mit kell megsemmisíteni, és mit kell mindenképpen magával vinnie, egy szóval kaosz uralkodott minden téren. Ezt a szituációt Dél-Szlovákia esetében láthatóan el akarták kerülni, így az érintett járási hivatalokba már október első harmadában megérkeztek a kiürítés előkészítését elrendelő sürgönyök, amelyek pontosan előírták az evakuálás részleteit. Néhány nap múlva pedig megkezdődött a magyarlakta területeken

található gabonaraktárak kiürítése, a tüzelőanyag és a gyárak felszereléseinek elszállítása. A bécsi döntés előtti napokban már a katonák családait is menekíteni kezdték, és már ekkor útnak indult néhány telepésfalu lakossága is.

A müncheni döntés után még egy szereplő lépett a színpadra: maguk a szlovákiai magyarok. A magyar közösség az 1938-as csehszlovák válság idején végig visszafogott magatartást tanúsított.⁷ A Szudétáktól eltérően Dél-Szlovákiában nem robbantak ki etnikai incidensek, a magyar lakosság még a szeptember 23-án kihirdetett általános mozgósítási parancsnak is eleget tett (bár sok helyen Horthy-nótákat énekelve vonult be a csehszlovák hadseregbe), s az egyéb korlátozó intézkedéseket is betartotta (például beszolgáltatta a rádiókészülékeit). A fordulatot ebben a tekintetben is a müncheni döntés hozta meg, amelynek hatására a szlovákiai magyarok is megértették, hogy küszöbön a változás. Így október első napjaiban számos dél-szlovákiai településen vonultak az utcára, magyar zászlókat lobogtatnak, a nemzeti himnuszt énekeltek, és a magyarok által lakott területek Magyarországhoz csatolását követelték. Köszönhetően az Egyesült Magyar Párt és a csehszlovák hatóságok megfontolt magatartásának is, amelyek nem léptek közbe, mindez békésen és erőszak nélkül zajlott le. Kivételt ez alól lényegében csak a két nagyváros, Pozsony és Kassa jelentett, ahol a magyar és a szlovák lakosság között nyílt utcai konfliktusokra került sor. Mindkét helyen a magyar himnusz temp-lomi eléneklése után tört ki tömegverekedés a magyarok és a helyszínen megjelenő szlovákok között, amelynek csupán a csendőrség határozott közbelépése vetett véget.

A komáromi tárgyalások után – nem kis mértékben a dél-szlovákiai járásokban kihirdetett statáriumnak is köszönhetően – ugyan némiképp lenyugodtak a kedélyek, de egyre erősebbé vált a magyar–

szlovák propagandaháború. Ekkor még ugyanis nem lehetett tudni, vajon nem népszavazás dönt-e majd a felvidéki területek sorsáról, így aztán mindkét oldal a maga javára akarta billenteni a közvéleményt. A régiót magyar és szlovák nyelvű röplapok árasztották el, amelyekben az egyik fél a csehszlovák demokrácia és szociális rendszer előnyeit, a másik a „cseh megszállás” negatív következményeit próbálta hangsúlyozni. Mindenesetre mindez az egyre látványosabb evakuációs előkészületekkel egyetemben arról győzte meg a helyi lakosságot, hogy hamarosan döntő változás állhat be az életükben.

Eközben mind a szlovák, mind a magyar diplomácia teljes üzemmódban dolgozott, hogy a nagyhatalmakat, de főleg Berlint maga mellé állítsa. Hiába szeretne volna azonban a budapesti kormány, hogy újabb négyhatalmi konferencia döntsön, Berlin világosan jelezte, hogy a döntés a tengelyhatalmak illetékességébe tartozik. Így amikor véglegessé vált, hogy a közben felújított kétoldalú tárgyalások néhány vitás város – Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács – hovatatartozása miatt nem végződnek megegyezéssel, Magyarország és Cseh-Szlovákia felkérte Németországot és Olaszországot, hogy döntsenek a két ország új határáról.

A bécsi Belvedere palotában tartott német–olasz döntőbírárság november 2-án, az esti órákban ismertté vált ítélete mindkét oldalon rendkívül heves érzelmi fogadtatásban részesült. Szlovák részről a megdöbbenés, a keserűség és a harag dominált – az atrocitások során Pozsonyban betörték néhány zsidó üzlet kirakatát. A magyar lakosság ezzel szemben kitörő örömmel fogadta a döntést. Az érintett területeken lakó magyar lakosság örömének nem volt határa, még aznap éjjel magyar zászlódíszbe öltöztették az utcákat.

A Bécsben meghúzott új határokkal – a visszatért területek lakosain kívül – azonban valójában kevesek voltak teljesen elégedettek.

A „Mindent vissza!” jelszó jegyében nevelkedett magyarországi lakosság egy része – de a Szlovákia fővárosához ezer szállal kötődő felső-csallóköziak is – csalódással fogadták, hogy Pozsony Szlovákiában maradt. A budapesti politika továbbra is az áhított revízió első lépéseként tekintett az új határookra, és nem titkolta, hogy a helyzet kedvező alakulása estén a maradék Felvidéket is „visszavárja”. Persze, a józanul gondolkodó politikusoknak az önálló Szlovákia 1939. március 14-i kikiáltását és a szlovák–német összeborulást látva 1939 nyarán már érzékelniük kellett, hogy a teljes Felvidék visszaszerzése merő illúzió.

A szlovák oldalon természetesen sokkal negatívabb volt a döntés fogadtatása. Ám mint Tiso miniszterelnök aznap esti rádióbeszéde is jelezte, az igazságtalanság hangsúlyozása mellett mintha egy kis megkönnyebbülés is érződött volna a megszólalásokból, ami elsősorban annak szólt, hogy a szlovákok immár saját nemzetállamukban, önmaguk intézhetik sorsukat. A szlovák reakciókból mindenesetre az derült ki, hogy az egyértelműen magyar jellegű régiók elvesztését lényegében megértették és elfogadták, csupán az általuk szlovák többségűnek véleményezett területek (Nagysurány környéke, Lőcs, Kassa és környéke) elvesztését érezték sérelmesnek. Így a döntés utáni napokban – mint azt Alexander Mach propagandaminiszter rádióbeszéde is igazolta – inkább a jövődöbéli magyar–szlovák együttműködés hangja volt erősebb, és a bécsi határok revíziójának követelése még nem kapott szélesebb nyilvánosságot.

A bécsi döntőbírárság döntése, persze, még nem jelentette a határkérdés végleges lezárását, hiszen a Ribbentrop és Ciano által a 750 000-es léptékű térképen zöld ceruzával meghúzott vonal a valóságban 750 méteres sávot jelentett, amely településeken, házakon, összefüggő birtoktesteken haladt keresztül. Ezért az új államhatár

pontos nyomvonalát annak a magyar–cseh–szlovák delimitációs bizottságnak kellett kijelölnie, amelynek felállításáról a hét pontból álló bécsi jegyzőkönyv rendelkezett.⁸ A magyar részről Teleki Pál, a cseh–szlovák oldalról Štefan Janšák vezette bizottságnak összetett és érzékeny kérdéseket kellett megoldania, hiszen nem csupán arról tárgyaltak, hogy kinek a kertje alatt húzódik majd az államhatár, de egész települések ide vagy oda csatolásáról is. A tárgyalások egyik vitás pontját a Teleki által következetesen képviselt ún. kataszteri elv alkalmazása jelentette, amely szerint az új államhatárt az 1918 előtti községek kataszteri határaihoz kívánták igazítani. Mivel azonban 1918 után számos, a bécsi határ mentén fekvő település kataszteréből hasítottak ki területet az odatelepített kolonisták számára, a Teleki által szorgalmazott elv szerint ezek a szlovák lakosságú telepek is a határ magyar oldalára kerültek volna. Ez pedig ellentmondott volna a mindkét fél által deklarált etnikai elvnek. Végül ugyan elfogadásra került a kataszteri elv, de a szlovák kolóniák esetében kivételt tettek alóla, és így több mint egy tucat szlovák lakosságú település Szlovákia területén maradhatott.

A nyomvonal pontos kijelölésétől nagyobb gondot okoztak az esetleges területcserével kapcsolatos felvetések. Rögtön a döntés után ugyanis memorandumok sora zúdult a két kormányra, amelyekben az egyik vagy másik oldalra került települések kérték átcsatolásukat. A nagysurányi szlovák térség falvai Szlovákiához szerettek volna kerülni, míg a Nyitra vidék magyar vagy a Felső-Bódva-völgy német többségű települései Magyarországhoz csatolásukat kérték. Persze, a kérelmek mögött olykor a budapesti vagy épp a pozsonyi kormányzat szervezése állt, ám legtöbb esetben valós és etnikai szempontból jogos igényekről volt szó. A határkorrekciónak egyik nagy pártfogója Esterházy János volt, aki azt javasolta, hogy a magyar fél egyoldalú gesztus-

ként adja vissza Szlovákiának a Nagysurány környéki falvakat. Budapest azonban nem lelkesedett az ilyen, a magyar közvélemény számára nehezen megemészthető egyoldalú gesztusokért, és a Teleki vezette delegáció is inkább a területcsere híve volt. A tárgyalásokat azonban megnehezítette Pozsony és Budapest 1938 végére már meglehetősen elmérgesedett kapcsolata, amelybe az ezekben a hetekben bekövetkezett határincidensek (Nagyszalánc, Munkács), a kolonisták elleni magyar fellépés, vagy a magyarországi illetőségű személyek Szlovákiából való kiutasítása éppúgy belejátszott, mint az egy halálos áldozatot követelő nagysurányi csendőrsortűz. Itt karácsony estéjén a templomból kijövő és a szlovák himnusz éneklő helyiek és a csendőrség között alakult ki olyan konfliktus, amely során a csendőrök indokolatlanul a fegyverüket használták, és egy fiatal lányt halálosan megsebesítettek. Mindenesetre a vegyesbizottság tárgyalásai megrekedtek, és így a végleges határkijelölés is jelentős halasztást szenvedett. A területcseréről végül március elejére született megegyezés, amely az első elképzelésekhez képest jóval kisebb területre vonatkozott. Ráadásul a nemzeti-szempontról legérzékenyebb térségek (pl. Nagysurány környéke) kimaradtak belőle. Az 1939. március 7-én aláírt jegyzőkönyv szerint Magyarország húsz települést kapott Szlovákiától, amelynek összterülete harmincezer km² volt, s amelyen tizenhatezer lakos élt, amíg tizenkilenc települést adott át, amelyek összterülete harminckétezer km² volt. A Szlovákiának átadott községek, amelyek között több a kolonizáció során létrehozott település is volt, jórészt az államhatár nyugati szakaszán helyezkedtek el, míg Magyarország elsősorban a gömöri határszakaszon nyert területeket.

A fizikailag március 13-án megvalósult területcsere ugyan jogilag lezárta a határkijelölés folyamatát, ám mégsem tett pontot a bécsi határok körüli viták végére. Az 1939 márciusában megalakult Szlo-

vák Köztársaságban a lakosság mozgósításának egyik hívószavává ugyanis épp a bécsi határok revíziójának a követelése vált, amely során bőségesen éltek az előző húsz év magyarországi revíziós propagandájának eszközeivel, csupán saját céljaikhoz alakították azokat. Mint Peéry Rezső írta, „A szentistváni gondolat így nemzi a pribinai gondolatot, a harmincmillió magyar vágya a hatmillió szlovákét, a történelmi határ és jog elmélete a Nagymorva Birodalomra emlékeztető történelmi jogét – »a mindent vissza« és a »nem, nem soha« fogadkozásai pedig szószerinti fordításukat”.⁹

Miközben a szlovák revíziós mozgalom nem csupán a trianoni határok visszaállítását követelte, de ezen túlmenve az Északi-középhegység gerincéig szeretne volna kitolni Szlovákia határait, a hivatalos pozsonyi politika ettől általában szerényebb volt. A Tiso államelnök által 1940 nyarán Salzburgban a német birodalmi kormánynak átnyújtott memorandum nem az egész, Bécsben elvesztett területet, hanem a népi elvre hivatkozva csupán hat régió (Verebély és Surány térsége; Losonc, Jolsva, Kassa, a Sátoraljaújhely fölötti térség és a szobranci kerület) Szlovákiához csatolását követelte.¹⁰ Emellett pedig lakosság-cserét javasolt a vegyes lakosságú területek etnikai egyértelműsítése érdekében. Mivel a németek sem erre, sem más szlovák megkeresésekre nem reagáltak hivatalosan, a revízió terve csupán 1943-ban, Olaszországnak a háborúból való kiugrása után került ismét a diplomácia asztalára. Pozsony ekkor az olaszok és Ciano bűneire hivatkozva kérte a németektől az első bécsi döntés felülvizsgálatát. Természetesen ismét érdemi válasz nélkül.

Az első bécsi döntés által meghúzott új magyar–szlovák államhatár megítélése máig ellentmondásos. Elsősorban megszületésének a körülményei miatt, hiszen azt nem lehet elválasztani a náci Németország korabeli terjeszkedő politikájától. Lehet vitatkozni az új ál-

lamhatárok igazságosságáról is, azt azonban nehéz kétségbe vonni, hogy azokat alapvetően az etnikai viszonyok alapján jelölték ki. Igaz, az etnikai elveket sem lehet abszolutizálni, és azt is látni kell, hogy a bécsi határok sok esetben ellentmondottak a gazdasági vagy épp a közlekedési szempontoknak.

Az első bécsi döntésben meghúzott határok sorsát azonban nem azok igazsága vagy igazságtalansága döntötte el, hanem a második világháború végkifejlete. Mivel az első bécsi döntés szoros összefüggésben volt a müncheni döntéssel, és mint ilyen része volt a náci Németország agresszív terjeszkedő politikájának, az antifasiszta koalíció hatalmai a háború idején a müncheni egyezményvel egyetemben azt is annulálták. Így a Faragho Gábor vezette magyar fegyverszüneti delegáció az általa 1944. október 11-én Moszkvában aláírt egyezményben többek között azt is vállalta, hogy kiüríti az 1937. december 31-e után megszerzett területeket. Ugyanez része volt az Ideiglenes Kormány által 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezménynek is. Habár a párizsi békeszerződés előkészítő tárgyalásai során még – elsősorban az Egyesült Államok részéről – felmerültek olyan elképzelések, amelyek részben vagy egészben az első bécsi döntés vonalához igazították volna az új magyar–csehszlovák államhatárt, ebből semmi sem valósult meg. A második világháborút lezáró, 1947. február 10-én aláírt békeszerződés újból megerősítette a trianoni határokat, sőt azon felül még a pozsonyi hídfő három további települését is Csehszlovákiához csatolta. Ezzel véglegesen pont került az első bécsi döntésre.

3. Csak álltunk és sírtunk

1938. november 5-én a reggeli órákban a szigetközi Doborgazszigeten közös imához gyülekeztek a Temesi Mihály altábornagy vezetése alatt álló 2. vegyesdandár csapatai. Az ima után felhangzott a nemzeti himnusz, ezt követően felolvasták a katonáknak a kormányzó előző nap kiadott hadiparancsát, majd az első egységek a Dunán átkelve az 1920-as trianoni döntéssel elveszített Csallóköz területére léptek. Ezzel megkezdődött a Felvidék bécsi döntéssel visszaadott területeinek elfoglalása.

Az első bécsi döntés körüli időkről szóló nem túl nagyszámú visszaemlékezést és naplót elolvasva az érzelmek túláradó megnyilvánulásaival találkozhatunk. A bevonuló honvédek lábai elé virágot szóró lányok, a síró asszonyok, a fel-felzokogó parasztemberek visszatérő motívumai a bevonulást övező hangulatnak. A neves publicista, Jócsik Lajos jegyezte le egyik munkájában, hogy amikor a magyar honvédség bevonulását Komáromban átélő egyik barátját az érzelmeiről kérdezték, az csupán annyit mondott: „álltunk a hídon és sírtunk.”

A felszabadulást – mert a többség kétségkívül annak érezte – a már említett Jócsik a csehszlovák hadsereg 1938. szeptember 23-án mozgósított katonájaként élte meg. Őt és cseh mundérba bújtatott társainak százait a szétesőben lévő csehszlovák hadseregből csak a magyar

honvédség bevonulása utáni napokban szerelték le, s engedték haza az akkor már Magyarországhoz tartozó területekre. Így Jócsik a katarzist nem november 5-e és 10-e között, hanem néhány nappal később, amikor először lépett az ismét magyarrá lett szülőföldjére, élte át. Meghatottsága azonban ugyanolyan volt, mint azoké, akik a komáromi hídon álltak Horthy bevonulásakor. Ez pedig azért is figyelemre méltó, mivel Jócsik egy olyan generációnak – a szlovákiai magyarok első generációjának – képviselője volt, amelynek tagjai ugyan még Trianon előtt születtek, de már Csehszlovákiában jártak középiskolába és egyetemre, vagyis a Csehszlovák Köztársaság viszonyai közepette, a cseh és szlovák értelmiséggel állandó kapcsolatot tartva szocializálódtak. Közülük többen annak a Sarló mozgalomnak voltak tagjai, amely baloldali vonzalmával, a Trianon előtti, illetve a Horthy-korszak Magyarországnak kritikájával nem csupán a szlovákiai magyar politika jobboldalának, de a hivatalos Magyarországnak a rosszallását, sőt ellenszenvét is kiváltotta. Az, hogy a visszacsatolás pillanataiban ezek a Prágában tanult és a csehszlovák demokrácia előnyeit ismerő és azzal élni is tudó fiatalok – akik közül korábban néhányan még csak nem is jártak Magyarországon – is elsírták magukat, mindennél jobban jelzi azt az erős érzelmi kötődést, amellyel az 1918–20-ban kényszerűen kisebbségi sorba került szlovákiai magyar közösség saját magyarságához ragaszkodott. S egyben választ is ad azokra a szlovák szakirodalom és közvélemény részéről érkező vádakra, amelyek szerint 1938-ban a bevonuló magyar honvédséget díszkapuk alatt fogadó szlovákiai magyarok elárulták Csehszlovákiát és a csehszlovák demokráciát. Valójában szó sem volt itt árulásról, hiszen nem volt mit elárulni. A díszkapuk alatt álló felvidéki magyarok semmi mást nem tettek, mint hogy úgy cselekedtek, ahogy tradícióik, magukban hordozott hagyományaik, érzelmeik diktálták.

A bécsi döntés során kijelölt területek átadásának menetrendjéről és mikéntjéről már a döntést követő napokon Pozsonyban összeülő kétoldalú katonai szakértői tárgyalásokon megegyeztek a felek. A november 4-én született egyezményben meghatározták, hogy az ún. arbitrázsterület (döntőbírósi terület) átadására és átvételére november 5–10. között kerül sor. Megegyeztek abban is, hogy a műszaki határzár (a trianoni államhatárra telepített közlekedési akadályokat, vasbeton elemeket, szögesdrótot stb.) lehetőség szerint a csehszlovák fél fogja felszámolni, és a területátadás során a két hadsereg között 3 kilométeres biztonsági sávot fognak fenntartani.

Hála a két fél kompromisszumkészségének, illetve annak, hogy az egyezményt mindkét oldal nagyon korrekt módon be is tartotta, a visszacsatolt területek csehszlovák kiürítését és magyar megszállását csupán néhány incidens zavarta meg. Ezek jellemző módon nem a két ország fegyveres erői között alakultak ki, hanem a kivonuló csehszlovák hadsereg, valamint közigazgatás és a felvidéki magyar lakosság közötti feszültség generálta őket. Mint a Rimaszombat melletti Osgyánban, ahol az első bécsi döntés estéjén a csehszlovák katonai járőr minden komolyabb indok nélkül belelőtt az ünneplő helyi lakosságba, és halálosan megsebzett egy felnőtt férfit. A feszültség forrását számos helyen az okozta, hogy a helyi lakosságból a Magyar Nemzeti Tanácsok keretén belül létrehozott polgárőrség tagjai megpróbálták megakadályozni, ahogy a csehszlovák evakuáció egyben az érintett terület kifosztását is jelentse. Feltehetően ez vezetett ahhoz a súlyos incidenshez is, amely november 5-én a Garam menti Hontfüzesgyarmaton történt. Ebben a kis magyar faluban az éjjeli órákban a falu borospincéit dézsmáló csehszlovák katonák keveredtek konfliktusba a község vagyonát védő polgárokkal, és lőttek le három helyi lakost.

A legtöbb helyen azonban korrekt módon viselkedett a kivonuló hatalom. Azt elvárták és megkövetelték, hogy amíg az átadandó területen tartózkodnak, ne kerüljenek ki a közterekre magyar nemzeti színek, a lakosság pedig mértéktartóan viselkedjen, azt viszont hallgatólagosan tolerálták, hogy az egyes településeken megkezdődjön a díszkapuk ácsolása, az iskolák zárt ajtóinak mögött pedig már készüljenek az ünnepi műsorra a tanulók.

A magyar csapatok bevonulásának alapelveit a honvéd vezérkar október 18-án kibocsátott rendelkezései tartalmazták.¹¹ Ezek többek között előírták az egyes vegyesdandárok menetvonalait, az általuk megszállandó területek nagyságát, sávhatárait, az utánpótlás biztosításának módját. A rendeletből jól kiolvasható az a szándék is, amely szerint a bevonuló katonaságnak minél jobb benyomást kell keltenie a helyi lakosságban: ezért szigorúan megtiltották a rekvirálást, szükség esetén szesztilalom bevezetését rendelhették el (tudomásom szerint erre nem került sor), a honvédalakulatoknak pedig megfelelő ruházatban, rendezetten, pihenten kellett birtokba venniük a nekik kijelölt területet. Mindezek ellenére a bevonuló csapatok így sem tettek túl kedvező benyomást a felvidéki magyarokra: a visszaemlékezők szerint ugyanis a magyar honvédség biciklis előőrsei, illetve Ansaldo páncélosai kifejezetten rosszul jöttek ki a korszerűen felszerelt csehszlovák hadsereggel való összehasonlításból.

A honvédség alakulatai először a Duna csallóközi szakaszán, Medvánél, valamint Doborgazszigetnél lépték át a régi határt, és kezdték meg a Bécsben kijelölt területek elfoglalását. Az egyes települések átvétele azonos forgatókönyv alapján történt. Az egy-két órával a magyar csapatok bejövetele előtt kivonuló csehszlovák katonákat a lakosság általában a zárt ablakok mögül figyelte, majd miután az utolsó katona is elhagyta a települést, az emberek az utcára

tódultak, és megkezdődött a honvédség fogadtatásának előkészítése. A magyar honvédeket általában a település elején felállított díszkapuk alatt fogadták a település vezetői, a frontharcosok, illetve a falu szinte teljes lakossága. A „kötelező” szavatok és ünnepi beszédek elhangzása után a honvédség előőrsei továbbvonultak, hogy helyüket a második hullámban érkező alakulatok foglalják el. A helyi lakosság lelkesedése leírhatatlan volt, a szónoklatok pedig pátosszal és érzelmekkel telítettek, miközben elmondható, hogy soha annyi lelkesítő közhely a szabadságról és a kisebbségi sors keserveiről nem hangzott el, mint ekkor. Az persze más kérdés, hogy ott és akkor mindezt korántsem közhelyeknek érezték a helyi magyarok, akik meghatottsága és öröme mély és őszinte volt. A bevonuló hadsereg vezetőinek virágcsokrot átnyújtó, az ünnepi tömeg előtt verset mondó fiatalok egész életükre elraktározták ezeket a pillanatokat, mint ahogy a közösség is máig emlékszik rá, kik szavaltak, vagy mondtak ünnepi beszédet. Sőt a szónoki szövegeket sok helyen nyomtatásban is megjelentették, hogy aztán 1945 után fiókok mélyén rejlő kincseként őrizték azokat.

A visszacsatolandó területek birtokbavételét és igazgatását illetően már közvetlenül a müncheni egyezmény után – amikor úgy látszott, hogy a magyarok által lakott területek visszatérése csak napok kérdése – megtörténtek az első intézkedések. Már ekkor eldőlt, hogy az érintett területeken – bár ideiglenes jelleggel – katonai közigazgatást vezetnek be, amit elsősorban a rend fenntartásának és az állam biztonsága szempontjából nem kívánatos elemek kiszűrésének és eltávolításának szükségszerűségével indokoltak. Ezt a döntést már akkor is több bírálat érte, és a kritikák a katonai közigazgatás működésének ismeretében csak tovább erősödtek. A katonai közigazgatás háromszintű volt. Az első fokot a járási katonai parancsnokok, a másodikat a Felvidéket

megszálló négy vegyesdandár parancsnoksága, a harmadikat pedig a honvédvezérkar főnöke jelentette. Mint utólag kiderült, ez a szerkezet nem vált be, mivel a vegyesdandár-parancsnokságok lényegében csak közvetítő szerepet tölthettek be a gyakorlati problémákkal találkozó járási katonai parancsnokok és a tényleges döntéseket meghozni hivatott honvédvezérkar között. Szintén nem kis problémát jelentett, hogy a járási katonai parancsnokokat csupán a bevonulás előtti utolsó órákban nevezték ki, miközben azok semmiféle felkészítést nem kaptak. Így ezek a gyakran már nyugdíjaskorú törzstisztek, akik általában híján voltak a közigazgatási tapasztalatoknak, nem tudtak hatékonyan dolgozni, és ahelyett, hogy saját hatáskörükben döntöttek volna, a kisebb ügyekben is a vezérkarhoz fordultak segítségért.

A katonai közigazgatás, persze, nem jelentette azt, hogy az ügyek intézése teljesen a katonák kezében maradt, hiszen a katonai vezetők mellé mindhárom szinten polgári tanácsadók kerültek. Ezt részben az ipolysági bevonulás tapasztalatai eredményezték. Az ottani, október 11-i bevonuláskor ugyanis azzal szembesültek, hogy szinte a teljes csehszlovák közigazgatás elmenekült, és így az oda érkező magyar honvédség parancsnokát olyan mértékben leterhelték a helyi lakosok ügyeivel, ami gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy elvégezze egyéb feladatait.

A vezérkar munkáját a honvédelmi miniszter előterjesztése alapján október közepén Csatóry Béla államtitkár vezetésével létrejött Vezérkari Főnökség Polgári Csoportja segítette. Werth Henrik vezérkari főnök mellé Jaross Andor személyében egy felvidéki kormány megbízottat jelöltek ki tanácsadónak. A négy vegyesdandár-parancsnokság mellé szintén egy-egy kormány megbízott került, a legfontosabb szerep azonban a járási katonai parancsnokok mellé kinevezett járási közigazgatási előadóknak jutott. Bár megnevezésük alapján vala-

miféle hivatalnokot sejtethetnénk személyükben, valójában a katonai közigazgatás kulcsszereplőiről volt szó, amely tisztségbe a kizárólag felvidékiek, az Egyesült Magyar Párt kipróbált és az adott régiót jól ismerő, a szlovák nyelvet is beszélő emberei kerültek. Ezek személyéről már napokkal a visszacsatolás előtt megegyezés született a belügyminisztérium és az EMP országos elnöke, Jaross Andor között, aki – miközben társelnöke, Esterházy János az új államhatárok ügyében Rómában lobbizott – október második felétől már Budapesten készült a magyar időkre.

A járási katonai parancsnokok a megszálló csapatokkal együtt érkeztek, és azonnal átvették az adott járás irányítását. A legfontosabb tudnivalókról előre nyomtatott falragaszokkal értesítették a közönséget. A katonai közigazgatás egyik első feladata az volt, hogy a visszacsatolt területeket szinte hermetikusan elzárja a trianoni országhatártól, amely intézkedés a katonai közigazgatás idejének jó részében, december elejéig érvényben volt. Ez egyaránt jelentette a személyek szabad mozgásának akadályozását, de a sajtótermékek behozatalának tilalmát is. A trianoni határokat az anyaország felől csupán a megszálló csapatokhoz vagy a katonai parancsnokságokhoz tartozó katonai személyek, valamint a csendőrség, pénzügyőrség, vámhivatalok oda kirendelt személyzete, ellenirányban pedig elsősorban a katonai közigazgatást segítő polgári személyek léphettek át. Ezenfelül külön fényképes engedély volt szükséges a hivatalosan már nem létező, de még mindig akadályt képező trianoni államhatár átlépéséhez. Persze – mint általában – kivételek ezúttal is akadtak, akik között nem kis számban képviseltették magukat a honvédség és a minisztériumok vezetőinek családtagjai, akik elsősorban az olcsó és jó minőségű csehszlovák iparcikkek vásárlása céljából utaztak ide. Ezek az „úrino” (ahogy a felvidékiek látták őket) a visszacsatolás utáni első napokban méretre való tekintet nélkül

szinte az összes női és férfi fehérneműt és cipőt, valamint az összes konyhafelszerelést felvásárolták, tartós rossz emléket hagyva ezzel a helyi lakosságban.

A katonai közigazgatás egyik fontos feladata a két ország jogrendszerének különbségéből adódó problémák áthidalása, és a polgári közigazgatás bevezetésének előkészítése volt. Ebben a munkában kaptak fontos szerepet a budapesti minisztériumokból az egyes járási parancsnokságokra küldött tisztviselők: gazdasági, pénzügyi, egészségügyi szakemberek, a Magyar Királyi Posta képviselői stb. Az ő munkájuk azért is volt kulcsfontosságú, mivel a bécsi döntés után a visszacsatolt területek állami tisztviselőinek mintegy fele elhagyta ezt a területet, sőt a vezető beosztásúak között ez az arány ennél is jóval magasabb volt.

A katonai közigazgatás szerteágazó feladatai közül jelentőségükénél fogva kiemelkedtek a gazdasági élet biztosításával kapcsolatos teendők. Annál is inkább, mert a bécsi döntés előtti propagandaháború során a csehszlovák rölpapok egyik visszatérő szövege Magyarországon rossz gazdasági helyzete, és az átkerülő lakosság várható elszegényedése volt, a magyar propaganda viszont a határon türelmetlenül várakozó, élelmiszerekkel teli vonatszerelvények képével igyekezett megnyugtatni a Dél-Szlovákiában élőket.

A lakosság egészét érintő problémák egyik forrását a két ország eltérő gazdasági szerkezete és árszínvonala okozta, amely kapcsán gyakran közhangként hangzik el, hogy a visszacsatolt felvidéki területek fejlettebb gazdasággal rendelkeztek, mint a trianoni Magyarország. A valóság azonban ennél azért bonyolultabb, hiszen a Magyarországtól ténylegesen fejlettebb Csehszlovákián belül Dél-Szlovákia gazdasági szempontból az egyik legelmaradottabb régióként számított. Mindez erőteljesen megmutatkozott a kereső lakosság ágazati meg-

oszlásában is, hiszen míg Csehszlovákia cseh területein az iparban foglalkoztatottak aránya 40% fölött, a mezőgazdaságból élők aránya viszont 30% alatt volt, addig a szlovákiai magyaroknak csupán 17%-a élt az iparból, 65%-a viszont a mezőgazdaságból.

Ha Kassa városát kiemeljük a térségből, akkor elmondható, hogy az 1938-ban visszakerült területen a húszéves csehszlovák uralom alatt nem történt jelentősebb ipari beruházás, sőt a régió határmenti, zsákutcás pozíciója inkább azzal járt, hogy még a meglévő ipar is leépült. A térség fontosabb üzemait egy kézen össze lehet számolni: a lévai Schoeller-féle hengermalom, a füleki Sphinx zománcedénygyár, a Baťa cipőgyár érsekújvári üzege, illetve Rozsnyó környékére összpontosuló bányászati és vasércfeldolgozó üzemek tartoznak ide. Ezenkívül számottevőnek csak a Csallóköz és Mátyusföld térségében összpontosuló élelmiszeripar (a malomipar és cukorgyárak) volt mondható. Az átállás időszakát követően ebben a régióban működtek az ország legnagyobb nyereséget termelő paprikamalmai és cukorgyárjai is (Oroszka, Nagysurány, Diószeg). Fejlett volt a mezőgazdaság, amely különösen a Csallóközben és Mátyusföldön kiváló minőségű termőföldjein magas hektárhozammal, és a zöldség- és gyümölcs-termesztéshez is kiváló adottságokkal rendelkezett. Ám kelet felé haladva a mutatók rosszabbak voltak.

Összességében a visszacsatolt területek gazdasága egyáltalán nem volt fejlettebb, mint a magyarországi, sőt ha az általa hozott gazdasági növekedést nézzük, akkor – a vasércbányászat, az élelmiszer-, papír- és faipar kivételével – alulteljesített.¹² Vagyis azok a gazdasági nehézségek, amelyek az első bécsi döntés után az arbitrázsterületen megjelentek, részben abból az örökségből származtak, amelyeket ezek a területek magukkal hoztak. Egy szerencsésebb időszakban ezeket a hiányosságokat, persze, gyorsan ki lehetett volna igazítani,

ám a következő évek nem ilyenek voltak. Így hát azok a tervek is jó-részt csak papíron maradtak meg, amelyek a visszatért területek újraparosítását célozták meg. Az eredmény azonban siralmas volt, hiszen két losonci textilüzem elindításán és az érsekújvári Cikta kibővítésén kívül mást nem nagyon lehet felsorolni.

A Cikta története önmagában is érdekes, hiszen valójában a híres Baťa-üzem magyarországi reinkarnációjáról van szó. Létrehozására még a komáromi tárgyalások idején, 1938. október 11-én került sor, amikor a Baťa vállalat igazgatója, Ján Antonín Baťa két meghatalmazottját Komáromba küldte, akik az Egyesült Magyar Pártot képviselő Szilassy Bélával való egyeztetést követően bejegyeztették a Ciktát (Cipőgyártási és kereskedelmi Társaság). A vállalat így felkészülve várta a bécsi döntést, amely után csupán annyit kellett tenniük, hogy a döntőbírósi területen található Baťa-boltok cégérét átfestették. Az azonban, hogy a Baťa ily módon beügyeskedte magát Magyarországra, nem mindenkinek tettett, különösen nem a cipőkészítő iparosoknak, akik heves ellenkampányba kezdtek, amelynek hullámai a parlamentben is magasra csaptak. A Ciktát támadók szerint a cég magyarországi bejegyzése nem volt más, mint 3 millió pár cipő vámentes becsempészése az országba, a rozsnyói kisiparosok felhívásában pedig egyenesen az szerepelt, hogy a „inkább a halál, mint a Baťa”. A kormányzat és az ügyben az országgyűlésben is megszólaló Jaross azononban arra hivatkozva, hogy a Cikta munkahelyeket teremt, megvédte a cseh céget. Jaross érvelése azonban félrevezető volt, hiszen most épp azok vették védelmükbe a cseh céget, akik azt korábban a cseh imperializmus képviselőjének kikiáltották ki, és akik a munkahelyek védelmét mindig is alárendelték a nemzetpolitikai érdekeknek. A valóság sokkal inkább az lehetett, hogy az EMP vezetése még 1939 októberében olyan háttéregyezséget köthetett a Baťával,

amely számára (vagy vezető tisztségviselői számára) kifizetődő volt. Így a Cikta maradt, sőt 1942-ben Martfűn nyitott sikeres üzemet, a mai Tisza cipőgyár elődjét.

Az első napokban a gondot a szinte teljesen megbénult közlekedés és a visszavonuló csehszlovák állam által kiűritett gabonaraktárak jelentették, amely miatt gyors intézkedéseket kellett tenni a folyamatos élelmiszer-ellátás megszervezésére. Ám nem csupán az élelmiszer-ellátás akadozott, hiszen mint fentebb már jeleztük, a cseh iparcikkek is szinte pillanatok alatt eltűntek a boltokból, újak viszont egy ideig még nem érkeztek.

Mindez egyébként nem érte felkészületlenül a kormányt, hiszen Imrédy már október végén felvette a kapcsolatot a Hangya Szövetkezet képviselőivel, és lényegében rájuk bízta a visszacsatolt területek közellátásának megszervezését. Ennek értelmében a Hangya vállalta, hogy a visszacsatolás utáni első félévben kétezer-kétszázhetven vagon élelmet és közszükségleti cikket visz át a felvidéki területekre, amely szállítmányokból a legnagyobb hányadot a szén és fa, valamint a liszt, a cukor és a só jelentették. A Hangyával kötött megegyezés nem mellékesen azt is tartalmazta, hogy a helyi partnerek kiválasztásánál előnyben kell részesíteni a húszéves csehszlovák megszállás idején gerinces magatartást tanúsító keresztény magyar kereskedőket, vagyis olyan intézkedésről volt szó, amely amúgy is beleillett Imrédy őrsváltó terveibe.

A közellátás hiányai mellett égető problémaként jelentkezett a munkanélküliség és az azzal összekapcsolódó szociális nyomor. A visszacsatolt területeken – a hiányzó beruházások miatt – már a csehszlovák időkben is magas volt a munkanélküliség, és ez a hatalomváltás után, amikor üzemek álltak le, és megbénult a közlekedés, még tovább emelkedett. A lakosság pedig, amely azt várta, hogy

a magyar fennhatóság egyben új munkalehetőségeket is jelent majd, alaposan csalódott, hiszen nemhogy új munkalehetőségek nem adódtak, de még az addigi lehetőségek is beszűkültek. Ezt valószínűleg a Felső-Csallóközben és Mátyusföld északnyugati részén, vagy a Pozsony vonzáskörzetében élők érezték meg leginkább, hiszen azzal, hogy a koronázó város Szlovákiában maradt, az iparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak a munkahelyüket, az őstermelők a piacukat veszítették el. A korabeli becslések mintegy tizenhétezer főre taksálták az emiatt megélhetésüket elvesztők számát, akik a magyar állam által felkínált eszközök, élelmiszer- és ruházati segélyek és a szükségmunkák érdemben nem tudtak segíteni.

Az általában a hegyvidék és a síkság találkozásánál felépült felvidéki városok (legtöbbje regionális közigazgatási és gazdasági centrum) közül csak kevés tudott profitálni a határmódosulásból. Leginkább talán Érsekújvár, amelynek megmaradt a közlekedési jelentősége, miközben Pozsony kiesése miatt felértékelődött a szerepe Mátyusföld és a Csallóköz kereskedelme szempontjából is. Léva vagy Kassa, amelyek még inkább határvárosokká váltak, mint korábban, viszont elvesztették korábbi országos jelentőségüket. Gazdasági és közlekedési szempontból lényegében igaz az a megállapítás, hogy az egymástól csupán néhány tíz kilométerre húzódó trianoni és bécsi határok egyformán rosszak voltak az érintett régióknak, és mindkettő fejlődésképtelen zárványvidékek létrejöttét eredményezte.

A gazdasági élet újjászervezésének egyik kulcsproblémáját a pénzcseré jelentette. A csehszlovák koronának a pengőre való átváltásáról szóló rendelet november 10-én látott napvilágot, és november 19-ét jelölte meg a beváltás utolsó napjaként. Mindez két okból is problémát okozott. Egyrészt azért, mert a beváltóhelyek sok településtől távol estek, és a rövid határidő miatt sok családnak nem sikerült beváltania

a pénzét. Leginkább azonban azért, mivel a központilag meghatározott hét az egyhez árfolyam nem felelt meg a realitásoknak, hiszen korábban öt koronáért lehetett egy pengőt vásárolni. A meglehetősen negatív visszhangot kiváltó rendelet hátrányai, persze, csak később jelentkeztek, hiszen a visszacsatolt területek lakossága nem a készpénz átváltásával szenvedte a legnagyobb veszteséget, hanem azért, mivel a kedvezőtlen átváltási árfolyam alapján állapították meg az állami alkalmazottak bérét és a nyugdíjak összegét is. Sőt a magánvállalkozások nagy része is ezen átváltási arány alapján állapította meg a béreket, noha mint a Hanza Szövetkezeti Áruközpont példája is igazolja, amely 5,6 koronás árfolyamot alkalmazott, azért voltak kivételek.

A többségben mezőgazdasággal foglalkozó szlovákiai magyarok számára hátrányos volt, hogy a magyarországi viszonyok között alacsonyabb volt a búza vagy akár a tojás felvásárlási ára, viszont drágábban jutottak hozzá a csehszlovák termékektől nem egy esetben gyengébb minőségű magyarországi iparcikkekhez. Különösen sokat rontott a hangulaton a kenyér drágulása, hiszen olyan alapvető élelmiszerről volt szó, amely egyben szimbolikus jelentéssel is bír: a „magyar kenyér” a Szent István-i haza szimbólumaként jelent meg a revíziós álmodozásokban. Amikor azonban kiderült, hogy a kenyér Magyarországon drágább, mint Csehszlovákiában volt, ez a szimbólum gyorsan deszakralizálódott. Pedig november 2-a előtt a szlovákiai magyar ember meg volt róla győződve, hogy a magyar búza és lisztnemű korlátlan mennyiségben áll majd a Felvidék rendelkezésére.

A kenyér azonban csak egy volt a sok közül. Ha az alapvető élelmiszereket nézzük, a liszt, a cukor, a marha- és sertéshús ára mérsékelten, a só, az élesztő, a rizs ára pedig jelentősen megemelkedett a volt

csehszlovák árviszonyokhoz képest. Csupán a burgonya és a zsír lett valamivel olcsóbb.¹³ Az egyéb cikkek közül drágábban jutott az arbitrázsterület lakossága gyufához és petróleumhoz is.

Mindezek következtében, mint az egy a visszacsatolt nógrádi és gömöri területekről készült jelentésben is olvasható, a visszacsatolt lakosságnak jelentősen csökkent a vásárlóereje: „Füleken (a csehszlovák időkben) a gyárban egy napszámos hetenként hetven koronát keresett. Ezért a hetven koronáért kaphatott egy pár bakancsot és egy pár női cipőt, vagy egy jó minőségű munkásruhát, vagy a gyári konzumban hússzor megebédelhetett. Most ugyanezen munkás tíz pengőt kap hetenként, amiért nem kap bakancsot, nem kap munkásruhát, és már csak tízszer ebédelhet meg.”¹⁴

A rosszul megállapított árfolyam, az iparcikkek magasabb magyarországi ára, valamint az, hogy a dél-szlovákiai földműves a bécsi döntés után korántsem tudta olyan jól értékesíteni áruját, mint előtte, a közhangulat változásához vezetett. Amíg a bevonulás utáni első hetekben a vezérkar számára küldött hangulatjelentések örömteli és bizakodó hangulatról szóltak, egy hónappal később már „nyomott” közhangulatról számoltak be. Sőt e jelentések szerint Kassán és más városokban ekkor már a „Minden drága, vissza Prága!” típusú jelzések is megjelentek. Amelyeket, persze, nem szabad az általános közhangulat kifejezéseként értelmezni, hiszen mint minden rendszer-váltásnak, ennek is voltak vesztesei, akik nem kizárólag a szlovákok közül kerültek ki. Így érthető, ha akadtak elégedetlen hangok.

Mindez, illetve az, hogy a szociálisan rászorultak aránya a magyar kormányzat előzetes becsléseit is meghaladóan, a visszacsatolt területek lakosságnak 12-15%-át is kitevő, szinte megoldhatatlan feladat elé állította a katonai közigazgatást és a központi kormányzatot. Még akkor is – ezt a visszacsatolás előtt és után Budapestre küldött jelen-

tések minden esetben jelezték is –, ha egyes rétegek rossz szociális helyzete ellenére a felvidéki területeken ismeretlen volt a nyomornak az a mélysége, amely a trianoni Magyarországot sújtotta.

Imrédy Béla miniszterelnök, aki a magyar szociálpolitika revízióját (belső revízió) legalább annyira fontosnak tartotta, mint Trianon revízióját (külső revízió), a felvidékiek megsegítését az általa elképzelt új szociálpolitika egyik első fontos állomásaként kívánta végrehajtani. Ebben a kísérletben központi szerepet a miniszterelnök bizalmasa és társadalompolitikai kérdésekben szürke eminenciása, Kovrig Béla által kidolgozott Magyar a Magyarért Mozgalom (MMM) gyűjtése kapott.¹⁵ A Magyar a Magyarért Mozgalom, amely egyben a miniszterelnök társadalmi bázisának kiszélesítését is szolgálta, ugyan formálisan Imrédy Béláné vezetése alatt állt, valójában azonban Kovrig volt az irányítója. A MMM célja egy a magyar társadalmat átfogó szolidaritási akció végrehajtása volt, amelynek keretén belül magánszemélyektől és közületektől is gyűjtöttek a Felvidék rászorultjai számára. Ennek érdekében olyan szervezeteket kapcsoltak be a mozgalom tevékenységébe, mint a cserkészszövetség, a Vöröskereszt, az egyházak vagy a Hangya, amelyek mind országos hálózattal rendelkeztek, és így alkalmasak voltak az adományok begyűjtésére. Bár az adományozás önkéntes volt, abba bizonyos finom kényszerítő elemek vegyültek, hiszen a közalkalmazottakat külön felszólították ilyesfajta kötelességükre, a munkaadójuk pedig levonta a bérükből a felajánlott összeget.

Az MMM sikerében fontos szerepet kaptak a visszacsatolt területekre küldött szociális előadók (kivétel nélkül nők), akik a járási katonai parancsnokságok mellé voltak kirendelve. Az ő feladatuk volt a helyi igények felmérése, a szociálisan rászorultak listájának összeállítása, és lényegében a helyi szintű társadalmi szolidaritás felélesz-

tése. Bár tevékenységüket részletes útmutató szabályozta, ezt sokszor felülírták a személyes tapasztalataik: az előírtnál több egyént vettek fel a segélyezendők listájára, és a korszellemmel ellentétben sem nemzetiségi, sem vallási okokból nem hoztak senkit hátrányba.

Az országos gyűjtőakció eredményeként mintegy 6,8 millió pengő értékű segély gyűlt össze, amelynek nagy részét – a magyarországi tradícióknak megfelelően – természetbeni juttatásként osztották szét. Ez egyaránt jelentett élelmiszer-csomagot, használt ruhát és cipőt, tüzelőt és mást. Az első hat hétben élelmiszerutalványokat osztottak ki, amelyeket a Hangyával szerződött helyi kiskereskedőknél lehetett lisztre, szalonnára, zsírra, cukorra, sóra cserélni. Karácsonykor a begyűjtött, illetve a befizetett összesen vásárolt ruhát és cipőt osztották szét. A készpénzjuttatások – noha az érintett lakosság ezt igényelte volna leginkább, és a szociális előadók is ennek a szükségességét hangsúlyozták – az összes segély alig 5%-át tették ki. Jutott ezenkívül a segélyalapból inségmunkák szervezésére, valamint a felvidéki főiskolások tandíjának, menzakereskedéseinek támogatására is, ami által a „csehszlovák eszméknek behódolt” felvidéki fiatalok megnyerését akarták elérni.

Összességében nézve a Magyar a Magyarért Mozgalom minden hiányossága és visszassága ellenére is pozitív szerepet töltött be a Felvidék reintegrációjában, és ha ideiglenesen is, de családok ezrein segített. 1939 nyarára azonban nemcsak a segélyalap pénztára ürült ki, de lassan megszűnt az a politika hátszél is, amely a mozgalmat addig előrevitte. Ez pedig az MMM felszámolásához vezetett.

Mivel a gazdasági élet újraindítása mellett a katonai közigazgatás feladata volt a közlekedés és az oktatás újraindítása is, a járási parancsnokoknak és felsőbb szerveiknek a feladatok olyan halmazával kellett megküzdeniük, ami nem egy esetben meghaladta az erejüket.

Az egyik legnagyobb gondot a hadseregben megszokott merev hierarchiára épülő gondolkodás jelentette. Ez ugyanis a katonai közigazgatás működtetése esetében elsősorban azzal járt, hogy a járási parancsnokok olyan esetekben is kikérték a másod- vagy harmadfokú instanciák döntését, amikor saját hatáskörükben is megoldhatták volna az ügyeket. Igaz, az ügyintézés a polgári közigazgatás bevezetése után sem gyorsult fel, így még 1939 őszén is olyan jelentések mentek Budapestre, miszerint „még 11 hónapi magyar uralom után is vannak elintézetlen ügyek, mint például: állampolgársági, iparigazolványi ügyek, bankok, takarékpénztárak, betegsegélyzők, villanygyár stb. átvétele.”¹⁶

Mint utólag kiderült, a katonai közigazgatás másik nagy problémáját a katonai parancsnokok és a polgári megbízottak kettőssége jelentette, hiszen viszonyuk járásról járára különböző volt, és nem kis mértékben az ezeket a posztokat betöltő egyének személyes kapcsolatától függött. Ennek függvényében a polgári megbízottak egyes járásokban a döntéshozatal periferiájára szorultak, amíg máshol lényegében ők intézték az ügyeket. Komoly fennakadások voltak a vezérkar mellett létrehozott polgári csoport működésében is, ami elsősorban abból származott, hogy az egyes minisztériumok által delegált képviselők minden apró ügyben előbb a saját minisztériumukkal akartak konzultálni, és így az ügyek elvesztek a sok egyeztetés közepe. Jól mutatta ezt a polgári csoport keretén belül létrehozott külön unifikációs csoport esete is. Ennek élére ugyanis hiába nevezték ki a kiváló közigazgatási szakembert, Weis Istvánt, a fenti egyeztetési problémák miatt az unifikációs csoport lényegében meg sem tudta kezdeni az érdemi munkát. Weis, akit maga Imrédy is kulcsszereplőként tartott számon, a miniszterelnök számára készített utólagos értékelésében komoly kritikával illette a katonai közigazgatás rendszerét,

és előre óvta a politikai vezetést, hogy egy esetleges újabb revíziós siker esetén hasonló lépésre szánja el magát.

Az egyeztetési kényszerből származó alacsony hatékonyságot, és azt, hogy a vezérkar mellett működő polgári csoport az egyes miniszterek akaratával szemben tehetetlen volt, viszonylag hamar felismerték. Lényegében ez volt az oka annak, hogy a polgári csoportot egy magasabb instanciává transzformálták, amely már önálló döntésekre volt képes: ez volt a Felvidéki Ügyek Tárca Nélküli Miniszterének Hivatala, vagy rövidebb, de nem egészen szakszerű nevén a felvidéki minisztérium, amelynek élére november 16-án tárca nélküli miniszternek Jaross Andort nevezték ki.¹⁷

A tárca nélküli miniszter jogköre kiterjedt a visszacsatolt területek egészére, és minden, a területet érintő közigazgatási, gazdasági, társadalmi kérdésre. Mivel az egyes szakminisztériumoknak minden, a visszacsatolt területet érintő intézkedés ügyében egyeztetniük kellett Jarossal, ill. a beosztottaival, a felvidéki minisztérium szinte megkerülhetetlen pozícióba került a visszacsatolt területek igazgatásában. Jól fizetett állásaiba (a hivatal vezető munkatársai havi 800-900 pengő fizetést kaptak) Jaross a bécsi döntés előtti időkből ismert felvidéki munkatársait nevezte ki (köztük Szilassy Béla losonci földbirtokost, Vukovich István kassai pártfunkcionáriust, Lükő Gézát, a Szlovák Általános Hitelbank volt igazgatóját), akik a budapesti közegben egy meglehetősen zárt, és ha kellett, összezáró közösséget alkottak.

A katonai közigazgatással eleve átmeneti intézkedésként számoltak, és már annak bevezetésével egy időben elkezdődött a polgári közigazgatás tervezése, amely kapcsán elsősorban két kiemelt problémával kellett szembenézni. Magának a polgári közigazgatás szerkezetének a kérdésével, illetve a közigazgatás személyi állományának a betöltésével. Mint a Weis István által november közepén készített

tervezetben is megjelent, a polgári közigazgatás bevezetésének igazi kockázatát az érintett felvidéki lakosság magatartása jelentette. Azok ugyanis – mint azt a jelentés a volt felvidéki politikusok véleményére hagyatkozva megfogalmazta – bizalmatlanok voltak a hagyományos magyar közigazgatással szemben, s a vármegyerendszerben és a szolgabírók tevékenységében valamiféle feudális erőszak megtestesülését vélelmezték. Weis éppen ezért azt javasolta, hogy a katonai közigazgatás felszámolását követően a költségvetési időszak végéig egyfajta ideiglenes polgári közigazgatást vezessenek be, amely által fokozatossá lehetne tenni a csehszlovák közigazgatásról a magyar közigazgatásra való átállást. A javaslat készítői szerették volna megőrizni az önkormányzati elvre ráépülő csehszlovák járások intézményét, a vármegyék visszaállítása helyett pedig négy városban megszervezendő másodfokú közigazgatási szerv felállítását javasolta, amelyek élén a főispánokétól is nagyobb jogkörrel rendelkező kormánybiztosok álltak volna. A visszacsatolt területek különleges közigazgatási jogállásáról szóló javaslat mind Jaross, mind Imrédy támogatását bírta, ami nem is csoda, hiszen a fentebb vázolt megoldás lényegében konzerválta volna a felvidéki minisztérium befolyását a visszacsatolt területeken. Az ún. felvidéki törvény kapcsán Imrédy elképzeléseivel kapcsolatban felszínre tört ellenérzések azonban Weis tervezetét is elsodorták, így az ideiglenes közigazgatási rendszer helyett a végleges polgári közigazgatás bevezetésére került sor.

A katonai közigazgatás felszámolásának első lépését az utazási korlátozások december 9-ei megszüntetése jelentette, december 22-i hatállyal pedig sor került visszacsatolt területeknek a vármegyerendszerbe való beillesztésére. A Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által kiadott rendelet a visszacsatolt területekből, illetve az azokkal szomszédos magyarországi részekből összesen 13 törvényhatóságot

hozott létre. Ebből a Szlovákiától Magyarországhoz csatolt területet a következők érintették: a Csallóköz térsége Komárom vármegye, Mátyusföld Nyitra és Pozsony Közigazgatásilag Egyelőre Egyesített vármegye, Párkány és környéke Esztergom, a Garam mente Bars és Hont K. E. E. vármegye, az Ózd fölötti falvak Borsod vármegye, Kassa környéke Abaúj, a Bodroghöz pedig Zemplén megye része lett. Újból létrejött Nógrád, valamint Gömör és Kishont vármegye. Kassa és Komárom törvényhatósági jogú városokká, Érsekújvár, Léva, Lósonc, Rimaszombat és Rozsnyó megyei várossá váltak.

Ezzel formailag is lezárult a felvidéki területek visszacsatolása, amelyek immár egy régi-új rendszerben folytatták tovább életüket.

4. „A Felvidék nem vadászmező”

Amikor 1938. november 11-én a kassai Fő utcán felállított tribünön a kormányzó fogadására felsorakozott a helyi és szlovenszkói magyar elit, az előző húsz év felvidéki magyar politikusi közül nem mindenki léphetett a díszemlényre. Többek között a két háború közötti csehszlovákiai magyar baloldal egyik meghatározó alakját, Borovszky Gézát sem engedték fel, aki csupán a tömegből szemlélhette az ünnepi pillanatokat. A volt nemzetgyűlési és városi képviselő néhány nappal később a *Népszavában* panaszolta el mindezt, és egyben – mivel november 11-én nem tehetette meg – a kassai munkásság nevében köszönetet mondott a kormányzónak a felszabadulásért. Elégtételt – meglepő módon – legmagasabb helyről, a kormányzói irodából kapott, ahonnan válaszként a *Népszavában* kifejtett üdvözlő szavakért köszönőlevelet küldtek neki.

Ez a kis affér, amelynek, persze, még volt folytatása, jól jelezte azt, hogy a felvidéki magyar politika november 2-a után az előző időszakkal összehasonlítva teljesen új körülmények közé került. Azok az alkotmányos és politikai keretek, amelyek a korabeli Magyarországot jellemezték, ugyanis kivédhetetlenül a felvidéki közélet pluralitásának és sokszínűségének bizonyosfajta beszűküléséhez, és ezzel párhuzamosan az Egyesült Magyar Párt kivételezett státuszának

kialakulásához vezettek – még akkor is, ha látni kell, hogy az EMP visszacsatolás utáni története korántsem sikertörténet. A legnagyobb változást azonban mégis az jelentette, hogy míg 1938 előtt a Csehszlovákiában következetesen alkalmazott általános és titkos választójognak köszönhetően a felvidéki lakosság közvetlen beleszólással bírt az országos és helyi politikába, a bécsi döntés után ez a lehetősége megszűnt. A magyar idők hat és fél éve alatt ugyanis egyszer sem élhetett amúgy is bizonytalanná vált választójogával. Ez korántsem csak a háború miatt volt így.

Mint azt Ablonczy Balázs, Bárdi Nándor és mások kutatásai alapján ismerjük, Észak-Erdély 1940 nyarán bekövetkezett visszacsatolását követően az ottani politikában az újonnan alakított Erdélyi Párt került hegemon helyzetbe, és ezzel lényegében beteljesítette a Teleki Pál által is szívesen hangoztatott „Erdély az erdélyieké” jelszót. A számos hasonlóság ellenére a Felvidék esetében ugyanez nem mondható el, hiszen itt a „Felvidék a felvidékieké” jelszó nem működött, az Egyesült Magyar Párt pedig viszonylag gyorsan eltűnt a süllyesztőben, hogy teljesen mértékben átadja a terepet az országos pártoknak.

Az eltérő utak mögött, persze, ott van az is, hogy amíg az erdélyi magyar politika évszázados tradíciókkal bírt, addig a visszacsatolt felvidéki területek még önálló régióként sem állták meg a helyüket, és önálló politikai tradíciókkal is csupán Trianontól rendelkeztek. Benne van azonban magának Telekinek a személyes politikai érdekeltisége is, hiszen amíg az erdélyi politikát jól ismerte, és abban saját törekvéseinek a háttérját látta, a Felvidékkel ilyen kapcsolata nem volt, s nagyon hamar rájött, hogy a Jaross Andor vezette felvidéki Egyesült Magyar Párt nemhogy erősíti, de egyenesen gyengíti az ő bázisát.

Ezt azonban a visszacsatolás előtt még egyáltalán nem lehetett tudni, hiszen Budapest – a pozsonyi konzul, a prágai követ és a szlovákiai magyar politikusok napirendszerű jelentései ellenére – valójában kevés hiteles információval rendelkezett az ottani közvélemény hangulatáról. A szlovákiai magyar közéletéről kialakított képe éppen ezért meglehetősen egysíkú és sablonos volt: a szlovákiai magyarokat a cseh demokráciától és a kommunizmustól megfertőzött közösségként kezelte. Még a Budapesttel szoros kapcsolatokat ápoló Egyesült Magyar Párt vezetőit is a hivatalos magyar politikától liberálisabb beállítottságúnak, a szélsőséges irányzatokat határozottan elutasítónak vélték. Ebben a tekintetben Budapestről nem látszott különbség az EMP volt elődpártjai között sem, hiszen az egykori (katolikus) Országos Keresztényszocialista Pártból jött Esterházy János és a volt (protestáns) Magyar Nemzeti Pártból érkezett Jaross Andor egyformán megkapta a liberális jelzőt, amit – valljuk be – egyikük sem érdemelt ki. Persze, ez még egy másik Jaross volt, aki egy 1934-ben adott nyilatkozatában határozottan kiállt a demokrácia mellett, és élesen elhatárolódott minden olyan tekintélyuralmi eszmétől, amely a nemzeti elvekre hivatkozva akarja a szabadságjogokat eltiporni.¹⁸

Szintén visszatérő mozzanata volt a budapesti vélekedéseknek az, hogy a szlovákiai magyar választók a majdani visszacsatolás után az Egységpárt centrumát fogják erősíteni, és nem állnak be egyik szélsőség mögé sem. Ez azonban csupán annyiban volt igaz, hogy a szélsőjobbnak tényleg nem volt erős bázisa Dél-Szlovákiában. Ehelyett azonban ott volt a teljesen legálisan működő Csehszlovákia Kommunista Pártja, amely a csehszlovák nemzetgyűlési választások alkalmával a magyarok által lakott járásokban mindig 20% fölötti eredményt ért el, de voltak települések, ahol elvitte a szavazatok harmadát. Ez pedig azért is figyelmet érdemel, mivel közismert, hogy

a szélsőbal és a szélsőjobb között viszonylag könnyű volt az átjárás, és a kommunisták által hirdetett szociális forradalom eszméje belépőkártyát jelenthetett a nyilasok közé is.

Bár erős bázisa ugyan nem volt, 1938-ra már a szélsőjobb is megvetette a lábát Dél-Szlovákiában, hiszen a Csehszlovák Fasiszta Párt és Árja Mozgalom pozsonyi központtal magyar szekciót működtetett, amelynek egy – szlovák származású – elvetélt író, Janovszky Imre volt a vezetője.¹⁹ Ha a fasiszta párt nem is vált tömegmozgalommá a szlovákiai magyarok között, Komáromban és a környező falvakban azért mérhető támogatottsága volt. Sőt mi több, az 1938-as községi választások idején Janovszky, aki ekkorra már szakított az általa cseh sovínisztának titulált prágai központtal, az Egyesült Magyar Párt listájának támogatására szólította fel híveit, ami mögött az EMP-ben Jaross mögött felsorakozó nacionalista szárny és Janovszkyék egymásra találását lehet feltételezni.

Ennek ellenére az Egyesült Magyar Párton belül a szélsőjobboldali váltást követelőket 1938 őszéig sikerült oly mértékben visszاسzorítani, hogy sem a közvélemény, sem a média nem érzékelte azok jelenlétét. Csupán közvetlenül az első bécsi döntés előtti napokban – amikor már mindenki a „magyar világra” készülődött – láttak napvilágot az első olyan hírek, miszerint rövid időn belül egy nemzetiszocialista magyar párt megalakulása várható. Erre azonban a visszacsatolásig nem került sor. Azt azonban, hogy a szélsőjobboldal hívei ott voltak az Egyesült Magyar Párt soraiban, azok a rölapok is jelezték, amelyek ugyanezen napokban bukkantak fel Érsekújvárott, és amelyek Magyar Nemzeti Gárda aláírással a zsidóbérencnek minősített érsekújvári polgármestert, és egyben az EMP egyik vezető politikusát, Holota Jánost támadták, akinek bűnéül annak állítólagos magyarellenességet és a zsidókkal való jó kapcsolatát (közte felesége származását) rótták fel.²⁰

1938. november 2. után az Egyesült Magyar Párt tagjainak és tisztségviselőinek döntő többsége a Magyar Királyság állampolgárává vált. A meghatározó politikusok közül, néhány pozsonyi közéleti személyiségen kívül, egyedül Esterházy maradt Szlovákiában. Igaz, az ő kiesése alapvetően változtatta meg a párton belüli erőviszonyokat a Jaross és a mögé felsorakozó volt magyar nemzeti párti politikusok, vagyis a párt nacionalista szárnya javára. Jaross, akit a források Esterházynál szellemileg frissebb politikusként írtak le (ami, mint utólag tudjuk, nem járt együtt kellő morális értékekkel), már a visszacsatolás előtti napokban megalapozta későbbi domináns pozícióját, hiszen miközben Esterházy hol a szlovákokkal egyezkedett azok esetleges „visszatéréséről”, hol Rómában lobbizott az új határok ügyében, addig Jaross Budapesten tárgyalt Imrédyvel, Keresztes-Fischerrel és másokkal a visszacsatolás utáni teendőkről.

Ennek, persze, még nem kellett volna eldöntenie az EMP jövőjét, ám Imrédy szerepe mindenképpen fontos volt ebben a folyamatban. Egyrészt azért, mivel miniszterelnökként ő „csatolta vissza” a Felvidéket, ami komoly autoritást biztosított számára a felvidékiek között. Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy abban a közegben, amelyben a szlovákiai magyar politika működött, óhatatlanul is bizonyos távolságtartással szemlélték a hagyományos úri politizálást,²¹ illetve nagyobb affinitással közelítették meg a szociális kérdéseket. Márpedig a magyar politikai életben – hacsak a nyilas mozgalmat nem számítjuk – éppen Imrédy volt az, aki ebből a szempontból a legközelebb állónak tűnhetett számukra. A kormányprogramjában meghirdetett szociális elkötelezettség és a nemzeti egység gondolata²² minden bizonnyal jól működő hívószó volt a felvidéki politikusok számára is.

A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területnek az országgal egyesítéséről címmel 1938. nov. 13-án kiadott XXXIV. törvény-

cikk a visszatért területek országgyűlési képviselétéről is rendelkezett, amely alapján 1938. december 5-én tizenhét szlovákiai és kárpátaljai politikus (valamennyien volt csehszlovák parlamenti vagy tartománygyűlési képviselők) tehetett esküt a képviselőházban. Ők azonnal a magyar belpolitikai harcok sűrűjébe kerültek, és lényegében már ekkor választaniuk kellett, hová sorakoznak.

A behívott felvidéki képviselők, illetve a teljes felvidéki magyar politikai reprezentáció számára kétségkívül meghatározó volt az anyaországi politikai közegben eltöltött első időszak, amelynek központi kérdését Imrédy Béla miniszterelnök diktatórikus törekvései és az arra érkező reakciók jelentették. Imrédy a parlament szerepének meggyengítését és saját hatalmának növelését épp a visszatért területek jogállásáról szóló jogszabályba akarta belecsempészni, és ezzel a Felvidék kérdését óhatatlanul is a belpolitikai viták keresztútjába juttatta. A kormánypárt konzervatív szárnya, amely amúgy is gyanakvással nézte a kormányfő próbálkozásait, ezt a kísérletet megbuktatta, majd nem sokkal később hatvankettő képviselő el is hagyta az Imrédy vezetése alatt álló pártot. Bár a kormányzó a parlamentarizmus játékszabályait felrúgva megtartotta a leszavazott kormányfőt, az ún. disszidensek távozásával annak parlamenti bázisa végzetesen meggyengült. Ebben a helyzetben a tizenhét behívott felvidéki képviselő szavazata döntő fontosságúvá vált a kormányfő számára, akinek nem is kellett csalódnia: az Egyesült Magyar Párt Jaross vezette képviselői csoportja engedelmesen felsorakozott a visszacsatolást levezenylő miniszterelnök mögé, és ezt a pozíciót lényegében a következő években sem nagyon hagyták el. Kivételek, mint a felsőházban helyet foglaló Szűllő Géza, vagy az alsóházba beülő Porubszky Géza, persze, voltak, de az kétségtelen, hogy a felvidéki magyar politika Imrédy és a vele szemben felsorakozó konzervatív erők közül egyértelműen az előbbi mellé állt.

Ebben a folyamatban központi szerepe volt Jaross Andornak, aki nagyon gyorsan Imrédy egyik szövetségesévé lépett elő, amivel párhuzamosan a szélesebb közvélemény előtt is népszerűvé vált. Pedig a visszacsatolás előtt ennek kevés jele volt, hiszen az Egyesült Magyar Párton belül Jaross nem volt különösebben népszerű. A bécsi döntés után azonban gyorsan – korántsem kiérdemelt – glóriát font a feje fölé a sajtó, amivel élni tudott, és amit gyorsan befolyásra váltott. 1938 decemberében az Egyesült Magyar Párt rendezvényein már megjelent a „Jaross a mi vezérünk!” jelszó, és ez nem csupán üres szófordulat volt, hiszen a pártelnök tényleg vezérként mozgatta pártját.

Bár Jaross korabeli karrierjéről még nem született mélyebb elemzés, úgy tűnik, gyorsan felívelő pályája mögött egy Imrédyvel kötött paktum keresendő, amely szerint Jaross ígéretet kapott az Egyesült Magyar Párt szervezeti önállóságának megőrzésére és arra, hogy a visszacsatolt területeket illetően Jarossék kezében marad minden pozíció, cserében viszont az EMP besorakozott a kormányfő „csodás forradalma” mögé.

Egy ilyen háttéregyezmény nélkül ugyanis nehezen volna értelmezhető, hogy az EMP, amely a csehszlovák időkben nemcsak hogy demokratikus alapokra épült, de érdekelt is volt a parlamentarizmus minél jobb működésében, olyan szervilis módon beállt volna Imrédy mögé, ahogyan ezt tette. Még akkor sem, ha a miniszterelnök a maga forradalmát nem forradalmi úton akarta véghezvinni. Hiszen még csak azt sem feltételezhetjük, hogy a felvidéki politikusok nem voltak tisztában Imrédy céljaival, mivel ismerniük kellett a kormányfő nagy visszhangot kiváltó kaposvári beszédét, és tudniuk kellett, hogy programjában központi szerepet játszik a parlamentarizmus háttérbe szorítása és a zsidókérdés megoldása. Egy Gábor azonban arra is

felhívja a figyelmet, hogy Imrédy maga is tisztában volt azzal, hogy programja vonzó lehet a határon túli magyar elit számára, miközben az általa meghirdetett „népi összetartás” egyik fontos mintáját épp a felvidéki magyarság népi egységében vélte felfedezni.²³

Noha a visszacsatolás utáni örömteli hetekben nem volt illő a belső ellentéteket a nyilvánosság elé tárni, azt mégis látni lehet, hogy a párton belül nem mindenki azonosult a pártvezér elképzeléseivel. Ezt jelzi Borsody Istvánnak, a neves felvidéki publicistának a *Felvidéki Magyar Hírlap*ban december közepén megjelent írása is.²⁴ Borsody ugyanis az EMP közelgő pártkongresszusa előtt, amely az új pártprogramot volt hivatott elfogadni, többek között azt fejtegette, hogy bár a demokrácia fogalmát a németek átok alá helyezték, és a csehszlovák demokrácia hamis volt a kisebbségekkel szemben, a felvidéki magyarok egyik legnagyobb élményét mégis a demokrácia jelenti, és a magyar életnek semmire sincs nagyobb szüksége, mint demokratikus közszellemre. Borsody ettől nyíltabban nem fejtette ki véleményét, ám az olvasók számára mindez így is nehezen volt másképp értelmezhető, mint úgy, hogy az Egyesült Magyar Pártnak Imrédy és Jaross útja helyett a párt korábbi irányvonalát kell követnie.

A december 18-áról végül január közepére elhalasztott, és a komáromi lovarda épületében megtartott pártkongresszus (amely inkább volt ünnepi közgyűlés, mint valódi vitáknak teret adó programalkotó megbeszélés) azonban mégis a pártvezéri szerepben megerősített Jaross irányvonalának győzelmét hozta, sőt az elfogadott pártprogram sokak szerint egyenesen Imrédy gondolatait tükrözte. Azt, hogy tényleg alakított-e a miniszterelnök az EMP új programján, hitelt érdemlően nem lehet igazolni. Az viszont biztos, hogy a programban számos olyan mozzanat felbukkan, amely a párt korábbi kommunikációjából

teljesen hiányzott, viszont egybeesett Imrédy törekvéseivel. A program három fő pillérét az „új szellem” a „nemzeti munka” a „nemzeti és szociális gondolat” alkotta. A program politikai részében pedig nem az általános és egyenlő választójog követelése jelentette az újdonságot, hanem inkább a törvényhozás olyan szellemű reformjának igénye, amely alapvetően aláásta volna az addigi politikai elit pozícióit. Még inkább újdonság volt a zsidókérdés bekerülése a programba, hiszen ez a téma korábban nem volt jelen a felvidéki politikában. Az új programban azonban hangsúlyos elemként jelent meg az igény arra, hogy törvényi szabályozással korlátozzák a zsidóság gazdasági és közéleti befolyását, s rendezzék azok közjogi helyzetét, amely követelések radikalizmusa ismét csak az „Imrédy-szál” meglétének realitását valószínűsíti.

Bár a szakirodalom (korábban magam is) 1939 elejétől Felvidéki Magyar Pártként, jobb esetben Egyesült Felvidéki Magyar Pártként emlegeti az EMP-t, a párt hivatalosan nem változtatott nevet, sőt a kongresszus megerősítette az eredeti Egyesült Magyar Párt megnevezést. Ez feltehetően összefüggésben volt Jarossék azon szándékával, amit az alapszabályba is belefoglaltak, hogy az EMP a trianoni országterületre is terjeszthesse ki a tevékenységét. Miközben a visszacsatolt területeket az EMP kizárólagos monopóliumának tekintették, amit Jaross egyik beszédében úgy fejezett ki, hogy „a Felvidék nem lesz vadászmező”.

Azon felvidéki politikusok közül, akik nem sorakoztak be Jaross mögé, a legfontosabb „játékos” kétségkívül az a Szűllő Géza volt, aki úgy 1918 előtt, majd a csehszlovák érában, de a „magyar időkben” is a hagyományos parlamentarizmus legelszántabb védelmezői közé tartozott. Sőt Imrédy bukásakor (kicsit túlértékelve talán a képességeit) a Bethlen-féle irányvonal egyik lehetséges kormányfőjelöltjeként is

felmerült a neve. Mindenesetre a bacsfai birtokos az alkotmányvédő tábor egyik fontos alakjává vált, aki minden megszólalásában világosan jelezte a közte és a Jarossék között meglévő távolságot. Szüllő vélhetően másokat is maga mellé akart állítani a felvidéki képviselőcsoportból, ám ez az igyekezete kudarcot vallott. Ezt jelzi, hogy azon a díszvacsorán, amelyet 1939 márciusában Jaross tiszteletére rendeztek, Szüllőn kívül lényegében a teljes felvidéki politikai elit megjelent, és a Jaross melletti hűségbeszédet – nyilván nem véletlenül – az a Porubszky Géza mondta, aki korábban több kérdésben is különvéleményt fogalmazott meg. A csehszlovák időkben nagy (bár a harmincas években már folyamatosan csökkenő) befolyással bíró Szüllő az EMP-re gyakorolt befolyását gyorsan elveszítette, és lényegében egyedül maradt. Még a zsidóbarátsággal és liberalizmussal vádolt volt érsekújvári polgármester, Holota János is beállt Jaross mögé, és a felvidéki minisztériumban kapott jól fizető állást.

Miközben az EMP-n belül Jarossék javára billentek el az erőviszonyok, addig a visszacsatolt területek gyorsan az Egyesült Magyar Párt kizárólagos vadászterületévé kezdtek válni. Mindez még a katonai közigazgatás alatt elkezdődött, amikor az EMP-n (és a szlovák lakosságú falvakban működő Hlinka-féle Szlovák Néppárton) kívül az összes politikai párt működését betiltották, majd folytatódott a polgári közigazgatás bevezetése után, amikor a helyi és járási képviselőtestületekbe kizárólag csak a fenti két párt delegálhatott képviselőket. Mivel a felvidéki minisztérium apparátusában, illetve a legfontosabb megyei és járási posztokon jórészt kizárólag Jaross emberei ültek, ez még inkább az Egyesült Magyar Párt javára billentette az erőviszonyokat, és kivételezett helyzetbe hozta azt. Az EMP monopóliumának megtörésére két irányból is történt kísérlet – a szociáldemokrácia és a nyilasok részéről –, bár sikerrel egyikük sem járt.

A kettő közül – bár korábbi előrejelzések nem sok esélyt adtak Szálasiék felvidéki terjeszkedésének – a nagyobb eredményt a nyilasok érték el. Ez, persze, annak is köszönhető, hogy a visszacsatolás időszaka országos szinten is a hungarista mozgalom növekedésének egyik legdinamikusabb korszaka volt. A nyilasok felvidéki megerősödésében kulcsszerepe lett a visszatért lakosság egyre romló gazdasági és szociális helyzetének, amire Szálasiék propagandája meg is próbált rájátszani. Röplapjaik szerint a „jobb világhoz szokott felvidéki munkásság borzalommal néz a 20 filléres órábérre”, és „már csak álmában mer rágondolni arra az időre, amikor egy métermázsza gabona árából kétpár csizmát vehetett”.²⁵ Az elszegényedés mellett a parlamenti csatározásoktól való csömör és a felvidéki lakosságnak a nyilasok által annyit kárhozottatott úri politizálással és kasztrendszerrel szembeni ellenszenve is szerepet játszhatott abban, hogy a visszacsatolt területeken fogadókészség mutatkozott a szélsőjobb oldali eszmék iránt. A nyilas szervezkedést ugyan nehezítette, hogy – legalábbis szervezési szempontból – zöldmezős beruházásról volt szó, ám az megkönnyítette, hogy 1938 előtt a visszacsatolt területeken kifejezetten magas volt a kommunista párt támogatottsága, ami – mint már korábban jeleztük – jó kiindulási pontot jelenthetett a nyilas mozgalom számára is. Feltehetően a kiábrándult baloldali választók jelenthették az egyik fontos bázisát a Nyilaskeresztes Párt kassai terjeszkedésének is, ahol 1939 tavaszán a párttagok és a jelentkezés alatt lévők száma már elérte a kilencszáz, az év végén pedig a másfél ezer főt. Kassa, amely Szálasi szülővárosa, persze, nem volt azonos a Felvidékkel, hiszen az egyedüli jelentősebb munkásréteggel és középosztállyal rendelkező visszacsatolt városról volt szó, és nem tévedhetünk sokat, ha úgy gondoljuk, hogy a falusias közegben azért kisebb volt a hungarista mozgalom vonzereje. Bár

a rosszabbodó szociális viszonyok azért ott is megtették a hatásukat. A Felső-Csallóközben például a pozsonyi munkahelyek megszűnése miatt volt nagy az elégedetlenség, és egyben a fogadókészség a nyilas eszmékre.

Egy Érsekújvárról és környékéről 1939 elején küldött belügyi jelentés mindazonáltal jelzi a nyilas terjeszkedés korlátait. Magában a városban, amely alapvetően magyar nyelvű volt, és ahol jelentős pozíciót foglaltak el a zsidók, meg tudtak kapaszkodni. Sőt megszervezésük már rögtön a visszacsatolás után megkezdődött. Akkor még csak helyi erőkből, és nem kis mértékben arra az elégedetlenségre építve, amely az EMP városi vezető személyiségeinek (leginkább Holota Jánosnak) a politikájával szemben a radiális körökben már a bécsi döntés előtt is megvolt. Az érsekújvári nyilas szervezkedés azonban csak azután kapott igazi lendületet, hogy a budapesti pártközpont ehhez segítséget nyújtott. Az áttörés azonban elmaradt, hiszen az 1939 februárjában a városban megtartott első nyilvános rendezvényen (amely zárt teremben volt) ugyan mintegy ötszáz érdeklődő jelent meg, de a nyilas pártba csak ennek töredéke lépett be. Ettől is kisebb volt a szélsőséges párt iránti érdeklődés a környező falvakban, ahol – az idézett jelentés szerint – a nyilaskeresztes eszméknek nem akadtak követői. Persze, ebbe az is belejátszott, hogy nagyrészt szlovákok által lakott településekről volt szó, ahol a magyar belpolitika iránt nem nagyon érdeklődtek.

Az a dinamikus növekedés, amely 1938–1939-ben jellemezte a Nyilaskeresztes Pártot, később megtorpant. Országos szinten és a Felvidéken is. Kassán 1941-ben már csak ötszáz tagot számlált a párt, a mintegy hatezer lakosú Dunaszerdahelyen (igaz, itt a lakosság közel fele izraelita volt), ahol 1941-ben százhatvanhét nyilaskeresztes párttagot regisztráltak, 1944-re hetven fő alá csökkent a taglétszámuk.

A nyilasok a kassai és Kassa környéki szlovák lakosságra is próbálták kivetni a hálójukat. Ebben a központi szerepet Michal Harminc, egy szlovák emigráns játszotta, aki a párt propagandaanyagait szlovákra fordította, és a Nyilaskeresztes Párt szlovák szekciójának a megalapítását is tervbe vette. A hungarista mozgalom elsősorban azt a helyzetet igyekezett kihasználni, hogy a kormányzat hosszú ideig nem engedélyezte a Pozsony által támogatott Szlovák Nemzeti Egyesség Pártjának megalakulását. Így Szálasi azt remélte, hogy a fasiszta eszmékkel rokonszenvező szlovákok majd tömegesen csatlakoznak, és nem mellékesen kialakulhat valamiféle együttműködés a nyilasok és a szlovákiai Hlinka-féle Néppárt között. Hiába próbált azonban a nyilaskeresztes párt felkarolni bizonyos szlovák törekvéseket, a szlovák lakosság – amely jórészt ragaszkodott a bécsi határok revíziójának elképzeléséhez – kevés kivételtől eltekintve nem volt vevő a Hungária Egyesült Földek eszméjére. Legalább is az a tény, hogy Kassán mindössze nyolc, a környező falvakban pedig összesen hetven fizető tagja volt a párt szlovák szekciójának, ezt jelzi.

A baloldali politizálás komoly tradíciói a Felvidéken – így Kassán, Komáromban, Léván és más városokban is – nagy reményekkel jogosították fel a budapesti szociáldemokrata pártközpontot. Ám ezek az elvárások nem váltak valóra. És nem csupán magának a pártnak az általános helyzete miatt, de a felvidéki szociáldemokráciának a Csehszlovákiából magával hozott súlyos öröksége miatt sem. A Csehszlovák Köztársaság Magyar Szociáldemokrata Munkáspártja ugyanis 1926-ban, amikor beolvadt a centralista csehszlovák szociáldemokráciába, nemcsak szervezeti önállóságát adta fel, de egyben a magyar érdekek következetes képviselését is. Az ezt követően a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárton belül működő úgynevezett magyar szekció ugyanis semmiféle befolyást nem tudott

gyakorolni a párt programjára, és lényegében azonosult azzal. Ez pedig egyet jelentett a csehszlovák kormánypolitika – és a csehszlovák nemzetállami elképzelések – támogatásával, ami a bécsi döntés után még akkor sem volt jó ajánlólevél, ha tudjuk, hogy a felvidéki szociáldemokraták nagy része 1938 őszén felsorakozott a revíziót követelők táborába.

Amikor 1939 elején a kassai Borovszky Géza vezetésével megkezdődött a felvidéki szociáldemokrácia újjászervezése és integrációja a Magyar Szociáldemokrata Pártba, az említett csehszlovák örökség túl nagy ellensúlyt jelentett. A felvidéki szociáldemokrácia számára a legnagyobb csapást azonban nem is az országos politika terepén bekövetkezett változások jelentették, hanem a helyi közéletben való befolyásuk elvesztése. Az 1938 végén feloszlott helyi képviselőtestületek helyett 1939 tavaszán összehívott testületekben ugyanis már nem kaptak helyet. Ez történt Komáromban vagy akár Kassán is, ahol a korábbival ellentétben, amikor a testület mintegy harmadát alkották a baloldaliak (részben kommunisták, részben szociáldemokraták), az új törvényhatóságba nem hívták be egyetlen képviselőjüket sem.

Nehézkessé tette a párt felvidéki szervezeteinek újjászervezését és működését a pesti központ és a felvidéki politikusok nem túl jó kapcsolata is. Borovszkyék ugyanis nemcsak megalkuvónak tartották a pesti elvtársakat, de azt is felrótták nekik, hogy a szociáldemokrata párt kizárólag fővárosi politikát folytat, és a vidékkel nem törődik. A Felvidék problémáit meg egyenesen nem érti, így például azt sem – magyarázta Borovszky –, hogy Kassán és más településeken sem lehet a szlovákok bevonása nélkül eredményes agitációs munkát folytatni.²⁶ Mindez a munkásság elbizonytalanodásához, és fokozatos elfordulásához vezetett a szociáldemokrata párttól. A *Felvidéki Magyar Hírlap* 1939 tavaszán a munkásságnak az Egyesült Magyar Párthoz

való tömeges csatlakozásáról számolt be, ami tulajdonképpen érthető is, hiszen a határrevízió az ő korábbi politikájuk igazolta, másrészt pedig ekkorra már mindenki számára nyilvánvalóvá válhattak az EMP tagsági könyvének előnyei. A rendőrségi jelentések szerint azonban a baloldal szavazóit nem csupán az EMP szívta el, de az erősödő nyilas mozgalom is. Ez egyaránt érvényes volt a volt szociáldemokratákra és kommunistákra. Ez utóbbiakról a kassai rendőrségnek – némiképp meglepő módon – jobb véleménye volt, mint a szociáldemokratákról. Úgy ítélték meg ugyanis, hogy 1938 előtt a kommunisták végig következetesen kitartottak a magyarságuk mellett, és a felvidéki magyar kommunistáknak „nem az volt a mentalitása, mint a trianoni Magyarországnak volt pártnak és kommunista mozgalomnak”.

Arra nézve, hogy milyenek is voltak a visszacsatolt területek lakosságának politikai preferenciái, csak választási eredmények alapján lehetne megalapozott választ adni. Az esetleges választások reményét adhattak volna a szélsőjobboldalnak és a szociáldemokratáknak, hogy megtörjék az Egyesült Magyar Párt monopóliumát, és megcáfolják Jarossék propagandáját arról, hogy a Felvidék politikailag teljesen egységes, és egy emberként áll az EMP mögött. Ahogy azonban közeledett az 1939 májusára kiírt országgyűlési választások időpontja, egyre többet lehetett arról hallani, hogy azokat csupán a trianoni országhatárokon belül tartják meg. A végül igaznak bizonyult hírt az ellenzéki pártok köreibe csalódással fogadták, és azzal vádolták a kormányzatot, hogy így akarják továbbra is biztosítani az EMP monopolhelyzetét. A hivatalos körökből azonban technikai okokkal magyarázták a választások elhalasztását. Jaross például hol azzal érvelt, hogy a visszacsatolással kapcsolatos adminisztratív munkák oly mértékben lekötötték az ottani közigazgatást, hogy a választások előkészítésére nem maradt energiája, hol pedig azzal, hogy a csehszlovák

hatóságok elvitték magukkal a községi irattárakat, és lehetetlen volt összeállítani a választási névjegyzékeket.

Jaross és a kormányzat azonban mellébeszél, hiszen a halasztásnak valójában két oka volt. Az egyik kétségkívül az a félelem, hogy az Egyesült Magyar Pártról kiderül, nincs is olyan támogatottsága, mint azt folyamatosan kommunikálták. A fontosabb azonban a választójog kérdésének tisztázatlansága volt. Az 1938-ban elfogadott magyarországi választójogi törvény ugyanis amellet, hogy bevezette a titkos választásokat, tovább szűkítette a választásra jogosultak körét, ami szöges ellentétben állt az általános választójog csehszlovákiai gyakorlatával. Márpedig a felvidéki politika egyik hangsúlyos eleme épp a szerzett jogok megtartása volt, ami ebben az esetben az általános választójoghoz való ragaszkodást jelentette. Így a kormányzat, hacsak nem akarta kiterjeszteni az általános választójogot az egész országra (márpedig nem akarta), és nem akarta azt sem gyakorlattá tenni, hogy egyszerre két merőben eltérő jogszabály szerint folyjanak a választások, csak egyet tehetett: kénytelen volt elhalasztani a felvidéki választásokat, és ezzel egy időben ígéretet kellett tennie, hogy azokat a lehető legkorábban bepótolják.

A pünkösdi vasárnapján és hétfőjén megtartott választások a szélsőjobb előretörését hozták. Még úgy is, hogy annak egyenlőtlen feltételek mellett kellett megküzdenie a kormánypárttal. Választások híján a visszacsatolt felvidéki területek képviseletében ismét csak behívott képviselők ülhettek be a képviselőházba, szám szerint huszonhatan, akik közül tizennyolcan a volt szlovákiai területeket, nyolc személy pedig Kárpátalját képviselte. Lényegében ugyanazokat hívták be, akiket fél évvel korábban, miközben a hat új képviselő között ketten (Anton Kadlec és Jozef Prokopec) az Egyesült Magyar Pártba beszervezett szlovákokat képviselték.

A felvidéki képviselők behívásáról szóló törvény azt is kimondta, hogy a visszacsatolt területeken a választásokat legkésőbb 1940 júniusáig meg kell tartani, ami a választójog kérdésének gyors rendezését kívánta meg. Az ellenzék – a liberálisok, a baloldaliak de a szélsőjobb is – az általános választójog bevezetését szorgalmazta volna, ehhez azonban nem volt akarat. Így – lényegében az országgyűlés szinte egészének támogatásával – egy olyan konszenzusos javaslat került elfogadásra, amely jóllakatta a kecskét, de a káposztát is meghagyta. A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai választásokról szóló törvény ugyanis az 1938-as választójogi törvény alapján állt ugyan, de választójogot adott mindazoknak is, akik az utolsó csehszlovákiai parlamenti választások alkalmából választójoggal bírtak. Így egyfajta duális rendszert törvényesített, hiszen a visszacsatolt területeken elméletileg érvényesült az általános választójog elve.

A választási törvény elfogadását követően megkezdődhetett a felkészülés a felvidéki választásokra, amelyet az első elképzelések szerint – egy rövid, mintegy háromhetes kampányt követően – 1939 októberében vagy novemberében tartottak volna meg. Ezek a remények azonban ismét gyorsan szertefoszlottak, és ekkor már arról beszéltek, hogy a választásokat csak a következő évben tartják meg. 1940 elején ez már egyre inkább reálisnak látszott, hiszen végre elkészültek a választói névjegyzékek. Ám azok újabb vitákat kavartak, hiszen csak Kassán mintegy ötszáz panasz érkezett a névjegyzékekre – legtöbbször az abból kimaradók részéről. Az igazi gondot azonban nem a választói névjegyzékek, hanem a kormányzatnak a választások eredménytől való félelmei jelentették, hiszen a titkos választások könnyen a nyilasok és a baloldal jelentős előretörését eredményezhették volna. Ezen a véleményen volt Esterházy János is, aki egy Budapestre küldött jelentésben arról a Szlovákiában elterjedt – de láthatólag általa

is osztott – véleményről számolt be miszerint az esetleges választások során a kormánypártok csupán a szavazatok mintegy felét tudnák megszerezni, a maradék pedig az ellenzéknek jutna.²⁷ Ez pedig, mint Esterházy is jelezte, azok véleményét erősítené, akik úgy gondolják, hogy Budapestnek több mint egy év alatt sem sikerült integrálnia a visszacsatolt területeket. Erről egyébként Budapesten is hasonlóan gondolkodhattak, így nem volt meglepő, hogy 1940 elején Teleki bejelentette, a háborús helyzetre való tekintettel a választásokat mégsem tartják meg. Ezzel pedig a választások témája végleg lekerült a felvidéki politika napirendjéről.

Az 1939. évi pünkösdi választások és a kormánypárton belül bekövetkezett személyi változások Telekit rádöbbenették, hogy politikájára innentől kezdve elsősorban a szélsőjobb oldal lehet veszélyes, de arra is, hogy a szélsőjobb alatt immár korántsem csak a nyilasokat kell érteni. Ennek a felismerésnek a függvényében érhető meg az EMP és lényegében a felvidéki minisztérium további sorsa is. Telekinek ugyanis semmilyen érdeke nem fűződött egy olyan, Jaross – tehát valójában Imrédy – befolyása alatt álló hatalmi központ fenntartásához, mint a tárca nélküli minisztérium, illetve semmi szüksége nem volt egy külön párt fenntartására, amely a hatalmon belül van ugyan, de nem az ő irányvonalát követi.

Persze, a közvélemény érzékenysége és a hatalmi viszonyok miatt direkt módon még Teleki sem támadhatott rá Jarossra, ezért a Felvidék corpus separatum jellegét vette célba. Azt hangsúlyozta, hogy a visszacsatolt területek immár szervesen visszaépültek az ország testébe, így sem egy külön minisztérium, sem egy külön párt fenntartása nem indokolt, sőt azok megléte ellentmond a Szent István-i állam ezeréves fejlődésnek. Ezzel párhuzamosan 1939 őszétől szisztematikusan építette le az Imrédy mögött állók befolyását. Ennek része

volt többek között a felvidéki megyék élére kinevezett „imrédysta” főispánok anyaországiakra való lecserélése (a felvidéki főispánok kétharmadát váltották le), vagy a Szilassy Béla vezette Felvidéki Földbirtokrendezési Ügyek Kormánybiztosságának az egyre erőteljesebb ellenőrzése is. Ezzel egy időben jelentősen meggyengült az EMP érdekérvényesítő ereje is, amit többek között az is jelzett, hogy a párt egyre kevésbé tudta saját embereit zsírosan jövedelmező állásokba elhelyezni. Bár ekkor Jaross már bukott ember volt, ő még a következő év tavaszáig a helyén maradhatott.

1940 elején már egyre több szó esett az EMP-nek a kormánypártba való beolvasztásáról, amit a párt vezetése – kényszeredetten – úgy kommentált, hogy mivel befejeződött a visszacsatolt területek integrációja, immár nem az erők megosztása, hanem azok egyesítése a cél. Minderre végül 1940. március 15-én került sor, amikor az Egyesült Magyar Párt összesen nyolcszázharminc alapszervezete tartott egy időben taggyűlést, amelyen kimondták a pártszervezet feloszlását, majd egy rövid technikai szünetet követően a gyűlések résztvevői bejelentették a Magyar Élet Pártja alapszervezetének a létrehozását. Az egyesítés szimbolikus helyszíne természetesen Kassa volt, ahol maga Teleki tartott nagy ívű beszédet, amelyben többek között a nemzetiségi kérdés megoldásának helyes útjáról is beszélt.

Ekkorra azonban már a Teleki és Imrédy között sokáig jegelt elmentések is a felszínre törtek. 1940 tavaszán a volt miniszterelnök nyíltan az utódjára támadt, és lényegében az ígért reformok elszabotálásával vádolta meg őt. Ettől kezdve a MÉP lassan, de biztosan hasadni kezdett. Ugyanezen év nyarán már mintegy harminc képviselő fontolgatta az onnan való kilépését. Bár Észak-Erdély hazatérése egy időre ismét nemzeti egységet teremtett, 1940 októberében Imrédy és követői kiléptek a kormánypártból, és megalapították a Magyar

Megújulás Pártját (MMP). Az MMP egyértelműen szélsőjobboldali programot hirdetett, amelyben a totális állam, a zsidómentes Magyarország és a feltétlen németbarátság gondolata kapott központi szerepet. Ez a program radikalizmusában a nyilasokéval volt rokonítható, csupán annak miszticizmusa hiányzott belőle. Mindenesetre a MMP szinte azonnal a szélsőjobb fő erejévé vált, magához vonzva a MÉP radikális rétegeit, elhódítva a nyilasoktól azok értelmiségét és vagyonosabb rétegeit.

A pártelnök mellett a párt megalapításában az annak alelnökévé kinevezett Jaross Andor játszotta a meghatározó szerepet, akivel együtt a kormánypárt képviselőházi csoportjának egy része is az új pártba igazolt át. A tizenhét tagú felvidéki képviselőcsoportból Jaross hivatalosan csupán ketten, Pintér Béla és Füssy Kálmán követték, a többiek a kormánypárt frakciójában maradtak. Az persze már más kérdés, hogy a maradók meggyőződésből vagy csupán megszokásból maradtak-e meg Teleki mellett. Annál inkább fontos kérdés ez, hiszen az MMP elsősorban a visszatért erdélyi és felvidéki területeken volt népszerű. A Felvidéken jól kivehetően Jaross volt pártjának, a Magyar Nemzeti Pártnak az egykori hálózatára ráépülve alakították ki szervezeti struktúrájukat. Tagjai pedig elsősorban azok az őrségváltással elégedetlen városi polgári rétegek (értelmiségiek, tisztviselők) lettek, akik rokonszenveztek a szélsőjobb programjával, ám akik számára a nyilasok által képviselt stílus elfogadhatatlan volt.

A MMP megjelenése az addig szinte egészében a kormánypárt által uralt felvidéki politikába – ahol a nyilasok és a szociáldemokraták marginális helyzetben voltak, a kisgazdák, liberálisok és mások még abban sem – is behozta a versengés szellemét. Volt képviselőtársai pedig pontosan azt vetették Jaross szemére, amitől korábban ő is annyira óvta a felvidéki politikát: a pártoskodást, az erők megosztását.

Imrédy és Jaross vonzereje azonban korántsem volt olyan nagy, hogy legyőzte volna a kormánypárthoz való tartozás kényelmes-ségét és biztonságát. Mivel az egykori Egyesült Magyar Párt helyi korifeusai a visszacsatolás után általában a biztos megélhetést jelentő állami szolgálatba kerültek, ennek elvesztését csak kevesen kockáztatták azzal, hogy kihátráltak a kormánypártból. Jól jelzi ezt Kassa esete, ahol az MMP számára nem csupán a kormánypárt, de a nyilasok és a szociáldemokrácia is komoly konkurenciát jelentett. Itt Imrédy új mozgalma alig tudott pozíciót szerezni, és a MÉP vezető helyi politikusai közül csupán az 1938-as Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Wirth Gyula követte Jaross, a többiek azonban a kormánypártban maradtak. Egyes vidéki térségekben komoly – bár csak ideiglenes – sikert tudtak elkönyvelni Jarossék. 1942 nyarán Bars megyében mintegy háromezer-kétszáz tagja volt a pártnak, és nem csupán a falusi közegben, de Léván is, ahol hatszáz tagot tartottak nyilván. Itt a siker záloga Jaross népszerűsége és korábbi beágyazottsága volt.

1944 tavaszán, amikor az ország német megszállása és Jaross belügyminiszteri kinevezése új helyzetet teremtett, a felvidéki sajtó és közélet számára ismét Jaross lett a követendő példa, a vezér. A Felvidéken szerkesztett, illetve az ottani kötődésű lapokban, mint a Darvas János szerkesztette *Magyarországban*, vagy a kassai *Felvidéki Újság*-ban ismét előkerült az a gondolat, hogy a nemzetnek a jobboldal teljes egységére van szüksége, amiben ismét csak a Felvidék mutat példát. Ezt támasztotta alá, hogy 1944 májusában, amikor országszerte zsidók százezrei várták teljes megaláztatásban, hogy a deportáló vonatok elinduljanak velük, Giller János és Pajor Miklós felvidéki országgyűlési képviselők díszvacsorát adtak Jaross Andor belügyminiszter tiszteletére. Ezen pedig szinte az egész felvidéki politikai elit (két

főrendi tag, tizenhárom alsóházi képviselő, két főispán, és számos közéleti személyiség) megjelent, jelezve, hogy Jaross mögött áll.

A hiányzók között volt viszont Szüllő Géza, Porubszky Géza vagy épp Szvatkó Pál. Az általuk képviselt hagyományos, konzervatív-liberális elitet ekkoriban már egyre több támadás érte. A MMP és a Nemzetiszocialista Párt kassai és abaúji szervezete például közös nyílt levélben követelte Kassa egyik meghatározó közéleti személyiségének, volt polgármesterének, Tost Lászlónak a képviselői mandátumról való lemondását, mivel szerintük Tost „saját személyén kívül Kassa város azon néhány polgárának bizalmát élvezheti csak, akik a liberális zsidó életszemléletnek, vagy még ennél is rosszabb angolbarát” politikának a hívei.²⁸

A polgári vonal mellett, persze, továbbra is létezett a Felvidéken egy viszonylag erős baloldali politika is, amelyet a már ismertetett szociáldemokraták és az illegalitásban dolgozó kommunista párt képviselt. Bár 1938 előtt a kommunisták pozíciója rendkívül erős volt Dél-Szlovákiában, az illegális szervezkedés veszélyeit csak kevesen vállalták közülük. Ők, miközben továbbra is kapcsolatokat ápoltak a csehszlovák párttal, Budapest felé is utat találtak. Elsősorban Kassán, Rozsnyón, Érsekújvárott, Komáromban volt erős ez a szervezkedés, ám azok a rendőrségi akciók, amelyek 1940 elején az illegális kommunista mozgalomra lesújtottak, a visszacsatolt területeken is jelentős veszteséget okoztak. Az újjászervezett illegális pártban a felvidékiek is egyre nagyobb szerepet kaptak, amelynek jeleként a kassai Schönherz Zoltánt a Kommunisták Magyarországi Pártjának központi titkárává választották.

A konzervatív és a baloldali politika reprezentánsai 1944 márciusa, az ország német megszállása után sok tekintetben azonos helyzetbe kerültek, hiszen mindkét tábor képviselői ott voltak azokon az előre

elkészített jegyzékeken, amelyek alapján március 19-e után a Gestapo a számára kellemetlen egyének letartóztatását megkezdte. Kassán szociáldemokrata és szakszervezeti vezetőket, mintegy húsz főt, köztük Borovszky Gézát tartóztatták le, és letartóztatások voltak Rozsnyón is. De Mauthausenbe került a baloldalisággal egyáltalán nem vádolható neves szerkesztő, Szvatkó Pál is. A nyilas puccs idején már azok kerültek sorra, akik támogatták a háborúból való kiugrás kísérletét, és nem számítottak németbarátnak. Így került sor a volt kassai főispán, Schell Péter, a volt komáromi polgármester, Alapy Gáspár és mások elhurcolására. A nyilas terror áldozatává vált a volt kassai polgármester, Tost László is, akit a gyilkosai 1945 első napjaiban csaltak ki otthonából, és öltek meg a nyílt utcán.

1945 tavaszán nem csupán a világháború ért véget, de a felvidéki magyar politikában is lezárult egy korszak. A csehszlovák hatalom visszaállítása egyben az önálló felvidéki magyar politizálás végét is jelentette, amely csupán 1989 után éledhetett újra. Azt a törést, amelyet 1945 jelentett, leginkább a felvidéki magyar politikusok további sorsa jelzi. A korszak főszereplője, a szégyenteljes pályát befutó Jaross Andor kötélén végezte. Munkatársai közül Szilassy Béla még '44 decemberében Németországba menekült, ahonnan később az USA-ba telepedett át, és vezette a csehszlovákiai magyar emigrációt. A parlamentarizmus eszményeihez végig ragaszkodó Szüllő Géza a közélettől teljes elvonultságban, egy dunántúli faluban élt haláláig. Holota János a háború után még szerepet vállalt a Csehszlovákiából elűzött magyarok megsegítésében, a kommunista fordulat után azonban Dél-Amerikába távozott. Az 1944 tavaszán a német koncentrációs táborba hurcolt Borovszky Géza ugyan túlélte a háborút, ám a kiéptülő csehszlovák nemzetállam nem tűrte meg jelenlétét, Magyarországra telepítették át. Ennek a magyar időkben különböző magatartást folytató

öt személynek a sorsában egyetlen közös mozzanat fedezhető fel: a magyar idők befejezését követően egyikük sem maradt (maradhatott) a Felvidéken, mint ahogy azoknak a további közéleti személyiségeknek a döntő többsége sem, akiknek a sorsa máig feltáratlan.

5. Az állam kenyere

Egy a visszacsatolás után közszájon forgó anekdota szerint két felvidéki polgár beszélgetése során azt mondja az egyik: ha tudnád, mi csoda fantasztikusan jól álmodtam. Mit, kérdi izgatottan a barátja. Hát azt, válaszolja az első, hogy kimentek a csehek. De hát ez nem álom, hanem valóság, mondja neki másik. Mi ebben a fantasztikusan jó? Hát az, mondja ismét az első, hogy az álmomban nem jött be helyettük senki.

Mint minden közéleti anekdota, a fenti is a valóság valamely elemének kiragadására és eltúlzására épül, ugyanakkor valós tapasztalatból építkezik, hiszen a felvidéki magyarok számára az első találkozás a korabeli Magyar Királysággal az öröm mellett meg nem értést, idegenkedést, feszültséget is tartogatott. Ezt pedig elsősorban a két világ – a felvidéki és az anyaországi – közötti különbség okozta.

1938 novemberében a Magyar Királyság a szlovákiai magyarsággal egy olyan társadalmat kapott vissza, amelyet lényegében ugyan jól ismert, de amelyben számára rendszeridegen jelenségek egész sora volt jelen. Mivel az szóba sem jöhetett, hogy a „csonkaország” társadalmát és felépítését igazítsák a felvidékihez, így a felvidékieknek kellett igazodniuk. Ez amúgy jórészt természetes folyamat volt, amely csupán némi időt igényelt, ám voltak olyan területei is az élet-

nek, ahol ezt az igazodást semmiképp nem akarták sem a véletlenre, sem az idő múlására bízni. A közigazgatásban és a gazdasági életben az átalakítás azonnali követelmény volt. Igaz, amíg az első esetében ennek eszközeit a nemzetállam-építés univerzális eszköztárából vették, addig a gazdasági élet revíziója már az országban kibontakozó „örségváltás” szerves része volt.

Mint azt az igazoló eljárásokról írt, de máig csupán kéziratban heverő tanulmányában Csilléry Edit is megfogalmazta,²⁹ a közép-európai nemzetállami gondolkodásban kiemelt helyet foglal(t) el az a gondolat, hogy az „állam kenyerét” csak az eheti, aki kellő lojalitással viszonyul a hatalomhoz. Ehhez még az amúgy demokratikusan berendezett masaryki Csehszlovák Köztársaság is ragaszkodott, ahol az eleve irredentának és megbízhatatlannak tekintett magyarok csak elvétele juthattak állami alkalmazásba. Leginkább akkor, ha lojalitásukat kellőképpen kifejezték: gyerekeiket szlovák nyelvű iskolába járatták, illetve a népszámlálások során magukat csehszlovák nemzetiségűnek vallották. Ennek a meglehetősen következetesen alkalmazott káderpolitikának köszönhetően a magyarok nem csupán a közigazgatásban, de még az olyan nagy állami vállalatok, mint a vasút, a posta, vagy a dohányüzemek alkalmazottai között is mélyen alulreprezentáltak voltak. A hivatalnokok, vasutasok, postai levélkihordók nagy része még a magyar többségű településeken is csehszlovák nemzetiségű volt.

Nem csoda, hogy a felvidéki magyar középosztály, beleértve a csehszlovák időkben elbocsátott, kényszernyugdíjazott hivatalnokokat vagy vasutasokat és a frissen diplomázott fiatalokat is, erős reményekkel nézett a változás elé, és abban bízott, hogy az majd előtte is megnyitja az érvényesülés két évtizeden át lezárt útját. Mindezt a pártpolitika általánosabb érvénnyel is megfogalmazta, és az Egyesült Magyar

párt elvárása kimondva és kimondatlanul is az volt, hogy mindazok, akik az előző két évtizedben nemzetpolitikai okokból mellőzöttekké váltak, most elégtételt és egyfajta kárpótlást kaphassanak.

A várakozással és reményekkel párhuzamosan azonban az a félelem is megfogalmazódott a szlovákiai magyarokban, hogy mi lesz, ha a megüresedő állásokat Budapest az anyaországból érkezőkkel fogja betölteni. Máig nem tisztázott, hogy az ilyen félelmek milyen információkból táplálkoztak, de az bizonyos, hogy a csehszlovák propaganda igyekezett rájátszani ezekre a kétségekre. A csehszlovák belügyi források szerint Gömörben már fél évvel a bécsi döntés előtt az a szóbeszéd járta, hogy Pesten elkezdődött a tolongás a kassai hivatali helyekért és – a minden korban biztos megélhetésnek látszó – trafikokért. A „tolongás” talán túlzás volt, de hogy érdeklődés mutatkozott a felvidéki helyek iránt, az bizonyos. A bécsi döntés előtti hetekben Kozma Miklós jegyezte fel naplójában, hogy a felvidéki főszolgabírói állások már beteltek, és az ottani helyekért a túljelentkezés olyan nagy, hogy a kassai mozira tizenketten is pályáznak.³⁰

Az, hogy 1938. november 2-a előtt a dél-szlovákiai közalkalmazotti állások jó része csehszlovák nemzetiségű személyekkel volt feltöltve, magában hordozta annak esélyét, hogy egy esetleges határváltozás után ezen állások jó része megüresedik majd. Mint ahogy ez 1938 novemberében be is következett, hiszen a bécsi döntés kihirdetése után a cseh nemzetiségű vasutasok, hivatalnokok szinte teljes egészében, de a szlovákok egy része is azonnal elhagyta az arbitrázs-területet. Ezt a helyzetet még súlyosbította, hogy a katonai közigazgatás a történelmi Magyarország határain kívülről ide betelepített közalkalmazottakat eleve kiutasította. Így a honvédség bevonulása utáni első időszakban egyes járásokban a közalkalmazottak hiánya elérhette a 40-50%-ot is. (A gömöri kisváros, Tornalja Járási Hivatalában

tizenöt alkalmazottból csupán hét maradt a helyén, az ottani járási Kataszteri Földmérői Hivatalban viszont egyetlen egy sem.) Különösen magas volt a hiány mértéke a vezető beosztásokban, hiszen azokat Prága káderpolitikájának következtében még Szlovákiában is leginkább csehek töltötték be.

Az első bécsi döntés után Budapest gyorsan a visszacsatolt területek lakosságának tudomására adta, hogy ugyanazt az elvet fogja követni, mint Prága, vagyis csak azok tarthatják majd meg az állásukat, akik az előző húsz év során bizonyítékot adtak a magyar nemzethez való hűségükről, vagy legalábbis nem folytattak a magyarsággal szembeni tevékenységet. Ám a nagyszámú megüresedett állás és az igény, hogy a felvidéki területek visszaillesztése minél problémamentesebb legyen, ezt a merev álláspontot – ha időlegesen is, de – felülírta. Éppen azért a katonai közigazgatás viszonylag gördülékenyen vette át azokat a szolgálatba jelentkező közalkalmazottakat, akik ellen nem merült fel súlyosabb kifogás. Igaz, csak ideiglenes hatállyal. Egy Kassát érintő statisztika alapján elmondható, hogy 1939 elején a volt a csehszlovák időkben átvett alkalmazottak aránya a MÁV, a Magyar Királyi Posta vagy a bíróságok esetén³¹ a 80%-ot is elérhette, az oktatásban, a közigazgatásban viszont csak 35-40%-körül mozgott. A legalacsonyabb a rendőrség esetében volt, ahol nem érte el a 20%-ot sem.³²

Azt az állami alkalmazottat, aki a helyén maradt, és az új állam szolgálatára jelentkezett tehát viszonylag könnyen átvették, feltéve, ha rendelkezett annak igazolásával, hogy a „cseh megszállás” húsz éve alatt kitartott a magyarsága mellett. Ennek is volt köszönhető, hogy a visszacsatolás utáni hetek egyik leggyakrabban emlegetett szókapcsolata az ún. nemzethűségi igazolás lett, amelynek beszerzése családok ezreinek az egzisztenciáját biztosíthatta.

A csak formálódófélben lévő felvidéki magyar közigazgatás miatt a nemzethűségi igazolások utáni roham elsősorban a bécsi döntés előtti hetekben Dél-Szlovákia magyar településeinek létrehozott helyi Magyar Nemzeti Tanácsokon csapódott le. Mivel ezek az Egyesült Magyar Párt struktúrájára épültek rá, lényegében az EMP helyi struktúrái kerültek döntéshozói helyzetbe, és váltak ezzel – ha nem is élet-halál, de – emberi sorsok uraivá. Feladatuk azonban nem volt irigylésre méltó, hiszen az igénylők száma óriási volt, és nem csak az említett igazolásért kilincseltek a nemzeti tanácsoknál, de álláskérélmekkel is azokhoz fordultak az emberek. A biztos megélhetést nyújtó állami pályáktól korábban elzárt szlovákiai magyarok közül mindenki az állam szolgálatába akart kerülni: mint egy korabeli jelentés fogalmaz, úgy tűnt, mintha mindenki rendőr, postás, vasutas, hivatalnok vagy dohánygyári alkalmazott szeretett volna lenni. Kassán október közepétől december végéig mintegy hatezer álláskérelem érkezett a helyi Magyar Nemzeti Tanácshoz, amelyek alapján a legtöbben a vasúthoz és a postához akartak elhelyezkedni (mindkét nagy intézményhez több mint félezren), de nagyon népszerűek voltak az altiszti munkakörök (pl. portási állások) vagy épp a rendőrségi státuszok is. Emellett százával futottak be a nemzeti tanácsokhoz a nemzethűségi igazolás kiadását igénylő kérelmek is. A legtöbben azonnal szeretnék volna ezt megkapni, miközben mindenkinek megvoltak a maga biztosnak tartott érvei. Az egyéb ügyektől leterhelt nemzeti tanácsok, különösen a nagyobb városok esetében, ahol több volt az igénylő, csak nehezen birkóztak meg ezzel a feladattal, és azt számtalan hibával látták át. Nem csoda, hogy a felvidéki közvélemény támadásainak keresztüztüzébe kerültek. Voltak, akik az ügyintézés körülményességét kifogásolták, mások az igazolás kiadásának megtagadása miatt orroltak meg rájuk, sokan – mint pl. az orvosnak kitanult, de a szlovákiai magyar

köztudatba az első ízben 1979-ben Münchenben kiadott *A hontalanság évei* c. történeti munkája által bekerült Janics Kálmán – azért bírálta ezt a rendszert, mert szerintük az túl benevolens volt, aminek következtében „ma minden csehbérenc besúgó és aktivista vezérke nemzethűségi bizonyítvánnyal rendelkezik...”³³

A nemzeti tanácsok kora azonban gyorsan lejárt, mivel ezek a még csehszlovák időkben viszonylag gyorsan és helyi szinteken spontán módon megszervezett testületek sok helyen népfrontos jellegűek voltak. A revízióvárás lázában ugyanis baloldaliak, esetleg volt Prágapártiak is csatlakoztak hozzájuk. Ennélfogva sem a kormányzat, sem az Egyesült Magyar Párt számára nem voltak teljesen elfogadhatóak, és 1939 első napjaiban fel is oszlatták őket.

Tekintettel arra, hogy november másodika után a közalkalmazottak jelentős része eltávozott a helyéről, a polgári közigazgatás kiépítésének egyik legfontosabb feladatát a megüresedett helyek feltöltése jelentette. Egyben ez is váltotta ki az első komoly feszültséget, hiszen ellentétes érdekek feszültek egymásnak. Az Egyesült Magyar Párt és a Jaross Andor vezette felvidéki minisztérium elsősorban saját híveit akarta elhelyezni, jutalmazni, hiszen erre több ízben ígéretet is tettek, az „anyások” (vagyis az anyaországból ide helyezett) érkezésétől tartó választóiknak. Budapest számára viszont a felvidékiek érzékenységétől fontosabb volt az, hogy magyar közigazgatásban járatos, nem mellékesen pedig a kormányzati politika szellemiségét vállalni hajlandó személyek kerüljenek pozícióba.

Az anyásoktól (olykor „nyanyások”-nak is nevezték őket) való félelem miatt Jarossék a közalkalmazotti állások betöltését szabályozó rendeletekbe is belefoglalták a helyiek elsőbbségét. Az persze már más kérdés, hogy a gyakorlatban ennek hogyan lehetett megfelelni, hiszen a szlovákiai magyarok kollektív emlékezete alapján azt hihet-

nénk, hogy az anyások szinte mindent előzölöttek, és mindenhová ők kerültek. Azok az adatok, amelyekkel jelenleg rendelkezünk, azonban azt jelzik, hogy a valóság ennél összetettebb volt, és az anyaországi aránya korántsem volt olyan magas a felvidéki hivatalokban, mint azt a visszaemlékezések alapján hihetnénk. Még akkor sem, ha a korabeli sajtó és közélet tele volt az ezzel kapcsolatos panaszokkal. Csakhogy, ha alaposabban szemügyre vesszük ezeket, láthatjuk, hogy a felvidékiek általában két ok miatt panaszkodtak: ha az addigi közalkalmazott helyére egy anyaországi „ejtőernyős” érkezett, rögtön a Felvidék mellőzéséről beszéltek, ha viszont helyén hagyták a már csehszlovák időkben is ott szolgáló személyt, akkor azt panaszolták fel, hogy továbbra is Prága kiszolgálói járnak jól. Vagyis egyik megoldást sem találták túl jónak, ami azt jelzi, hogy a panaszok nagyon sokszor a személyes mellőzöttségből fakadtak. Az anyások mindenestre jó céltáblává és a felvidékiek közutálatának a tárgyává váltak. Az őket ért támadásokat, amelyek a legmagasabb helyekig is elhallatsoztak, a képviselőházban elmondott beszédében maga a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc kérte ki magának, és jelentette ki: „nem tartom megengedhetőnek, hogy azokat az embereket, akiket én odaküldtem azért, hogy ott a magyar igazgatást bevezessék, megvetéssel »anyásoknak« nevezzék, és mint idegeneket kezeljék.”

A legendának, miszerint a Felvidéket előzölölték az anyások, az általunk ismert számok is ellentmondanak. Így például a polgári közigazgatás bevezetésekor kinevezett hat új főispán közül öt felvidéki származású volt, s valószínűleg hasonló arányban foglalhatták el a felvidékiek a megyék és járások egyéb vezető pozícióit is. E tekintetben változás Teleki kormányfővé választása után történt, amikor már a korábbinál sokkal kevésbé érvényesült a felvidékiek elsőbbsége, miközben az új miniszterelnök politikai okokból sem volt érde-

kelt abban, hogy a Jaross irányítása alatt álló Egyesült Magyar Párt befolyását tovább növelje. Ebbe a folyamatba illett bele az is, hogy 1939 nyarán a csak pár hónapja pozícióban lévő „imrédysta” felvidéki főispánok többségét leváltották. Helyükre jórészt anyaországiak kerültek. Nyitra és Pozsony közigazgatásilag egyesített vármegye tiszti címtára alapján azonban elmondható, hogy a megyei tisztikarban így is a felvidékiek foglalták el a fontos pozíciók mintegy 3/5-ét, és az anyaországiaknak csupán a maradék helyek jutottak. Az említett megyében helyi ember volt többek között a megye főispánja és valamennyi járás főszolgabírója is. Ha viszont megnézzük a visszacsatolt területek jelentősebb városait, azt látjuk, hogy ezek élére – a helyiek nem kis ellenszenve ellenére – általában anyaországi polgármesterek kerültek: Kassára Újpestről, Érsekújvárra Debrecenből, Rimaszombatba Mohácsról, Lévára Kaposvárról érkezett a város első embere, és az egyesített Komárom polgármestere is a jobb parti városrészben szocializálódott.

A polgári közigazgatás kiépülésével párhuzamosan 1939 tavaszán szükségessé vált, hogy a csehszlovák államtól a katonai közigazgatás idején ideiglenesen átvett alkalmazottak helyzetét véglegesen is rendezzék. Ezt azonban már korántsem akarták a közben amúgy is felosztatott nemzeti tanácsokra bízni, hanem az állam maga akarta megszabni, hogy kitől szabadul meg, és kit vesz alkalmazásába. Ezt a célt szolgálta az úgynevezett igazolóbizottságok létrehozása.

Azt, hogy a közalkalmazottak átvilágítása az igazolóbizottságoknak a hatáskörébe tartozzon, nyilvánosan első ízben Jaross Andor tárcanélküli miniszter szájából hangzott el a minisztertanács 1939. január 20-i ülésén. Jaross az igazolóbizottságok létrehozását elsősorban azzal indokolta, hogy a felvidéki közvélemény türelmetlenül várja az arra nem méltóknak az állam szolgálatából való eltávolítását, illetve azok

megjutalmazását, akik a csehszlovák időkben ezt megszolgálták. Előterjesztésében ezért olyan öttagú bizottságokat javasolt, amelyek élén a főispán állna, és amelyekbe a megfelelő szakhivatalnokok mellé két tagot az Egyesült Magyar Párt javasolhatna. Javaslatuk többek között arra is kitért, hogy a bizottságok döntése végleges volna, azt még a szaktárca sem bírálhatná felül, és a döntéssel szemben nem lenne helye semmiféle jogorvoslatnak. A minisztertanács Jaross javaslatát tudomásul vette, majd egy hónap múlva annak lényegi elemeit átveve rendeletet adott ki a visszacsatolt területek közzszolgálati állásainak betöltéséről, amelyben előírta, hogy ezek betöltésénél elsőbbség a korábban a magyar állam szolgálatában álló, de a csehszlovák hatóságok által magyarságuk miatt elbocsátott személyeket, illetve a Felvidéken élőket illeti meg. A rendelet azonban kikötötte, hogy csak azokat lehet véglegesíteni, akik alávetik magukat az igazoló eljárásnak.

A szóban fogó rendelet ugyan több szempontból is Jaross elképzeléseihez igazodott, ám néhány fontos kérdésben mégis attól eltérő megoldást rögzített. Az elnökből, a négy rendes és négy póttagból álló bizottságok tagjait az illetékes miniszter nevezte ki, mégpedig úgy, hogy az elnök mindig a kormányzathoz közeli, annak bizalmát élvező személy legyen, a tagok pedig a helyi viszonyokat jól ismerő, köztisztviselőben álló személyek lehettek. Bár a rendelet nem írta elő, hogy a bizottság két tagját az EMP jelölje, a párt befolyása a bizottság összetételére így is nyilvánvaló volt. Az viszont nem Jaross elképzelését tükrözte, hogy a bizottsági döntések ellen fellebbezni lehetett. Igaz a gyakorlatban ez akadozva és ellentétek sorát okozva működött.

A rendelet kiadását követően az egyes törvényhatóságokban a szaktárcák profiljának megfelelő bizottságok sora alakult, amelyek a köztisztviselők mellett elsősorban a pedagógusokat, orvosokat, gyógyszer-

részeket, postásokat, MÁV-alkalmazottakat, mérnököket világították át, de igazolás alá vetették többek között a lelkészeket is, sőt az igazolási eljárást később a magyar állam által ellátandó nyugdíjasokra, özvegyekre és árvákra is kiterjesztették.

Az igazolási eljárás elején a bizottságok nyilvánosságra hozták az igazolandók névsorát, akikkel kapcsolatban bárkinek joga volt bejelentést tenni. Eközben az igazolandó személy idézést kapott, amelyet köteles volt átvenni, és amelyben megjelölték, hogy mikor és hol kell bizottság elé állnia. A bizottság előtt az igazolandó személynek a személyi adatai mellett elsősorban olyan kérdésekre kellett választ adnia, hogy milyen nemzetiségű, hol és milyen oktatási nyelvű iskolába járt, végzett-e katonai szolgálatot, hol, mikor lépett közszolgálatba, és volt-e valamelyik politikai pártnak a tagja. Abban az esetben, ha nem érkezett bejelentés ellene, s a bizottság tagjai részéről sem merültek fel kifogások, a jegyzőkönyvbe bekerülhetett a bizottság pozitív állásfoglalása. A rendszeresen ismétlődő formulák közül az egyik leggyakoribb a következő volt: „A megejtett nyomozás szerint nem volt tagja valamely csehszlovák nemzeti, szocialista vagy kommunista pártnak, az idegen uralom és az 1938. november 2-a óta eltelt idő alatt magatartása ellen nemzethűség szempontjából kifogás nem merült fel és panasz nem érkezett be, és mert ezen szempontból eddigi állása betöltésére érdemesnek és méltónak mutatkozott, igazolását javasoljuk”. Az így meghozott döntést jóváhagyásra az illetékes miniszternek terjesztették fel, aki a tárca nélküli miniszterrel konzultálva véglegesítette azt.

Arra nézve, hogy mennyi lehetett az igazolás alá vont személyek száma, nem rendelkezünk hiteles adatokkal, de a felvidéki közigazgatás nagyságából kiindulva valamivel több mint tizenegyezer főre becsüljük a számukat. Közülük a döntő többséget mindenféle nagyobb

nehézségek nélkül igazolták. Ezt támasztják alá a Galántai járásba tartozó községek alkalmazottait kivizsgáló bizottság fennmaradt jegyzőkönyvei,³⁴ amelyből az derül ki, hogy az innen igazolás alá vett jegyzők, irodai segédek, bábák vagy községi rendőrök mintegy 92%-ban átmentek a vizsgálaton. Ez a magas szám nyilvánvalóan abból is adódott, hogy a községi alkalmazottak csoportja a legkevésbé problémás kategóriába tartozott, másrészt pedig igazolás alá már eleve csak azok a személyek kerültek, akik a bécsi döntés után a helyükön maradtak, és ott a katonai közigazgatástól ideiglenes megerősítést is nyertek. Miközben tudjuk, hogy – elsősorban a járási szintű hivatalokból – még a honvédség bevonulása előtt tömegesen távoztak a cseh nemzetiségűek, vagy a csehszlovák állam szolgálatában magukat túlságosan exponált személyek.

Bár az a feltételezett 10-15%, aki nem ment át a szűrőn, arányaiban véve kis részét képezte az igazolandóknak, azért mintegy ezer család megélhetéséről volt szó. Eközben azonban tudni lehet, hogy sokuk esetében méltánytalan volt az ellenük folyó eljárás és igazolásuk elutasítása. Az olyan történetek, amikor valakit névtévesztés miatt jelentettek fel, és ezért megbukott az igazoláson, létező, ám inkább csak kivételes esetek voltak, de az bizonyos, hogy a feljelentések mögött sokszor személyes nézeteltérések, egyéni érvényesülés vagy irigység állt. Vagy csupán nemzeti elvakultság. Mint Tóth Ferenc komáromi adóosztályvezető esetében, akinek a magatartását a pénzügyminisztérium által létrehozott igazoló bizottság a „magyar állameszme és államhűség szempontjából” kifogásolhatónak tartotta, és ezért az érintettet nem igazolta.³⁵ Tóth fellebbezéssel élt, ám azt mind első-, mind másodfokon elutasították, vagyis érvényessé vált az elbocsátása. Mint a fellebbezéshez benyújtott anyagból kiderült, kálváriájának a bönnyréta-lapi (Győr vármegye) református lelkész feljelentése volt az oka. Vele Tóth

vélhetően életében először és utoljára épp az igazolások heteiben találkozott, és beszélgetésük során őszintén bevallotta a lelkésznek, hogy bár az apja magyar volt, ő mégis szlováknak érzi magát. Ami egyébként nem is csoda, hiszen a szlovák többségű Verebélyen született, mégpedig szlovák anyától. A lelkész azonban, mint ezt egy levélben ki is fejtette, úgy érezte, nem engedheti meg azt, hogy a szlovák értelmű Tóth igazolásával a magyar állameszme sérelmet szenvedjen, ezért aztán bejelentést tett frissen szerzett ismerőséről. Ilyen érvek ellen Tóth munkatársainak nyilatkozatai – akik állították, hogy a megvádolt személy sohasem vétett a magyarság ellen –, semmit sem segíthettek. Az igazolást megtagadták tőle.

A fenti eset is jól mutatja, hogy a nemzeti hovatartozás az egyik legnyomósabb, ám nem kizárólagos érv volt a bizonyítási eljárás során. Az ismert esetek alapján annyi azért leszűrhető, hogy az igazolás megtagadásához önmagában a szlovák nemzetiség nem szolgáltatott elegendő indokot. Különösen nem a szlovák többségű településeken élők esetében, ahol természetesnek vették, hogy a közszolgálatban is szlovákokkal találkoznak. Másként álltak azonban ehhez a magyarként elkönyvelt régiókban. Mindenesetre általános recept nem létezett, és nagyon sok függött az igazolóbizottságok összetételétől is. Ezt jelezte, hogy miközben a szlovák nemzeti mozgalom tűzfészkeként számon tartott Nagysurányban az összes szlovák nemzetiségi községi alkalmazottak igazolták, az ugyanebben a régióban működő MÁV-bizottság számos személyt buktatott meg olyan indoklással, hogy az illető szlovák iskolába járattja a gyerekeit. Nem egyszer olyan alkalmazottak esetében is, akik már Trianon előtt a magyar államvasút szolgálatában álltak.

Hogy a rosszindulat és a döntéshozók felületessége nem ismert határokat, arra a diószegi római katolikus elemi iskola igazgató-ta-

nítójának az esete is jó példa. A nevezett Kozma János, aki már több mint harminc éve az iskola és a település megbecsült pedagógusa, a helyi magyar kultúra egyik szervezője volt, minden gond nélkül igazolva lett a megyei oktatási bizottság előtt. Csakhogy amikor igazolását jóváhagyásra felterjesztették az illetékes tárcához, onnan elutasító végzés érkezett. A közismert és népszerű igazgató igazolásának elutasítása óriási felháborodást váltott ki a településen, és „ügy” lett belőle. Eközben kiderült, hogy az elutasítást a tárca nélküli miniszter javasolta, aki névrokona, Jaross Vilmos főispán javaslatára tett így. A főispánhoz ugyanis olyan feljelentés érkezett, amely szerint a pedagógus 1924-ben a Hodzsa párti magyar aktivisták *Népújtság* című lapjában egy rövid írásban megköszönte, hogy a lap példányszámaihoz hozzájuthat. Márpedig, indokolta elutasítását a tárca nélküli miniszter, ugyanabban a lapszámban egy a kormányzót becsmérő írás is megjelent, és egyébként is, aki a *Népújsgot* dicséri, az nem lehet rendes magyar ember.

A vizsgálat során Kozma élete nyitott könyvvé vált. Egyrészt kiderült róla, hogy egy ideig az említett aktivista magyar párt helyi elnöki tisztjét is betöltötte, ám az is, hogy mindezt valószínűleg azért vállalta, mert a hatóságok – gerinces magyar magatartása miatt – el akarták bocsátani állásából, és ki akarták utasítani az országból. Sőt Kozma megszerezte Antal Sándornak, a *Népújtság* korabeli főszerkesztőjének a vallomását is, aki írásban igazolta, hogy az inkriminált cikket nem is a diószegi tanító írta, hanem Békefi Sándor, akinek szokása volt, hogy mások nevében jelentetett meg dicsérő szavakat a saját lapjáról. A fellebbezéshez csatolt vallomások egyébként mind azt igazolták, hogy Kozma mindig is az egyik fő propagálója volt a „magyar gyereket magyar iskolába” jelszónak, és pótolhatatlan szerepet töltött be a helyi magyar kultúra megszervezésében. Nem csoda, hogy sokan

kiálltak mellette, közte több cserkészcsapat, és magas rangú egyházi személyek is. A közvélemény nyomása hatására a főispán is visszavonta elutasító javaslatát, ám ez a miniszteri elutasításon nem változtatott, Jaross Andornak jól láthatóan nem volt kedve megváltoztatni saját döntését. Félt attól, hogy ezzel veszélyes precedenst teremt. Így Kozma ügye, amely Teleki Pál miniszterelnök érdeklődését is felkel-tette, végül csak a felvidéki minisztérium megszűnte után, 1940 nyá-rán rendeződhetett, amikor a diószegi tanító végre kézhez kaphatta az igazolásáról szóló dokumentumot.

Az igazolási ügyeket átnézve megállapítható, hogy a szigorú elbí-rálás és az elutasító végzések mögött nem egyszer a felvidéki minisz-térium erre irányuló szándéka fedezhető fel. Jaross ugyanis külön is felhívta a bizottsági tagok figyelmét arra, hogy nyugodtan hozhatnak minél több elutasító határozatot, mivel az ezek kapcsán kifizetendő nyugdíjak nem fogják megterhelni az államkasszát. Persze, Jarosznak és az Egyesült Magyar Párt vezetőinek valójában az volt a fontos, hogy korábbi politikai ellenfeleikkel, vagy legalábbis korábbi ellen-feleik szimpatizánsaival leszámoljanak, és saját embereiknek minél több szabad közalkalmazotti helyet teremtsenek.

A fentiekhez hasonló ügyek hullámai, persze, a parlamentbe is el-jutottak, és politikai színezetű viták tárgyává váltak. 1940 áprilisában a Népakarat Párt szorgalmasan interpelláló képviselője, Csoór Lajos kérdezte a miniszterelnököt ez ügyben, miközben azt a véleményt fogalmazta meg, hogy az igazolási eljárások becsületes magyar csa-ládok életét teszik tönkre. Mivel mindez nagyjából egybeesett a fel-vidéki Egyesült Magyar Pártnak a kormánypártba való beolvasztásá-val és Jaross minisztériumának felosztatásával, ekkor már Teleki is szabadabban nyúlhatott hozzá ezekhez az ügyekhez. A miniszterel-nök már nyíltan beszélt arról, hogy az igazolások során méltánytalan

döntések is születtek, és sok esetben nem csupán maguk az igazoló bizottságok, de az egyes tárcák vezetői is elhamarkodottan döntöttek. Ezért ő maga is szükségesnek tartotta az igazolási eljárások felülvizs-gálatát. Ebben az ügyben május folyamán még tárcaközi egyezte-tést is tartottak, és végül arra a kompromisszumos döntésre jutottak, hogy az igazolási eljárások általános felülvizsgálata helyett kevésbé feltűnő módszert fognak alkalmazni. Ez azt jelentette, hogy csupán a kirívó eseteket vették elő újra, mégpedig úgy, hogy az egyes mi-niszterek saját hatáskörükben dönthettek az eredeti ítéletek felülvizs-gálatáról és megváltoztatásáról. Telekiék nem véletlenül választották ezt a megoldást, ugyanis az igazolási eljárások általános revíziója túl nagy vihart kavart volna, és a közvélemény előtt sem tűntette volna fel jó színben a kormányt. Így viszont nagyobb felhajtás nélkül lehe-tett pár égető ügyet rendezni, miközben a kényes ügyek felülvizsgála-táról szóló utasítást is bizalmas információnak minősítették, amelyről csak az érintettek szerezhettek tudomást. Mindenesetre ez a megoldás működött, hiszen 1940 második felében és 1941 első félévében több, korábban negatív eredménnyel zárult igazolási ügyben történt pozitív irányú elmozdulás.

Az igazolóbizottságok működése azonban nem csak a fenti ellent-mondások miatt nem tartozott a sikertörténetek közé. Már csak azért sem, mert eleve arra az elgondolásra épült, hogy a vádlottak padjá-ra helyezte a teljes felvidéki tisztviselői kart, amelynek bizonygatnia kellett a saját ártatlanságát. Másrészt a titkos és nyílt feljelentések olyan hullámát indította el, amely, amint egy korabeli újságcikkben némi túlzással megjegyezték, a Bach-rendszer besúgóhálózatának működésére emlékeztetett, és semmiképpen sem szolgálta a demok-ratikus társadalom építését. A legnagyobb baj azonban az volt vele, hogy egyáltalán nem tudta ellátni azt a célt, amely miatt életre hívták.

Hogy ezt Budapesten is észlelték, semmi sem mutatja jobban, mint hogy amikor 1940-ben Észak-Erdély is visszakerült, sem az ottaniak, sem a budapesti kormánykörök nem akartak még egyszer ugyanabba a hibába esni, és így már fel sem merült az igazolóbizottságok szerepének újjáélesztése.

6. A felvidéki szellem

1939 tavaszán a *Felvidéki Magyar Hírlap* többek között arról is beszámolt, hogy a visszacsatolt területek fogtechnikusai heves tiltakozásba kezdtek, mivel a tisztiorvosok, a magyarországi gyakorlat szerint, el akarták őket tiltani attól, hogy fájdalomcsillapító injekciót alkalmazzanak foghúzáskor. Csakhogy Csehszlovákiában a fogtechnikusokat erre is kiképezték, és a foghúzás fontos jövedelemforrást jelentett számukra. Vagyis Budapest egységesítő elképzelései nem csupán az önérzetüket, de az egzisztenciális biztonságukat is sértették, és ezzel egy bár marginális, mégis újabb konfliktust okoztak a Felvidék reintegrációjának folyamatában.

A fenti, banálisnak tűnő eset is jól jelzi azt, hogy a Felvidék visszacsatolása során nem csupán egy korábban leszakított területsávnak az országhoz való „visszaragasztásáról” volt szó, hanem egy eltérően szocializálódott társadalom integrálásának bonyolult folyamatáról, amely nem csupán közösségi, de egyéni sérelmek egész sorát is generálta. Olyan halmazát a konfliktusoknak, amelyek kapcsán ma is előszeretettel beszélünk az ún. felvidéki szellem és az úri Magyarország találkozásáról. Még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a fajta általánosítás sokszor csalóka, és a Felvidék visszacsatolása után kirajzolódó konfliktushálózatban az egyes sze-

replők pozíciója korántsem csak a fenti, két jól elkülöníthető pólus viszonyrendszerében jeleníthető meg.

Pár nappal a trianoni határok megnyitását követően a bal parti Komárom Katolikus Legényegyletének néhány tagja – olyanok, akik életkoruknál fogva Magyarországot leginkább csak apáik elbeszéléséből ismerték – átsétált a túlparti Komáromba. A Trianon előtt csupán falusi jelleggel bíró, de az eltelt húsz év alatt megyeközponttá fejlesztett „Újkomáromban” első útjuk az újonnan felépített Polgármesteri Hivatal és Polgári Leányiskola épülete által közrezárt téren lévő Hősök emlékművéhez vezetett. Bár otthonról haza indultak, az, amit láttak, mégis mély csalódást és valami alapvető idegenséget keltett bennük: „Barátságtalan göggel bámultak le ránk ezek az épületek, és mi farkasszemet néztünk az idegen cikornyáikkal. Valami a torkomat fojtogatta. Talán az idegen, áporodott levegő, ami ezekből az épületekből áradt. Sohasem éreztem annyira a spengleri igazságot, mint épen itt, hogy minden műalkotás szükségszerűen magán viseli a Zeitgeistnek, annak a kornak a bélyegét, amelyben fogantatott. A teret betöltötte az a lelkiség, amit Szekfű Gyula neobaroknak nevez: a magyar dekadencia. (...) Egy beteg és impotens kor terhes feszültsége vibrált a két épület között, egy koré, amelynek nem volt önállósága, nem volt erkölcsformáló ereje és bátorsága: Mint élő anakronizmus meredt felénk egyre idegenebbül egy koncepció és mondanivaló nélküli kornak az ún. »konszolidációs«, a »keresztény kurzus«, a »kultúrfőlény« korszakának bemerevedett pöffeszkedő önáltatása”.³⁶

A fenti sorokat papírra vető, Ikvay (eredeti nevén Pfeiffer) László a komáromi katolikus gyülekezet fiatal (28 éves) káplánja azonban nem elégedett meg csupán az idegenségerzés konstatálásával, de levonta a következtetést is, és a továbbiakban azt fejtegette, hogy ekkor

döbrent rá arra a kettősségre, amely a visszacsatolás utáni Magyarországot jellemzi: az egyik oldalon a „köldöknéző neobarokk”, a másik oldalon a mélyen keresztény és szociális Magyarország. Ikvay szerint a felvidéki fiatalok ehhez a második Magyarországhoz tartoznak, és a feladatuk éppen ezért nem más, mint kovásznak lenni, s átadni az összmagyarságnak mindazt a pozitívumot, amelyet a húszéves kisebbségi sors kitermelt.

Ikvay nem volt egyedül az érzéseivel. Soraival lényegében a szlovákiai magyarok már említett első generációjának az érzéseit fejezte ki. Azoknak a fiatal értelmiségieknek a gondolkodását, akik tartozának volt a baloldali Sarló mozgalomhoz, vagy a Rerum Novarum szellemiségét hordozó Prohászka Ottokár Körök mozgalmához, egyaránt az ún. felvidéki szellem hordozójának tartották magukat.

A felvidéki szellem tehát alapvetően a szlovákiai magyarok első generációjának önképe volt, egyfajta idealizált kép arról, hogy miben más a felvidéki ember. Persze, ebből az összehasonlításból a felvidékiek jöttek ki jobban, hiszen a felvidéki szellem alatt az ottani magyar társadalom belső demokráciáját, a szlovákiai magyarok nagyobb szociális érzékenységét, közéleti elhivatottságát, érzékenyebb történelmi önreflexióját értették. Ha elolvassuk Jócsik Lajos, Szvatkó Pál vagy kortársaik írásait, a felvidéki szellemmel kapcsolatban olyan kifejezésekkel találkozunk, mint a szolidaritás, póztalanság, gyakorlatiaság, osztály nélkülség stb.

Mindenesetre – bármit is értsünk alatta – a felvidéki szellem óhatatlanul összekapcsolódott valamiféle messianisztikus váteszszereppel, amely szerint az anyaországba hazatérő szlovén- és kárpátaljai magyaroknak kell majd megváltoztatniuk Magyarországot. Ikvay kovásznak nevezi magukat, kortársa, az akkor fiatal orvos, a prohászka táborába tartozó Janics Kálmán pedig úgy képzelte

el, hogy a felvidéki „szellem némileg testté válik, s megteszi az első kapavágást a nagy magyar ugar megtermékenyítéséhez”.³⁷

A változást pedig elsősorban a szociális igazságtalanságok és osztályellentétek felszámolása jelentette volna. Nyilvánvalóan nem véletlenül, hiszen – az érintettek általános vélekedése szerint – a kisebbségi sors egyfajta belső demokratizálódást idézett elő a szlovákiai magyar társadalomban. Ennek jeleként egy ottani falusi parasztember vagy egy városi munkás számára egyáltalán nem volt rendkívüli esemény, ha a grófi származású pártelnök, Esterházy János egy asztalhoz ült vele országiáró körútja egyikén.

A „magyar világ” megváltásának gondolata azonban nem csupán a felvidékiekre volt jellemző, de az anyaországban is sokan ezt várták tőlük, sőt voltak olyan korabeli publicisták, akik egyenesen azt állították, hogy a felvidéki szellemet nem a *viSSzatérők*, hanem a *viSSza-fogadók* találták ki. Mindenesetre a felvidéki szellem a visszacsatolás utáni időszak egyik leggyakrabban ismételt szókapcsolatává vált. Népszerűségét egyébként nem kis mértékben épp az okozta, hogy mindenki azt látott és magyarázott bele, amit akart, és ami számára előnyös volt. A liberálisok és a baloldal a felvidéki szellemben a közélet demokratizálásának a szövetségesét vélte felfedezni, a nyilasok számára viszont az, amit a felvidékiek magukkal hoztak, elsősorban az abszolút, tökéletes magyar testvériség volt. És persze Imrédy is gyorsan felismerte, hogy az általa képviselt szociális gondolat és népi egység eszméjéhez a felvidéki szellem jó hivatkozási alap lehet.

Az a gondolat tehát, amely kezdetben elsősorban a felvidéki magyar értelmiség fejében született meg, nagyon gyorsan a politika által használt és kihasznált fogalommá vált, és egyben politikai viták keresztútjába került. Az Imrédyvel szembeforduló ún. disszidensek egyik vezéralakja, Sztranyavszky Sándor a képviselőházban 1938.

november 23-án elmondott beszédében többek között azt is kifejtette, hogy „Nem Csonka-Magyarországot csatolták a visszakerült Felvidékhez, hanem a Felvidéket csatolták vissza a csonka hazához...”, és ezért nem fogadható el az, hogy a beneši szellemiséget akarják irányadónak megtenni Magyarország számára. Sztranyavszky természetesen nem a felvidékiek, hanem Imrédy és Jaross ellen emelte fel a szavát, ám szavai Komáromban, Kassán, Rozsnyón mégis a Felvidék elleni támadásnak minősültek, és meglehetősen negatív visszhangot váltottak ki. Felháborodott újságcikkek egész sora kérte ki magának Sztranyavszky szavait, amit Jarossék és a sajtójuk jól ki is használt. Még nagyobb publicitása volt azonban annak, hogy a neves papköltő, Mécs László *A Bányafütytös válasza* c. versben írt replikát Sztranyavszkynak, amelyben kifigurázta a képviselő magatartását, és élesen szembeállította egymással a „kegyelmes úr” „barokkos ranguszállal” kísért és tósztokban edzett magyarságát a felvidékiek magyarságával, amelyet elsősorban csehszlovák elnyomás formált (Magyarságunkat csak kálváriával,/könnyektől áradt folyók zsoltárával,/cseh börtönökkel, júdások hadával,/anyák húsz évi jajával lehet csak/megmérni, aki mást mond, az fecseg csak). Mécs verse, amelyet szinte az összes felvidéki lap leközölt, és amelyet röplapként is terjesztettek, kitűnő fegyverré vált abban a demagóg hadjáratban, amelyet Jarossék a hagyományos parlamentáris politikával szemben folytattak. Maga a felvidéki szellem is gyorsan ennek a játszmának a része lett, ami egyet jelentett a fogalom kiüresedésével majd halálával. Azok az értelmiségiek ugyanis, akik a legtisztább formában képviselték ezt a szellemiséget, néhány kivételtől eltekintve nem tudtak azonosulni Jarossék irányvonalával, és így szép lassan leszoktak a felvidéki szellem fogalmának használatáról. Igaz, volt a kifejezésnek egy másik olvasata is, amely a felvidéki szellemet a Csehszlovákiából hozott

liberalizmussal, ne adj' isten a beneši szellemmel azonosította. Ebben az olvasatban a felvidéki szellem olyan vállalhatatlan örökség volt, amely távol állt a „gerinces keresztény magyarságtól”, és amely a visszacsatolás utáni időszakban egyenesen „lejáratta a felszabadult Felvidéket”.

A felvidéki szellem körüli vitáktól függetlenül tudatosítani kell, hogy a visszacsatolt területek lakossága az előző húsz év eltérő szocializációja miatt sok tekintetben másként látta és értelmezte a világot, másként viszonyult számos közéleti és politikai kérdéshez, mint az anyaországi lakosság. Ennek a másságnak az egyik eredője a két ország társadalmi-politikai berendezkedése volt. Ezt az idegenséget jól érzékelt az a Márai Sándor is, aki ugyan Kassán született, de a huzamosabb távollét miatt bizonyos mértékig kívülállónak nézte egykori szülőföldjét: „Itt [a visszacsatolt részekben] húsz évig másként éltek az emberek, sok gond között, sok szenvedésben, s mindenestül tanultak egy újfajta életütemet, amely nem sokat kivételez. A demokrácia rejtélyes folyamat, s nem szabad összetéveszteni a rossz modorral. Ez a Bat'a-cipős demokrácia még rajtahagyta kézjegyét a visszakerült területek életformáin, s ha szelleme, hangja idegen is, azt kell mondanom, nem ez volt a legrosszabb, amit a csehek ellenünk elkövettek”.³⁸

A kétfajta szocializáció konfliktusa már az első napoktól érzékelhető volt. A bevonuló honvédcsoportokat ugyan visszafogott viselkedésre intették parancsnokaik, de a közösségi emlékezet így is számos kisebb-nagyobb konfliktust őrzött meg ezekből a napokból. A felvidéki szellem és az anyaország összecsapásának igazi terepét azonban azok a hivatalok jelentették, ahová – ilyen vagy olyan okokból – anyaországi hivatalnokok ültek. A szlovákiai magyarok a csehszlovák hivatalok demokratikus, a kisemberrel szemben is előzékeny,

viszonylag gyors ügyintézéséhez voltak hozzászokva. A magyar ügyintézés ezzel szemben bonyolultnak és lassúnak tűnt számukra. Ez egyébként igaz is volt, hiszen ezek a hivatalok ténylegesen túlterheltek voltak, mivel a visszacsatolás utáni első hónapokban a napi rutin mellett elárasztották őket az állampolgársági ügyek, vagy épp az igazolóbizottságok döntései kapcsán megfogalmazott fellebbezések stb. De magyarázza a lassúságukat a losonci honvéd-állomásparancsnokság 1939 őszén Pestre küldött jelentése is, amely szerint míg a csehszlovák hivatalok önállóan dönthettek, addig a magyar közigazgatás olyan fokon volt centralizált, hogy minden apró ügyben a minisztériumhoz kellett fordulni.³⁹

Az ügyintézés sebességénél sokkal érzékenyebb pont volt az ide helyezett anyaországi hivatalnokok viselkedése, amely zavarta és felháborította az ügyfelekkel udvariasan bánó csehszlovák bürokráciához szokott lakosságot. Márai megehetősen sarkított véleménye szerint az anyásoknak csúfolt hivatalnokok a gyarmatosítók göggyével és a muszkavezetők modorával akarták a „megbízhatatlan” felvidéki társadalmat az úri, keresztény Magyarország normáihoz igazítani. Ebben a viselkedésben a felvidéki lakosságot leginkább a társadalmi válaszfalak és osztálykülönbségek érzékeltetése zavarta, amely miatt sokan egyfajta társadalmi visszalépésként érzékelték az új viszonyokat. Ismét Márai kassai tapasztalatait idézve: „Egy városba, amely a cseh időben megismerte a mindig keserves kisebbségi sorsot – és ezért is, meg a közös nyelv, a származás kötésében lelkendezve várt vissza bennünket, magyarokat –, de megismerte a demokráciát is, amelyen belül hivatalban, közéletben voltak nemzetiségi, de nem voltak lebonthatatlan osztályválaszfalak: ebbe a városba visszahoztuk ezeket a válaszfalakat. Ezen a napon nemcsak az elszakított országrész tért haza Magyarországra, hanem visszatért a »méltóságos úr«

is a Felvidékre, visszatértek a kísértetek, a magyar félmúlt megdöbentő, elevenen maradt árnyai, a műveletlen és orrhagon tárgyaló, pecsétgyűrűs bíró, adóhivatalnok, városi skribler, aki silány fizetését azzal pótolja, hogy a rácson át az úriember leereszkedő vagy elutasító hanglegjtésével beszél a »felekkel«. Visszatért a szigorúan úr-cseléd társadalomra tagolt Magyarország ellenszenves hangja, a hajbókolós köszönetés divatja, a »kérlek alássan« és az »alázatos tisztelettel« udvariaskodó magyar társadalmi divat, az egy osztályból valóak tünető egymást tegezése – akkor is tegeződtek, ha vadidegenek voltak ezek az emberek –, s ez a tegezés mindig sértő is volt azok számára, akit nem tegeztek, mert kimutatta, hogy akit magáznak, nem tartozik az atyafiságos úri osztályhoz, tehát nem »úriember«. Visszatért a neo-barokk osztálykultúra »főlénye«, a hivalgó modorosság, a nagyképű és felületes »műveltségi« előjogok modora”.⁴⁰

Az anyaországiakról az imént felrajzolt, meglehetősen negatív kép persze nem volt mindenkre érvényes, ám a helyiek nem tudták elkerülni az általánosítást, így hamarosan sztereotípiá vált belőle. Ezt egyébként maguk az anyások is jól érezték, akik riadtan vették észre, hogyan fogy körülöttük a levegő, és hogyan válnak annak a társadalomnak kiközösített tagjaivá, amely néhány hónappal korábban nagy csinnadratta közepette fogadta őket. Egy, a Felvidékre helyezett hivatalnok sorai szerint „bennünket, anyaországiakat, kik valami állást töltöttünk be, szinte kigolyóztak a társadalmi életből. A fél év előtti öröm és szeretet feszítéssé változott”.⁴¹

Az anyások elleni egyik panasz az volt, hogy az „cseh elnyomatás” éve alatt igazi nemzeti közösséggé kovácsolódott felvidéki magyarok közé ismét behozták a társadalmi osztályok közötti különbségeket, és megkövetelik azokat a megszólításokat, amelyek a csehszlovák viszonyok között szocializáltak számra idegenek s olykor nevetségesek

voltak. A felvidéki ember számára persze elsősorban nem önmagában a méltóságos, vagy tekintetes megszólítás volt nehezen emészthető, de az azzal párosuló magatartásforma. Egy gömöri polgár által a miniszterelnöknek címzett levél szerint „a megszállás húsz esztendeje alatt nem láttam annyi monoklis embert Kassán, mint most húsvétkor, két nap alatt. Leginkább arról lehet megismerni valakit a Felvidéken, hogy őslakos, vagy a csonkaországból jött, hogy hiányzik-e a szeméről a monokli, vagy nem. A monokli pedig alázatos szolgálójával, a katonai tegezéssel, a légy oly bátyámmal együtt egyik visszatetsző szimbóluma a felvidékiek előtt annak a szellemnek, amely hazánkat egy ízén már a sír széléig juttatta”. Az idegenkedés ebben az esetben, persze, kétoldalú volt, hiszen amíg a felvidékiek az anyaországiak rangkorságára panaszkodtak, addig az anyaországi hölgyek arra, hogy a Felvidéken nem lehet megkülönböztetni az iparosasszonyt az úrinőtől.

Azt, hogy mennyire fontosak voltak az első pillantásra mellékes apróságok, jelzi, hogy a visszacsatolt területek lakossága a rangkorság mellett a Felvidékre bevonuló katonák, főleg a tisztek káromkodását is nehezen viselte, és komoly kifogása volt néhány köszönetformával szemben is. Az „alázatos tisztelem” például olyan idegenkedést váltott ki, hogy több újságcikk is kifogásolta, majd egész kampány indult a mellőzésére: „Nos mi tudunk és akarunk alázatosak lenni isten iránt és alázatos tisztelettel szolgálni minden magyar nemzeti érdeket. De köszönteni azt már nem. Mert tekintélyt tisztelő, tekintélyt adó és tiszteletet óvó magyarok vagyunk, de alázatos szolgák soha” – írta a *Munkács* című lap, és az írást helyeslően kommentálta szinte valamennyi felvidéki sajtóorgánus. Meglepő módon mindennek eredménye is volt, hiszen divattá vált a címkorság elleni küzdelem, és amikor 1941-ben az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kampányt hirdetett ellene, annak a felvidéki területeken komoly visszhangja

volt. Többek között a Hanza Szövetkezet is bejelentette, hogy a vállalat belüli érintkezésben minden cím használatát eltörlik. Mint ismeretes, 1944 májusában, Jaross minisztersége idején belügyminiszteri rendelet tiltotta meg, hogy a hivatali érintkezésben a hivatallal járó cím mellett (miniszter úr, polgármester úr) más címet is használjanak a megszólítás során.

Az igazi vita, amelynek súlya is volt, persze, nem a káromkodás megítélése, hanem a szerzett jogok kapcsán alakult ki. A felvidéki értelmiség egyik legfontosabb elvárása, amit – legalábbis a kommunikáció szintjén – a felvidéki politika is támogatott, az volt, hogy úgy akartak visszailleszkedni a magyarországi viszonyok közé, és ezáltal birtokába jutni az anyaország által felkínált nemzeti előnyöknek, hogy közben a Csehszlovákiából hozott, az ott szerzett jogokról sem akartak lemondani. A szerzett jogok közül a legfontosabb a már tárgyalt általános és titkos választójog volt. Ám legalább ennyire ragaszkodott a kisebbségből érkező ember a Csehszlovákiában megszokott szociális juttatásokhoz is. Bár a csehszlovák szociálpolitika, amely a kettős monarchia hagyományaira épült, korántsem volt olyan tökéletes, mint ahogyan utólag vélekedik róla a szakirodalom, azért az öregségi és nyugdíjbiztosítás vagy éppen a munkanélküliek segélyezése terén jóval magasabb színvonalat biztosított az embereknek, mint a magyarországi rendszer. Erről pedig senki sem mondott le szívesen, mint ahogy a főiskolások és középiskolások is csak nehezen törődtek bele tanulmányaik anyagi terheinek megnövekedésébe.

Az, hogy a volt szlovákiai magyarok másként gondolkodnak a szociális kérdésekről, mint az anyaországiak, már a visszacsatolás utáni első napokban kiderült, amikor heves kifogások tárgyává vált, hogy a Felvidékre érkező segélyeket – abból az elgondolásból kiindulva, hogy a segélyezettnek úgysem lennének képesek jól dönteni annak fel-

használásáról – készpénz helyett elsősorban élelmiszer és ruhanemű formájában utalták ki. Többek között ezért is a felvidéki értelmiségiek elve elhibázottnak vélték az általuk „alamizsnaosztásnak” nevezett segélyakciókat, és valódi szociálpolitikát követeltek. Legalább olyan, mint amelyhez Csehszlovákiában hozzászórtak, ahol – mint azt egy írásában a proházskás Sinkó Ferenc kifejtette⁴² – a segélyből nemcsak ruhára és élelmiszerre futotta, de a segélyezett méltóságérzete is sértetlen maradt.

Persze, igazságtalan lenne nem észrevenni a korabeli magyar szociálpolitika pozitív törekvéseit, közte például az Országos Népi és Családvédelmi Alap (ONCSA) tevékenységét, amely bizonyára a fentebb idézett felvidéki magyar értelmiség elismerését is kivívta magának. A még a Bethlen-érában indult Falusi Lakásépítő Szövetkezet alapjaira épülő ONCSA célja a szociálisan hátrányos helyzetű, sokgyermekes családok hosszú távú megsegítése, talpra állítása, a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítése volt. A program leg hangsúlyosabb részét ezen családok olcsó, de egészséges és modern otthonhoz juttatása jelentette, amelynek során 1941 és 1944 között összesen több mint tizenegyezer család, a veszélyeztetettek mintegy 3,5%-a költöztetett új családi házba.⁴³ Ebből mintegy ezerháromszáz ház a visszacsatolt területek falvaiban és városaiban épült fel. Rimaszombatban negyvennyolc, Érsekújvárott harmincnyolc család jutott így új otthonhoz. A legtöbb ONCSA-ház azonban Komárom, illetve Nyitra és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéiben épült fel, ahol számos településen máig lakottak ezek az épületek. Mint a mátyusföldi Királyréven, ahol az akkor mintegy ezerlakosú faluban harmincegy, sorsolással kiválasztott rászoruló család jutott cseréptető, szoba-konyhás, fapadlójú családi otthonhoz. Számukra ez évtizedes álmaik beteljesedését jelentette.

A felvidéki szellem legnagyobb ellensége az idő és az egyéni érdekek voltak. Az idő haladtával ugyanis a felvidékiek másságáról és beilleszkedéséről szóló viták szép csendesen elültek. Persze, nem azért, mintha minden ellentét megoldódott volna. De ebbe az irányba hatott a háború kitörése, és ezt kívánták meg azok a kormányzati szándékok is, amelyek nem voltak érdekeltek abban, hogy a Felvidék sajátosságairól továbbra is viták folyjanak. És persze az egyéni érdekek is ebbe az irányba mutattak, hiszen a volt „Baťa-cipősök,” akik 1938 előtt a független értelmiség pozíciójából bátran bírálták az államot, a bécsi döntés után állami szolgálatba álltak. Többen tanárok lettek, Szvatkó Pál a kormánypárti *Magyarország* főszerkesztője lett, Jócsik Lajos a Revíziós Ligánál talált állást, Berecz Kálmán és Bólya Lajos az igazságügynél helyezkedett el, és még a később irodalomtörténész-történésszé váló baloldali Kovács Endrét is megkísértette a diplomáciai pálya. Ebben sem őket, sem – érdekes módon – az államot nem zavarta sokuk korábbi baloldali, vagy esetleg Prága-barát magatartása. Ennek kirívó példája az a Bólya Lajos, akit korábban volt sarlósként baloldali elkötelezettségűnek, ráadásul Kamil Krofta cseh külügyminiszter „embeérének” könyvelték el, és akinek zsidó származású felesége volt. Ő államügyésszé avanzsált.

A felvidéki szellem számára azonban mégis csak az jelentette a végső tördőfést, hogy Felvidék visszailleszkedése 1939 végére jó-részt lezárult. Legalábbis az átlagember számára, akinek Magyarország mégiscsak természetes közeg volt, bizonyosan. Még akkor is, ha a változás a számára – Janics szavai szerint – csupán három dolgot jelentett: „gazdasági helyzetének állandó ingadozását, a magyar nyelvű hirdetményeket és a kakastollas egyenruhákat”. Ám a haza megtalálásának élményét mindez nem vehette el tőle.

Ezt a visszailleszkedést foglalják össze mindennél jobban a sarlós Dobossy László szavai: „A felvidékségnek vége van, körülnéztünk a hazában és elfoglaltuk helyünket. Tájékozódunk és társakat keres-tünk: oda illeszkedtünk be, ahová a rokonszenvünk és a meggyőző-désünk állított. Kiléptünk a szűkkeretű kisebbségi életből és az egye-temes magyar életnek lettünk részesei”.⁴⁴

7. A reform revíziója

Porubszky Géza neve már a csehszlovák időkben is fogalom volt a szlovákiai magyar választók között. A Párkány melletti Kéménd plébánosa ugyanis nemcsak kitűnő retorikai képességeiről volt ismert, ami miatt a sajtó előszeretettel nevezte „aranyszájú plébánosnak”, hanem a szókimondásáról is. Ennek is köszönhette, hogy az első Csehszlovák Köztársaság idején harminckét ízben állították bíróság elé. A politikában nehezen kezelhető embernek számított, aki a pártutasítások helyett a saját feje után ment. Népszerűsége miatt azonban ezt kénytelenek voltak neki megbocsátani. Az 1935-től a prágai parlamentben is helyet foglaló Porubszky, aki egyike volt a magyar országgyűlés 1938 decemberében behívott felvidéki képviselőinek, Budapesten is hamar nevet vívott ki magának jól felépített és őszintének tűnő megnyilatkozásaival. Beszédeinek visszhangja azonban a politika legfelsőbb köreiben nem mindig volt kedvező. Mint a földbirtokreform tárgyalása kapcsán elmondott felszólalása esetében is történt, amikor többek között azt fejtegette, hogy ha Milan Hodža, egykori csehszlovák földművelésügyi miniszter a csehszlovák földreform során nem semmizí ki a szlovákiai magyar földművest, akkor azok nem is akartak volna hazatérni az anyaországba.

Porubszky nagy felhorkanást kiváltó szavai jól jelezték, hogy a földkérdés kulcsmozzanat volt a Felvidék visszacsatolásának folyamatában. Látszott ez abból is, hogy bár arról, hogy mi fog történni egy esetleges határrevíziót követően a Csehszlovákiától visszacsatolt területeken, 1938 előtt igazából senki sem beszélt, egyvalamit azonban mégis lehetett tudni. Mégpedig azt, hogy a magyar kormányzat eltökélt abban, hogy a csehszlovák földbirtokreform intézkedéseit revízió alá vegye. A földreform volt ugyanis az a kérdés, amely mintegy szimbolizálta a két ország között feszülő ellentétet, hiszen a termőföld „csehszlovák” kezekbe juttatása a mindennapi élet szintjén valósította meg Trianont: hátrányos helyzetbe hozta a felvidéki magyarokat, és egyben megsértette a magyar birtokos réteg évszázadokon keresztül elvitathatatlan jogait. A földbirtokreform Budapest szemében nem csupán a magyar érdekek felrúgását jelentette, de egyben rendszeridegen beavatkozást abba a társadalmi rendbe, amelyet a magyar politikai és társadalmi elit addig megváltoztathatatlannak hitt.

A csehszlovák földbirtokreform, persze, nem volt ördögtől való, hiszen egy tényleges társadalmi és gazdasági igazságtalanságot, a földbirtoktulajdon aránytalan megoszlását akarta korrigálni. Azzal egyetemben pedig, hogy felszámolta a feudális nagybirtok túlsúlyát, és megerősítette az életképes parasztgazdaságok helyzetét, hozzájárult a társadalom és a gazdaság modernizációjához is. Budapest idegenkedése a csehszlovák földreformtól mégis érthető volt, hiszen az európai mércével mérve is radikális reform egyben a csehszlovák nemzetállam-építés egyik legfontosabb eszköze is volt, amely által a földtulajdon német és magyar kézből cseh és szlovák kézbe került.

A földbirtokreform során kilencszázötvenhét nagybirtokot, Szlovákia összterületének 28%-át foglalta le az állam, és használta fel a földbirtokreform céljaira. Az érintett közel ezer birtokosnak a je-

lentős része magyar anyanyelvű, közel ötödük magyarországi állampolgár is volt. Persze még ők (a trianoni országhatárokon belül élők) jártak jobban, hiszen a trianoni békeszerződésben foglaltaknak és az ennek nyomán indított optáns pereknek köszönhetően ők legalább el tudták érni, hogy csehszlovákiai birtokaik egy része mentesüljön a reform hatály alól. Az a veszteség, amely a lefoglalt területekért fizetett kárpótlás ellenére a magyar birtokos osztályt érte, még így is óriási volt.

A földreform nacionalista jellegét azonban nem az jelezte, hogy kitől vették el a földet, hiszen a birtokosok etnikai megoszlása adott volt, hanem sokkal inkább az, hogy kik kapták meg azt. A szlovákiai magyarok ugyanis, bár magasabb arányban éltek a mezőgazdaságból, mint az országos átlag, és a lefoglalt földbirtokok nagy része épp Dél-Szlovákiában volt, mégis alig részesültek a reform juttatásaiból. Bár Szlovákia lakosságának kb. 20%-át tették ki, a kiutalt földek csupán 6%-a jutott nekik. Ha ugyanezt a bécsi döntéssel visszakerült területek tekintetében vizsgáljuk, azt látjuk, hogy 80%-ban magyarok által lakott területen csak a kiutalt földek nem egész 20%-át kapták, amíg a többi szlovák igénylők, cseh és szlovák maradékbirtokosok (ezek lényegében protekciós alapon kiosztott 100-200 hektáros nagybirtokok új tulajdonosai voltak), valamint az ide költöztetett morva és szlovák telepések kezébe került.

A kolonizáció amúgy is a felvidéki magyarság egyik legnagyobb sérelme volt, hiszen ennek során a dél-szlovákiai régió elszlávosításának céljával mintegy háromezer-háromszáz telepese családot hoztak be az addig színmagyar területre, akiket mintegy száznegyven ún. kolónián telepítettek le.⁴⁵ Az átlagban tizenkét-tizennégy hektár nagyságú telepese birtokokot a felparcellázott nagybirtok legértékesebb részein mérték ki, a telepések gazdálkodását pedig hitelekkel, vetőmaggal,

tenyészállatokkal támogatták. Nem csoda, hogy a magyar falu gyanakvón, sőt ellenségesen fogadta az idegenből hozott, idegen szokású és nyelvű telepeseket, és a szlovákiai magyar politika mindig a legfontosabb követelése közé sorolta a telepítések következményeinek felszámolását.

A két ország eltérő földbirtok-politikájának köszönhetően a visszacsatolás pillanatában egy, a magyarországitól eltérő birokstruktúrájú terület tért vissza az ország testébe, amely különbség leginkább abban volt tetten érhető, hogy a visszacsatolt területeken nagyobb volt az öt és ötven katasztrális hold közötti kisparaszti gazdaságok, illetve a középbirtokok, kisebb viszont az ezer katasztrális hold fölötti nagybirtokok aránya, mint az anyaországban.

Arról, hogy Budapest mit akar kezdeni ezzel a helyzettel, az a tervezet tanúskodott, amelyet a Földművelésügyi Minisztériumban 1938 októberének első napjaiban dolgoztak ki és fogadtak el, s amely a *Földbirtokpolitikai teendők a felszabadult Felvidéken* címet viselte. A dokumentum a „magyar birtokos középosztály tönkretételét” szolgáló csehszlovák földreform orvoslását több lépésben képzelte el, amelyek közül az elsőt és legfontosabbat az 1918. október 31-e, vagyis Csehszlovákia megalakulása után a visszacsatolt területekre betelepített idegen telepesek ingatlanjainak megszerzése és megbízható magyar birtokosok kezébe juttatása jelentette.⁴⁶ A dokumentum ugyan elsősorban jogi megoldásokat vázolt fel, ám a budapesti kormányzati körök a körülményesnek tűnő, és számos problémát felvető jogi megoldások mellett, illetve helyett a direkter és az erőszakot sem mellőző megoldásokat sem zárták ki. Abban reménykedtek, hogy a visszacsatolást követően bevezetendő katonai közigazgatás olyan helyzetet teremtsen majd, amely a telepesek döntő többségét távozásra bírja. Ebből a szempontból a magyar kormányzatnak kapóra jött

a Dél-Szlovákiában a müncheni döntést követően kialakult hangulat, amely a telepesek elbizonytalanodásához vezetett. Ebbe az irányban hatott az 1938 őszen a magyar-szlovák államhatár Rimaszombat alatti térségében bekövetkezett kacagópusztai incidens is, amelynek során az államhatárt átlépő magyar fegyveresek első számú célja épp a határ mentén sorakozó négy csehszlovák kolónia elfoglalása, a telepesek elfűzése, az ottani telepes birtokok megszerzése volt. Szintén a telepesek elbizonytalanodását okozták a különböző irredenta szervezetek által Magyarországról ájtuttatott szórólapok, amelyek esetenként nem csupán a csehszlovák földbirtokreform eredményeinek megsemmisítését helyezték kilátásba, de olykor nyílt fellépést szorgalmaztak a telepesek, különösen a cseh kolonisták ellen.

A csehszlovák kormányzat természetesen igyekezett megfelelő ellenpropagandát kifejteni, és azzal agitált a szlovák, de a magyar lakosság körében is, hogy egy esetleges határrevízió után a csehszlovák földreform során földhöz jutottaktól – nemcsak a csehektől és szlovákoktól, de a magyaroktól is – elveszik majd a földet, és a nagybirtokosoknak adják vissza azt. Ezek a hírek a dél-szlovákiai őslakosság körében oly mértékű nyugtalanságot váltottak ki, hogy a pozsonyi magyar konzul október 6-án megfogalmazott jelentésében külön kérte, a budapesti rádióban több ízben is olvassák be, hogy csupán a „csehektől” fogják elvenni a földet.⁴⁷

Mindenesetre október közepén már mindenki kész ténynek vette, hogy a telepeseknek – legalábbis a határvédelemben exponáltaknak, illetve a cseh országrészekből ide költözötteknek – menniük kell, és a szlovák kormány által már ekkor elkészített evakuálási terv is ezt feltételezte. Érezték ezt maguk a kolonisták is, akik már szívesen szabadultak volna ingatlanjaiktól, csak hogy a telepes birtokok mintegy 70%-a esetében még a telekkönyvezés sem zárult le, vagyis azok jo-

gilag még a csehszlovák állam lefoglalása alatt voltak. Így egy esetleges határmódosítás esetén a magyar államra szállt volna a tulajdonjuk – mint ahogyan ez általában történt is.

Bár a november 2-án kihirdetett bécsi döntés után elhangzó rádióbeszédében Jozef Tiso szlovák kormányfő maradásra biztatta a telepeseket, az új államhatárok megvonása ennek ellenére a pánikszerű menekülésüket indította el. A határvédelemben magukat exponált legionáriusok (ők az első világháború idején külföldön felállított ún. csehszlovák légiók tagjai), és az Államvédelmi Őrség (ezek a határmenti cseh és szlovák polgári lakosságból verbuvált és felfegyverzett határvédő egységek voltak) tagjai, illetve a cseh és morva telepések jó része még a magyar honvédség bevonulása előtt útnak indult. Általában egész családok, bár olykor egy-egy családtagot otthagytak az ingatlan és az ingóságok őrzésére. Magukkal ugyanis leginkább csak azt tudták vinni, amit a szekereikre felraktak, hiszen az állami hivatalok, raktárak evakuálása miatt a szlovák autonóm kormány semmiféle segítséget nem tudott nekik biztosítani az elköltöztésükhöz.

A szlovákok nagy része viszont – azok is, akik őslakosként kaptak juttatást és azok is, akik telepesként – a helyén maradt. Volt, ahol házukat magyar lobogóval díszítették ki, és ők is ott álltak a díszkapuk mellett, máshol – kerülve a feltűnést – inkább visszahúzódtak az otthonaikba. Egy azonban biztos: nagy bizonytalansággal várták a jövőjükkel kapcsolatos fejleményeket.

A következő hetek történéseit leginkább a magyar kormányzat azon meggyőződése határozta meg, amely szerint a katonai közigazgatás időszakában a telepések többsége viszonylag könnyen és nagyobb feltűnés nélkül kimozdítható a helyéről. Bár ez a szándék – a honvédség számára kiadott utasítások szerint – csupán a cseh és morva kolonistákra vonatkozott, a helyi viszonyoktól függően olykor

a szlovák nemzetiségű telepésekre is alkalmazták. A telepések szervezett formát öltő eltávolításából – helytől függően – éppúgy részt vettek a reguláris katonai egységek, mint a telepések vallomásaiban szabadsapatoknak nevezett félkatonai csapatok, a csendőrség és olykor a civil lakosság is. Noha a szlovák hatóságok által az új államhatáron átköltözött, átmenekült, átűzött telepésektől felvett vallomásokban gyakran szögezik le a vallomástevők, hogy „*fizikai erőszakot nem követtek el ellenem*”, a kolonisták eltávolítása – különösen a bevonulást követő első hetekben – olykor a fizikai erőszaktól sem volt mentes. Bodroghelyen a királyhalmeci csendőrségre vitték a katonaviselt férfiakat, ahol egyeseket puszta kézzel, másokat gumibottal vertek. A vallatás után a családokat autóbuszra rakták, majd Ungvár térségében átvitték őket a határ túloldalára. A felső-csallóközi cseh és morva telepések esetében a hadsereg vagy a csendőrség egységei felszólították a telepeseket, hogy azok záros határidőn belül hagyják el Magyarországot, mert máskülönben nem garantálják a biztonságukat. A bevonuló honvédek 8-án még díszkapuval és táncmulatsággal fogadó vitténypusztai telepre két nappal később három egyenruhás személy érkezett, akik arra szólították fel a kolonistákat, hogy adjanak el mindent, mert másnap ki lesznek üldözve. A következő nap délelőtt újból katonák érkeztek, akik kidoboltatták, hogy a telepéseknek (beleértve a szlovákokat is) három órájuk van arra, hogy összezsomagoljanak, és elhagyják a kolóniát. Magukkal csupán annyit vihetnek, amit a kezükben el tudnak vinni. Közben reggeltől már a környék lakossága is a telepen gyülekezett, akik rendkívül olcsón tudták megvásárolni a telepések ingóságait. Ezt követően a délutáni órákban a telepések csoportjai elhagyták a kolóniát, miközben a kiűrtést irányító tisztek külön engedélyével az államhatárig szekereken vihették magukkal a holmijukat. Onnan azonban a szállítóeszközöket visszafordították,

így a határon már gyalogszerrel kellett átmenniük. Az ilyen és hasonló „szervezett akcióknak” köszönhetően a felső-csallóközi kolóniák november közepére jórészt kiürültek.

A szlovák nemzetiségű telepesek elűzése általában közvetlenebb eszközök segítségével történt. A Komárom környéki szlovák kolonisták 1938 végéig a helyükön maradtak, velük szemben a fenti módszereket nem alkalmazták. A hatóságok és a környező magyar lakosság ellenséges viselkedése azonban fokozatosan arra az elhatározásra bírta őket is, hogy el kell hagyniuk Magyarország területét. Erről tanúskodnak azok a nyilatkozatok és kérelmek, amelyeket november második és december első felében tömegesen adtak be a járási katonai parancsnokságra, és amelyekben azt kérték a hatóságoktól, hogy azok engedélyezzék kitelepedésüket.⁴⁸ A nyilatkozatokban a telepesek hangsúlyozták ugyan, hogy önszántukból döntöttek a kiteleplésről, ám nem kétséges, hogy a döntés hátterében a telepesekkel szemben kialakult közhangulat éppúgy szerepet játszott, mint a hatóságok zaklatása. Bár a december közepén végrehajtott felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás még a helyén találta a Komáromhoz közeli nagyobb kolóniák (Hodzsafalva, Štúrová, Okánikov, Mudroňovo, Šrobárovo) telepeseit, a következő hetekben ezek a kolóniák is kiürültek.

A telepesek elűldözésében a helyi lakosság döntő többsége nem kívánt részt venni, és tevékenyen nem is járult hozzá. A csehszlovák földreform során átélt kisémmizettség érzése, valamint személyes sérelmek is hozzájárultak viszont ahhoz, hogy általában jogosnak tartották a kolonisták elűzését. Sokan nem tudnak ellenállni annak a csábításnak sem, amit a telepes-vagyon könnyű megszerzésének a lehetősége jelentett. Mivel a katonai közigazgatás parancsára több községben is kidobolták, hogy a távozó telepesek vagyonát meg lehet vásárolni, tö-

megesen igyekeztek kihasználni azok szorult helyzetét, hogy filléreért hozzájussanak a bútorokhoz, élőállathoz, használati eszközökhöz. Sőt a felheccelt lumpenrétegek néhány helyen a még a helyükön maradt telepesek kifosztásától sem riadtak vissza. Ilyen eseményre került sor a csehszlovák időkben Švehlovóra (Svehlafalvára)⁴⁹ átkeresztelt hajmápusztai kolónián, ahová november 9-én mintegy ötven környékbeli civil jött, és válogatás nélkül fosztogatni kezdték a többnyire cseh nemzetiségű telepesek házait, majd a közben megérkező honvédség csendes asszisztálása mellett elvitték a telepesek gabonáját, vágóállatait, a telepes házak ablakait pedig betörték.

Bár a járási katonai parancsnokok szigorú büntetést helyeztek kilátásba mindazok ellen, akik a közrendet megbontják, a magántulajdont rongálják, és az eltávozott telepesek mögött lakatlanul maradt kolóniákat fosztogatják, az elhagyott telepes gazdaságok mégis szabad prédának bizonyultak. Ebben feltehetően az a cinkos elnézés is közrejátszott, amellyel a lakosság és az illetékes hatóságok a telepes vagyon elleni bűncselekményeket szemléltek. Mint a macházai kolónia esete is jelzi, a fosztogatásban a helyi lakosság legszélesebb rétegei vettek részt. A Somorjai járásba tartozó Macházán ugyanis a helyiek szinte egy-két nap alatt széthordták a telepesek helyben hagyott ingóságait. Amikor azonban az eset kivizsgálása megkezdődött, kiderült, hogy a fosztogatásban a lumpenrétegek mellett a falu előljárói is részt vettek, és ezért a vizsgálatot felfüggesztették.⁵⁰

A telepesek elleni szervezett fellépésnek leginkább csak a szlovák kormányzat ellenlépései szabtak gátat. Pozsony ugyanis már november második felében megkezdte a Szlovákiában illetőséggel nem rendelkező magyarok kiutasítását, sőt kilátásba helyezték, hogy az elűldözött telepeseket a Szlovákiában élő magyar birtokosok földjeiből fogják kárpótolni. Mindenesetre a telepesek kérdése a bécsi döntés

végrehajtásáért felelős kormányközi vegyes bizottság tárgyalásainak legégetőbb – és egyben a legtöbb feszültséget kiváltó – kérdésévé vált. Mivel a magyar fél a telepesek kiűzését nem nagyon tudta tagadni, megpróbálta megideologizálni azt. Többek között arra hivatkozott, hogy a kolonisták jogilag nem birtokosai a telepes gazdaságoknak, és hogy a kolóniák erőszakos beavatkozást jelentettek az érintett térség etnikai viszonyaiba. De elhangoztak olyan érvek is, miszerint a megszálló hatalmat szimbolizáló telepesek kihívóan viselkedtek a bevonuló honvédekkel szemben, helyben maradásukkal pedig további viszályok forrásává válnának.

A vegyes bizottság november 21-i ülésén a magyar küldöttség bejelentette, hogy szándékában áll a Magyarország területén lévő összes telepest kiutasítani, miközben a már eltávozott telepeseknek lehetőséget ad arra, hogy hátrahagyott ingóságaikért visszatérhessenek, és azokat elvigyék. Az egyoldalú magyar bejelentés tovább növelte a két ország közötti feszültséget, és vértlen polgárok elleni intézkedések lavináját indította el. Az autonóm szlovák kormány már másnap a Szlovákia területén élő magyar állampolgárok, illetve az összes olyan szlovákiai magyar kiutasítását elrendelte, akinek a visszacsatolt területen volt bejelentett lakhelye. A rendelet a magyarok százainak azonnali kiűzését eredményezte, különösen Kárpátaljáról, illetve Pozsonyból. A szlovák–magyar vegyes bizottság panaszalbizottságában november 26-án benyújtott magyar jegyzék szerint a cseh-szlovák hatóságok néhány napon belül mintegy 700-800 magyar és ruszin nemzetiségű polgárt utasítottak ki Cseh-Szlovákiából, akiket minden ingó és ingatlanvagyonuktól megfosztottak.

A vég nélküli kiutasítások és az ellentétek folyamatos kiélezése azonban egyik félnek sem volt érdeke, így fokozatosan a helyzet tárgyalásos megoldása került előtérbe, ami végül is a Magyarország

és Cseh-Szlovákia között 1939 februárjában aláírt kétoldalú egyezmény megszületéséhez vezetett. Az egyezményben Cseh-Szlovákia vállalta a Magyarországot elhagyó telepesek befogadását, cserében pedig Magyarország azt, hogy a már eltávozott telepesek néhány nappal visszatérhetnek, és vámmentesen magukkal vihetik az ingóságikat. A telepesek kérdése azonban mégsem zárult le, hiszen Szlovákia 1939. március 14-én bekövetkezett önállósulása ebben a kérdésben is új helyzetet teremtett. A szlovák kormányzat ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a még el nem költözött telepeseknek a helyükön kell maradniuk, az elűldözötteknek pedig a szlovákiai magyarok birtokaiból kell kárpótlást kapniuk.

Mint ahogy az Tilkovszky Loránt kutatásaiból kiderül, a reciprocitás politikájának ez a fajta alkalmazása ismét a megegyezés irányába terelte a magyar felet. A 1940. április 12-i budapesti minisztertanácson Teleki Pál miniszterelnök, aki kül- és nemzetpolitikai érdekektől vezérelve a szlovák féllel való kölcsönös megegyezés híve volt, egy olyan tervezetet fogadtatott el, amely a szlovák oldalnak is megfelelt. A két ország közötti földbirtok-politikai megállapodást végül 1941. augusztus 2-án sikerült aláírni. Az egyezmény alapján a magyar kormány továbbra is fenntartotta a jogát a már elköltözött telepesek ingatlanszerzésének hatálytalanítására (ha az eddig nem történt meg), miközben vállalta, hogy ennek fejében összesen mintegy százötvenötmillió szlovák korona összegű kártalanítást fizet a szlovák félnek. A még Magyarországon lévő szlovák telepesek esetében vállalta, hogy csak azok húsz katasztrális holdat meghaladó birtokszerzését foglya hatálytalanítani, az őslakosok esetében pedig harmincöt katasztrális holdat hagy meg nekik.⁵¹ A telepesek, illetve a földbirtoktulajdonlási kérdések ügyében fennálló vitákat azonban ez a megállapodás sem tudta megnyugtatóan lezárni. A megegyezés végrehajtása

késlekedett, így a két ország közötti tárgyalások tulajdonképpen 1944 őszéig tovább folytatódtak, amikor is a háború alakulása véget vetett azoknak.

Egyoldalú lenne a kép azonban, ha csak az eltávozott, elűzött telepesekről szólnánk, hiszen a kolonisták egy jó része a háború végéig a helyén maradt. Így történt például a Gömör megyei Feketepatak vagy a Galánta melletti Sárditelep kolonistáival is. Ez utóbbiak ragaszkodását gazdaságaikhoz jelzi, hogy amikor 1944 tavaszán egy előzetes elképzelés szerint épp Sárditelepen akarták volna kialakítani a galántai gettót, a telepesek annak ellenére tiltakoztak ez ellen, hogy a gettóba hurcoltak vagyonából is részesedést ígértek nekik.

A telepesek helyben maradásának vagy elűzésének a kérdése azonban csak az egyik összetevője volt a visszacsatolt területekkel kapcsolatos földbirtok-politikai teendőknél. A további fontos kérdések közé tartozott az, hogy ki kapja meg a telepesektől és maradékbirtokosoktól elvett földet, illetve, hogy mi legyen a csehszlovák földbirtokreform egyéb juttatásaival, vagyis azokkal, amelyeket magyarok kaptak. Nem beszélve arról, hogy néhány olyan birtokos, aki a földreform kárvallottja volt, a csehszlovák intézkedések hatálytalanítását és birtokai visszaszerzését szeretne volna elérni. Mindezek kapcsán pedig olyan érdekek feszültek egymásnak, amelyek kezelése sem az Imrédy-, sem az azt követő Teleki-kormányoknak nem volt egyszerű.

A földkérdés megoldásában kulcsszerepet nem a szaktárca, hanem sokkal inkább a felvidéki magyar politika játszott. A Jaross Andor vezette Egyesült Magyar Párt kezdettől fogva óriási hangsúlyt helyezett arra, hogy – miután a csehszlovák földbirtokreformra szinte semmi befolyásuk nem volt – most az ő érdekeik érvényesüljenek. Ennek intézményi-személyi biztosítékát először a Földművelésügyi Miniszté-

riumba államtitkári rangba kinevezett szakértő, Szilassy Béla losonci földbirtokos jelentette, majd az 1939 márciusában szintén Szilassy vezetése alatt létrehozott Felvidéki Földbirtokrendezési Ügyek Kormánybiztossága (FFÜK). A kormánybiztosságot létrehozó rendelet, amely már a Teleki Pál miniszterelnöksége idején látott napvilágot, lényegében tejhatalmat adott Szilassynak, hogy saját hatáskörében döntsön a csehszlovák földbirtokreform juttatásainak sorsáról: arról, hogy megtarthatják-e azokat a juttatásban részesülők, vagy hatálytalanítás alá kerül a juttatás.

Szilassyék szándéka pedig egyértelműen az volt – és ebben lényegében a teljes magyar elit egyetértett –, hogy az elköltözött telepesek hátrahagyott földjeit a magyar kormányzat „megbízható magyar birtokosok kezére” juttassa, s ezáltal a földreform revíziója – Szilassyék megfogalmazásában – a csehszlovák földreform végrehajtása során a magyar lakosságot ért hátrányok kiegyenlítését és a magyar–szlovák, illetve magyar–ruszin nyelvhatáron élő magyar népi rétegek megerősítését szolgálja.⁵²

Hogy a termőföld folyamatos megművelése biztosított legyen, és a helyi lakosság – a visszacsatolás előtt terjesztett magyarországi szórólapok által is felszórt – földigényét is minél gyorsabban kielégítsék, a telepesektől megszerzett birtokokat első lépésként maximum egyéves időtartamra ideiglenes haszonbérletbe adták. Tilkovszky Loránt adatai szerint – aki szinte egyedül foglalkozott érdemben ezzel a témával – 1939 végéig összesen negyvenegyezer katasztrális hold földterület került ilyen formában bérlők kezébe.⁵³

A Szilassy-féle kormánybiztosság elméletileg az első bécsi döntés után Magyarországhoz került területeken a csehszlovák földreform során összesen kiosztott kétszázhetvenhatezer katasztrális hold fölött rendelkezhetett, amelyből közel kétszázhuszonkétezer kataszt-

rális hold volt a mezőgazdasági terület, a többi pedig erdőgazdasági ingatlan. Ebből közel hatvanötezer hold jogutódlás útján egyenesen a magyar állam tulajdonába került, így a felülvizsgálat a maradék területet érintette. A felülvizsgált birtokszerzésből összesen huszonegyezer hold került megerősítésre, illetve harminckétezer holdat a két ország közötti megegyezés értelmében hagytak meg a szlovák telepesek és maradékbirtokosok kezében.

A hatálytalanított juttatások megszerzésért természetesen valóságos tömegmozgalom indult, amely során igénylők ezrei nem csupán a már megürült birtokokra nyújtották be igényüket, de a még helyükön lévő telepesek gazdaságaira is szemet vetettek. Mint az egyik ógyallai igénylő írta a kormánybiztosnak, „addig nem lesz nyugodt, békés Magyarország, amíg egy tót telepes itt lesz. Elvenni tőlük mindent és magyarnak adni, és őket kizsuppolni”.⁵⁴ Persze, a levélíró ebben az esetben is saját magának akarta a „tót telepes” birtokát.

A prédává váló birtokokra a helyi paraszttársadalom mellett egyesületek, települések, az Országos Vitézi Szék is bejelentette igényét. A vitézek 1939 januárjában küldték el kérelmüket Szilassynak, amely levélben arra hivatkozva kérték a hatálytalanított telepes birtokokat a maguk részére, hogy mintegy kétezer felvidéki személy vitézzé nyilvánításával számolnak, akiknek vitézi telket kívánnak adni. Ezenfelül birtokot akartak juttatni a nemzetvédelmi szempontok miatt az anyaországból a határ mellé telepítendő vitézeknek is.

Az elhagyott vagy a még megművelt birtokokért folyó versengésbe olykor az anyaországi települések is bekapcsolódtak, amint az például a Vilke és Törincs nógrádi községek határában lévő területek esetében történt. A két érintett község paraszti társadalma mellett ugyanis az egy cseh származású középbirtokos és több szlovák telepes által birtokolt termőföldért a szomszédos, de a trianoni országhatáron belül

fekvő Ipolytarnóc község is bejelentette igényét. Sőt a tarnóciak nem csupán a szlovák telepesek földjeit akarták megszerezni, de az említett községek kataszterébe tartozó zsidóbirtokra is igényt formáltak, arra hivatkozva, hogy az ügyis a készülő zsidótörvény hatálya alá fog esni. Érvelésük talán legérdekesebb pontja az volt, amikor azt bizonygatták, hogy ők a „cseh megszállás” húsz éve alatt legalább annyit vagy még többet szenvedtek, mint a Csehszlovákiához tartozó falvak, hiszen lakosaikkal, azok kettősbirtokosok lévén, a csehszlovák határőrszervek állandóan kellemetlenkedtek.

Az FFÜK által eszközölt hatálytalanítások azonban nemcsak a telepesek birtokait, de a csehszlovák földbirtokreform által magyaroknak juttatott birtokokat is érintette, sőt valójában ezek kapcsán alakultak ki a legnagyobb viták. Jarosznak és Szilassynak, valamint az Egyesült Magyar Párt vezetőinek ugyanis az volt a nehezen titkolható szándéka, hogy a földreform revízióját politikai számláik rendezésére, korábbi politikai ellenfeleik büntetésére használják ki. Az FFÜK ennek jegyében tömegesen hatálytalanította olyan magyar kiscgazdák birtokszerzését is, akik a csehszlovák idők húsz éve alatt az Egyesült Magyar Párttal szembenálló politikai erők, a csehszlovák Agrárpárt, a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt vagy azok ún. magyar aktivista szekcióinak a hívei voltak.

Annak világos példáját, hogy miként viszonyult a hivatalos budapesti politika a csehszlovák földbirtokreform nyerteseihez és különösen az Agrárpárt aktivista szekciójában politizáló magyarokhoz, Csomor István volt prágai nemzetgyűlési képviselő esete jelenti.⁵⁵ Az eredetileg szegényparaszti származású és magát Áchim András felvidéki reinkarnációjaként népszerűsítő Csomor, aki 1923-tól teljesen az első bécsi döntésig Prága díszmagyarja volt, a csehszlovák földbirtokreform során 60 holdnyi birtokhoz jutott a Lévához közeli

Nagykálnán, amelyen politikai és közéleti szerepvállalása ellenére saját maga gazdálkodott. A prágai gyorsról leszállva csizmába bűjt, és ugyanúgy végezte a szükséges teendőket, mint más falusi gazdák. A visszacsatolás idején is nagykálnai birtokán tartózkodott, és itt vette őt őrizetbe november 20-án a helyi csendőrs állománya. A „védőőrizetet” a járási katonai parancsnokság a Csomor István állítólagos magyarellenes magtartása miatt vele szemben kialakult ellenséges közhangulattal indokolta, és egyben az őrizetbe vett személy internálását javasolta. Az internálásról szóló határozatot már a katonai közigazgatást felváltó főszolgabírói hivatal hirdette ki, s indokolta azzal, hogy „Csomor István a cseh agrárpártnak legelkesőbb tagja volt, és mint agrárpárti cseh nemzetgyűlési képviselő a legerőszakosabb módon és a legocsmányabb kifejezésekkel támadta Nagy Magyarországot, és annak társadalmi rendszerét”. Csomort 1939 áprilisában vitték Kistarcsára, ahol többszöri kegyelmi kérvénye ellenére teljes egy évig, 1940 áprilisáig tartották fogva. Közben a birtoka is elveszett, hiszen birtokszerzését az FFÜK kormánybiztosa, Szilassy Béla hatálytalanította, és a hatvan holdat helyi igénylők között osztotta fel. A család Csomor távollétében az FFÜK döntésének felülvizsgálatát kérte, sőt az internált politikus két veje aláírásgyűjtésbe kezdett. A petíciót, amelyben aláírók kijelentették, hogy a volt politikus sohasem folytatott magyarellenes tevékenységet, és ezért indokolatlan a birtokszerzés hatálytalanítása, a valamivel több mint ezer lakosú faluban összesen százkilencvenhat fő írta alá. A hatóságok azonnal kivizsgálták az ügyet, amely nyomán mintegy három tucat személy visszavonta aláírását, azt állítva, hogy a Csomor család megtevesztéssel szerezte meg azt tőlük. Az FFÜK pedig határozottan elzárkózott az ügy megnyitásától, amit azzal indokolt, hogy az „a kérelmező általánosan ismert s a magyar-

ságra nézve legkárosabb működése miatt” lehetetlen, és az ügyben gyakorolt bármiféle engedékenység közfelháborodást keltene.

Szabadon bocsátását követően Csomor István újabb kísérletet tett birtokai visszaszerzésére, amelybe a földművelésügyi minisztérium tanácsosát, Vasváry Kálmánt is bevonta. Sőt újabb aláírásgyűjtésbe kezdett Kálnán, ezúttal elsősorban a helyi elittel – közte a plébánossal, gyógyszerésszel, tanítóval, körorvossal – aláíratva a petíciót. Mindez azonban meglehetősen nagy riadalmat keltett a Csomor-birtok részestültei körében, akik azt követelték, hogy Csomort távolítsák el a településről. Az ügy ismét a főszolgabírói hivatal hatáskörébe került, amely június 12-i döntésével Csomort Istvánt az államhatár húsz kilométeres sávjából öt évre, Nagykalna községből pedig tíz évre kitiltotta, és szülőfaluját, Farnadot jelölte ki számára kényszerlakhelyként. Két vejét hasonló módon kitiltották a községből, és szintén szülőfalujukat, Nagyhindit jelölték meg kényszerlakhelyükként. A határozatot Csomor István elfogadta, két veje ugyan fellebbezett, de sikertelenül, így mindannyian a nekik kijelölt lakhelyre költöztek át, ahol még 1943-ban is rendőri felügyelet alatt álltak.

Csomor István körül azonban továbbra sem nyugodtak meg a kedélyek. A volt képviselő ugyanis 1941 elején rágalmazási pert indított az FFÜK egyik tisztviselője, Oszwald Dániel ellen, aki Csomor vádja szerint két veje minisztériumi látogatása során több tanú előtt azt állította róla, hogy „közönséges hazaáruló, a magyar lelkek legaljasabb megmérgezője, akinek múltjához sok szenny és vér tapad”.⁵⁶ A budapesti Királyi Járásbíróságon sorra kerülő per azonban, amelyben tanúként a volt szlovákiai magyar ellenzéki politikai szinte teljes garnitúrája felvonult, a vádló ellen fordult, és a Csomor-féle aktivista magatartás valóságos boszorkányperévé vált. Csomor magyarellenes és a csehszlovák államot kiszolgáló magatartását többek között olyan

tanúk igazolták, mint Jaross Andor, Szent-Ivány József, Szvatkó Pál, Szilassy Béla vagy Koczor Gyula, vagyis a volt Egyesült Magyar Párt színe-java. Sajnos a per további lefolyásáról nem rendelkezünk forrásokkal, ám annak eredményét illetően kevés kétségünk lehet.

Persze, Csomor esete csupán a jéghegy csúcsa volt, és közel sem hasonlítható azokhoz az esetekhez, amikor egyszerű falusi gazdáktól vették el birtokaikat, amely esetek a máshol méltányosan és a helyiek hasznára véghezvitt földbirtok-revíziót támadhatóvá tették. Különösen az Ipoly mentéről érkezett sok panasz a miniszterelnökségre, amelyek a kormánybiztosság eljárásának jogosságát kérdőjelezték meg. Sőt a témát a kormány ellenzéke is felkapta, amely mint Csoór Lajos 1939. októberi, a miniszterelnökhöz intézett interpellációjából is kiderült, leginkább azt kifogásolta, hogy a hatálytalanítást kimondó határozatokból hiányzik a döntés indoklása, illetve hogy a hatálytalanító döntés ellen nincs helye jogorvoslatnak. Az interpelláció által kiváltott vitában a felvidéki képviselők egy emberként álltak ki a kormánybiztos tevékenysége mellett, és fejtették ki azt a – demagóg és a valóságot elferdítő – véleményüket, hogy az ellenzék nemzetárulokat véd, mivel Csehszlovákiában földet magyar ember csak a magyar ügy elárulásáért kaphatott. Válaszában Teleki miniszterelnök, noha ezt nyíltan nem mondta ki, lényegében igazat adott Csoórnak. Miközben ugyanis hangsúlyozta a földbirtok revíziójának politikai szempontjait, és azt, hogy a magyar állam fenntartja magának a jogot, hogy a revízió által büntessen vagy jutalmazzon, azt is jelezte, hogy egy új rendelettel kívánja szabályozni a hatálytalanító eljárásokat, és bizonyos ügyek felülvizsgálatától sem zárkózik el.⁵⁷ Telekinek ez a bejelentése a panaszok és a hatálytalanítás végrehajtásának halasztását kérő beadványok egész sorát indította el, és nyilvánvalóan nem növelte Szilassy kormánybiztosságának eddig sem magas elfogadottságát.

A hatálytalanított birtokszerzések végeredményéről az a statisztika tanúskodik, amelyet a Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztálya állított össze már a háború után. Eszerint mintegy negyvenegyezer hold jutott új (magyar) telepesek kezébe. Ezek részben vitézi telkek formájában lettek kiutalva. A kis- és törpebirtokos igénylők közel negyvenhétezer holdat kaptak, a volt tulajdonosok pedig húsz-ezer holdat igényeltek vissza méltányosság alapján. A többi községeknek, más közületeknek a birtokába került, vagy haszonbérbe adták ki.⁵⁸

Az azonban ismét csak nem kis feszültséget gerjesztett, hogy Szilassyék legszívesebben csak a Felvidéki Magyar Párt érdekszférájába tartozó személyeknek utaltak volna ki földet, akik számára ez egyfajta jutalom lett volna húszéves „szenvédéseikért”. Mint azonban a trafikoknál is szokott ez lenni, a jutalmazottak nem egyszer a felvidéki magyar politikusok családjából, szűk rokoni körükből, üzlettársaik közül kerültek ki: így jutott jövedelmező birtokhoz Füssy Kálmán veje, vagy Pintér Béla fia, sőt Szilassynak a tisztartója is.

A kétséges ügyek megszorodása végül ahhoz vezetett, hogy a miniszterelnök kezdeményezésére és ellenőrzése alatt egy külön tárcaközi bizottság alakult, amely a hatálytalanítási ügyeket vizsgálta felül. Szilassy, aki mint Jaross embere ekkora már politikai szempontból is egyre távolabb került Telekitől, azonban saját hatáskörébe történő beavatkozásként fogta fel a tárcaközi bizottság létrejöttét, annak jogosultságát nem ismerte el, és továbbra is a maga hatáskörében intézte a hasonló ügyeket. Az erősebbnek azonban mégis Teleki bizonyult, akinek sikerült keresztülvinnie a hatálytalanítások egy jó részének a revízióját, sőt azt is, hogy a hatálytalanított birtokokból ne csupán az Egyesült Magyar Párt érdekszférájába tartozók kapjanak, hanem például volt agrárpárti magyarok is.

A csehszlovák földbirtokreform revíziójának azonban volt még egy mellékes szála is: az egyre inkább Imrédy irányvonala mögé felsorakozó Jarossék ugyanis a csehszlovák földreform revízióját nem csupán politikai ellenfelekkel, hanem a zsidókkal szemben is fel kívánták használni, így az a második zsidótörvénnyel karöltve a zsidó kézben lévő felvidéki birtokok megszerzésének volt az egyik fontos eszköze. Zsidó birtokosok esetében ugyanis még olyankor is hatálytalanították a birtokszerzést, ha arra a kormánybiztosság hatásköre jogilag nem is terjedt volna ki. Mint Winter Móric érsekújvári zsidó ügyvéd esetében, aki 1924-ben szabad kéz alatt vásárolt meg az akkor már alaposan eladósodott Rudnyánszky Jánostól és nejétől, Lónyay Theodórától egy száznegyvenhárom hektár nagyságú birtokrészt.⁵⁹ Mivel azonban az adásvételt az akkor törvények szerint a prágai Állami Földhivatalnak is bejelentették, az FFÜK erre hivatkozva a földreform keretén belüli birtokszerzéseként kezelte azt, és hatálytalanította az ügyletet. Winter ügyében Révay István, sőt Bethlen István is közbenjárt, ám eredménytelenül. A birtokot visszaírták Rudnyánszky nevére, anélkül azonban, hogy Winter a kifizetett vételárat visszakapta volna.

Mint tudjuk, a Teleki és a Jaross mögé beálló EMP közötti konfliktus végül oda vezetett, hogy a kormányfő felszámolta a felvidéki párt különállását, Jaross minisztériumát pedig megszüntette. Ez már előre jelezte, hogy Szilassy pozíciója sem lehet hosszú életű. Annál inkább sem, mivel tevékenysége továbbra is komoly feszültségeket generált. Eltávolítására azonban már csak Bárdossy miniszterelnöksége idején, 1941 nyarán került sor. Feladatát a földművelésügyi miniszter örökölte, ám a háború egyre inkább mindenre rátelepedő súlya miatt a csehszlovák földbirtokreform teljes revíziójára sohasem került sor.

8. Nem, nem, soha...

Kovács Endre, aki a két háború között pozsonyi újságíró, majd gimnáziumi tanár volt, 1945 után pedig történészként dolgozott Budapesten, a háborús éveket Érsekújváron töltötte. A helyi gimnáziumban tanított, és egyben az *Érsekújvár és Vidéke* c. lap szerkesztője volt. Mint a szlovák nyelvet is bíró tanügyi szakember többször is elnökölt a nagysurányi szlovák gimnázium érettségi bizottságában. Ottani útja során meglepetéssel tapasztalta, hogy a gimnázium igazgatói irodájában két államférfi portréja néz a szemben lévő falakról egymással farkasszemet. Az egyik a kormányzó, Horthy Miklós arcképe volt, a másik a Szlovák Köztársaság elnökének, Jozef Tisónak a portréja.⁶⁰ Tiso falra akasztott képe minden bizonnyal a helyi szlovák közösség identitását jelezte, Horthyé inkább a kötelességtudatát.

A szlovák és magyar nyelvű szakirodalomban általánosnak mondható az a nézet, amely szerint a szlovákok nemzeti tragédiaként fogták fel az első bécsi döntést. A valóság azonban ennél árnyaltabb, hiszen a korabeli szlovák reakciók elemzése azt jelzi, hogy az eseményeknek tragédiaként való ábrázolása inkább későbbi beleérzésnek tűnik. Persze, az vitathatatlan, hogy a szlovákság elkeseredetten vette tudomásul a Bécsben meghozott döntést. Ám nem magának a határmódosításnak a tényét, és nem is az egyértelműen magyar jellegű területek

elvesztését. A sokkoló inkább a veszteség mértéke, és néhány szlovák többségű – vagy úgy elkönyvelt – település elvesztése volt számukra. Igazán elfogadhatatlanná azonban az elcsatolt területek szlovákságának a sorsa tette a szlovák közvélemény számára a döntést. A szlovák iskolák bezárásáról, a szlovák telepesek bántalmazásáról, elüldözéséről érkező hírek voltak azok, amelyek a szlovák közvéleményben a „nem, nem, soha” érzését felélesztették, és a nemzeti tragédia képét kialakították.

1938. november 11-én, a bécsi döntés által Magyarországnak átadott területek visszacsatolását lezáró kassai ünnepségen Horthy Miklós pár mondatot szlovákul is mondott, és ezzel gesztust gyakorolt a döntőbírói területen élő szlovákok felé. Tört szlováksággal elhangzott szavai, amelyek egyébként üres frázisoknak bizonyultak, egyvalamit biztosan bizonyítottak: a kormányzó nemcsak a magyar kormányzatok 1918 előtti nemzetiségi politikájáról feledkezett meg, de nem akart tudomást venni arról a húsz évről sem, amely a történelmi Magyarország szétesése óta eltelt. Megfeledkezett arról, hogy azok a szlovákok, akik a beszédét hallgatták vagy olvasták, már korántsem azonosak azokkal, akikről a magyar közvéleményben a dolgos és jóindulatú, a Szent István-i hazához ragaszkodó, jámbor tót sztereotípiája élt, és akiknek nemzeti öntudatát, politikai aktivitását a magyar közvélemény igencsak lebecsülte. Pedig a Csehszlovákiában eltöltött húsz év, az, hogy a következetesen alkalmazott általános választójognak köszönhetően a szlovák lakosság is politikai tényezővé vált, nem maradt nyom nélkül. 1938-ban már egy öntudatában megerősödött szlovák lakosság hallgatta Horthyt, egy olyan közösség, amely megtanulta értékelni a demokratikus viszonyokat, és azt is, milyen előnyökkel jár, ha anyanyelve egyben azonos a közigazgatás és az oktatás nyelvével. Persze, a húsz év nem olyan nagy idő,

hogy a szlovák társadalomban ne lettek volna olyanok, elsősorban az idősebb generáció körében, akik számára Magyarország természetes közeget jelentett. Ők, kik amúgy is értették és beszéltek a magyart, viszonylag gyorsan be is illeszkedtek az új helyzetbe. Ám a fiatalok, akik szocializációja már a csehszlovák állam iskoláiban és társadalmi közegében zajlott le, nehezen békültek meg az új helyzettel, vagy egyáltalán nem is tudták elfogadni azt.

Horthy Kassán a szlovák lakosság életszínvonalának emelkedéséről, azok nyelvi jogainak és kultúrájának teljes szabadságáról beszélt. Hogy beszéde mégis üres maszlag maradt, azt a szlovákoknak annak ellenére meg kellett tapasztalniuk, hogy a budapesti nemzetiségi politika alapvetéseit meghatározó Teleki Pál alapvetően méltányos és a szlovákoknak a magyar haza iránti kötődését erősítő kormányzati politikát képzelt el. Igaz, ebbe az elképzelésbe csak a visszacsatolt területek szlovák őslakossága fért bele, a Trianon után ide költözöttek – különösen, ha telepesekről, állami alkalmazottakról volt szó – már nem, hiszen Budapest alapvető célja az 1918-as etnikai viszonyok rekonstrukciója volt. Szükség esetén akár a nem kívánatos lakosság erőszakos eltávolításának útján is.

A szakirodalom számára az első komoly gondot annak megállapítása jelenti, hogy milyen volt a visszacsatolt területek lakosságának nemzetiségi összetétele, és mennyi szlovák került Magyarországhoz. Akkor, amikor egyes munkák több mint százezer elüldözött szlovákról, és további százezrek erőszakos nemzetlenítéséről írnak, elsősorban az 1930-as csehszlovák népszámlálás és az 1938. decemberi rendkívüli népösszeírás végeredménye közötti különbségeket igyekeznek kihasználni. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint ugyanis az 1938-ban Magyarországhoz került szlovákiai területeken nyolcszázötvennégyezer lakos élt, akik közül kétszázhetvenkétezer fő, vagyis azok

közel egyharmada vallotta magát szlováknak. Az 1938 decemberében a visszacsatolt területeken lebonyolított rendkívüli népszéíráş viszont már csak nyolcszáznegyvennégyezer lakost talált a korábbi szlovákiai részeken, akik közül száztizenkétezeren – vagyis 13% – vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. A két adatsor körül máig ádáş viték folynak, és mind a szlovák, mind magyar oldal a számára megfelelő számok abszolútizálására építi fel érveit.

A valóság azonban mindig árnyaltabb a pusztá számjegyeknél, és a szlovák lakosság megfogása korántsem volt olyan látványos, mint azt a fenti adatok jelzik. Elsősorban azért, mert a nyelv, a nemzetiség, az identitás abban a korban meglehetősen képlékeny kategóriáknak bizonyultak – különösen a többnyelvű és többkultúrájú felvidéki városokban. Így mind az 1930-as, mind az 1938-as adatokat némi fenn-tartással kell kezelnünk. A korabeli városok nyelvi realitása, a napilapeladások statisztikái, sőt a választási eredmények is azt jelzik, hogy az 1930-as népszámlálás során az akkori Dél-Szlovákiában magyar anyanyelvűek ezrei vallották különböző okok miatt csehszlovák nemzetiségűnek magukat. Ki közzszolgálati állása megtartása érdekében, ki a gyerekei jövője vagy más okok miatt. 1938-ban aztán – bár kisebb mértékben, de – ennek a fordítottja történt: szlovákok vallották magukat magyar anyanyelvűnek. Motivációjuk ismét különböző volt: hol vélt vagy valós fenyegetettség hatására tették ezt, máskor egyszerűen csak meg akartak felelni a hatalom feltételezett elvárásainak, biztosabbnak akarták tudni a munkahelyüket, jövőjüket. Téves lenne azonban valamiféle központilag szervezett megfélemlítést feltételezi, hiszen épp a budapesti belügyminisztérium volt az, amelynek feltűnt, hogy néhány tradicionális szlovák településen túl sok lett a magyar, a korrekció szándékával ki is vizsgálhatta ezeket az ügyeket. A helyszíni szemlék során aztán az ilyen döntések motivációjára is fény

derült: a Kassa fölötti Kavocsányban például azért vallották magukat magyarnak az egyébként csak szlovákul beszélő lakosok, mert féltek, hogy falujukat esetleg visszacsatolják Szlovákiához, és elveszítk a számukra létfontosságú kapcsolatot Kassával.⁶¹ De más helyeken is hasonló érvek miatt hangoztak el, és a nekik magyarul feltett kérdésre, hogy milyen nemzetiségűek, ezért válaszolták szlovákul, hogy „Ja szom Magyar” (magyar vagyok), mert ugyan magyarul nem tudtak, de tartottak egy újabb határmódosítástól, vagy mert így biztosabbnak látták a megélhetésüket. Vagyis az 1930-as népszámlálás a valósnál minden bizonnyal több, az 1938-as népszéírás pedig a valósnál minden bizonnyal kevesebb szlovákot mutatott ki.

Ehhez jön még a migráció. Az bizonyos, hogy a bécsi döntés kihirdetését követő napokban és hetekben összesen mintegy nyolcvanezer szlovák és cseh hagyta el a Magyarországnak ítélt területeket. Többségük még a magyar honvédség érkezése előtt, egy kisebb részük azt követően. Nagy részük önként, egy kisebb részük kényszer hatására indult útnak.

Mindezek alapján pedig joggal állíthatjuk, hogy az első bécsi döntés által Magyarországhoz került szlovákok száma és aránya valamivel magasabb lehetett ugyan, mint azt az 1938. decemberi népszéírás kimutatta, a valóság és a népszéírás közötti különbség azonban nem haladhatta meg a néhány ezer főt. Vagyis az arbitrázsterületen élőknek mintegy 20-25%-a lehetett szlovák anyanyelvű, akik elsősorban két térségben éltek nagyobb számban. Nagysurányban és környékén, illetve Kassán és környékén, noha Léván, Losoncon és más településeken is érzékelhető számú kisebbséget alkottak.

Bár különböző kiadványok nem egyszer leírják, hogy a korszak magyar nemzetiségi politikája nem különbözött a Trianon előtti idők magyarosító politikájától, ez a megállapítás legalább annyi tévedést

hordoz magában, mint amennyi valóságot. A korszak vezető politikusai ugyanis, bár sokszor ugyanazokba a hibákba estek bele, mint a Trianon előttiek, kétségkívül érezték a nemzetiségi politika jelentőségét, és úgy vélték, hogy a Szent István-i ország visszaállításának (bár a teljes revízióban maguk sem bíztak) sikere részben azon is múlik, hogyan tudnak kiegyezni a visszacsatolt területek nem magyar lakosságával. A magyarság kárpát-medencei primátusáról lemondani ugyan nem akartak, és a magyar kultúrfölény doktrínájától sem tudtak megszabadulni, de mint Teleki Pál számos megnyilatkozása is jelzi,⁶² az erőszakos magyarosítás eszközeit maguk is kontraproduktívnek ítélték meg. A tragikus sorsú miniszterelnök, persze, nemzetiségi kérdés tekintetében valószínűleg a korabeli politikai elit legtisztábban gondolkodó tagjai közé tartozott. Ám véleményével nem egyszer egyedül maradt, és ezért sem meglepő, hogy terveit nem sikerült megvalósítania.

Mint egy tanulmányában Miroslav Michela találóan megállapította,⁶³ a szlovákokkal szembeni hivatalos magyar politikában egyszerre voltak jelen a homogenizáló törekvések, vagyis az ország egynyelvűvé tételének a szándéka, és a szlovákok lojalitását méltányos lépésekkel elérni akaró szándékok. A gondot az jelentette, hogy a magyar közigazgatás és a közvélemény – talán a kisebbségi lét tapasztalataival felvértezett felvidékeik egy részének kivételével – ez utóbbi törekvéseket nem értette, és nem is nagyon akarta megérteni.

A magyar politika ideálja – különösen erős ez a gondolat Telekinél – egy olyan Szent István-i állam volt, amelynek a nyelvük és kultúrájuk eltérőségét megőrző nemzetiségek ugyanolyan hű tagjai, mint a magyarok. Vagyis a nemzetiséghez, így a szlovákokhoz is elsősorban a magyar állameszme iránti lojalitás szemszögéből közelítettek, és ez alapján ítélték meg azokat. Eközben a nemzetiségek fokozatos

magyarosodását sem zárták ki, ám az erőszakos asszimilációt nem tartották megfelelő megoldásnak. Jól jelzi ezt az irányt Teleki Pál miniszterelnöknek egy 1940 márciusában Kassán elmondott beszéde, amelyben a nemzetiségek kapcsán azt a véleményét fejtette ki, hogy „a szentistváni gondolat nem jelenthet erőszakkal való magyarosítást, nyelvben, külsőleg. Jelenthet magyarosítást lélekben, ha jól csinálják, s ezen az úton lehet valamit elérni”.⁶⁴

A korabeli magyar nemzetiségi politika alapvető problémáját azonban a kormányzati szándékok, elvek és a napi gyakorlat közötti különbség, pontosabban a megyei és járási közigazgatásnak a budapesti irányától való különböző magatartása jelentette. Az anyaországból a visszacsatolt területekre érkező hivatalnokok, csendőrök és mások ugyanis másfajta nemzetiségi politikában gondolkodtak. Pozíciójukat sok esetben olyan lehetőségként fogták fel, amely által jótételeztek, illetve megbosszulhatják a csehszlovák éra húsz éve alatt a Szlovákiába került magyarságot ért vélt vagy valós sérelmeket, illetve visszavághatnak Trianonért. Bosszújuk azonban célt tévesztett, hiszen általában olyanokon csattant, akik a legkevésbé tehettek Trianonról és a szlovákiai magyarok sérelmeiről: egyszerű földműveseken, falusi tanítókon, városi kispolgárokon.

A fenti tényezők mellett a szlovák kisebbséggel szembeni nemzetiségi politikát még egy fontos mozzanat befolyásolta érdemben, mégpedig az ún. reciprocitás elve. Ez a hivatalos szlovák politika által már 1938 végétől szorgalmazott és 1939 nyarán a Szlovák Köztársaság alkotmányában is rögzített elv azt jelentette, hogy a szlovák kormányzat csak olyan mértékű jogokat, engedményeket ad a szlovákiai magyaroknak, amelyek a magyarországi szlovákokat is megilletik. Ez az önmagában is hamis elv (hiszen két eltérő nagyságú, szerkezetű, múltú és öntudatú közösségnek nem ugyanazok az igényei) ugyan

valamilyen szinten nagyobb megfontoltságra és önmérsékletre intette a nemzetiségekkel szemben sokszor türelmetlen budapesti politikát, ám végeredményben azzal járt, hogy a magyarországi szlovákok és a szlovákiai magyarok a túsok szerepébe kényszerültek. A szlovákiai magyarok vezetője, Esterházy János is nem egyszer próbált Budapesten közbenjárni a magyarországi szlovákok ügyében, hiszen ezáltal saját közösségének pozícióit javította volna. Ezek a kísérletek azonban kevésszer jártak valós eredménnyel, ami ismét csak a budapesti nemzetiségi politika korlátait jelezte.

Mindenesetre 1938 novemberében a visszacsatolt területek szlovák lakosságának egyik napról a másikra vált nehezebbé az élete. Ennek egyik oka a Csehszlovákia és Magyarország politikai rendszere közötti különbségben rejlik, hiszen a Horthy-rendszer – mint már arról volt szó – mind a politikai, társadalmi érvényesülés terén, mind szociális téren kevesebb lehetőséget kínált polgárainak az akkor már nem létező masaryki Csehszlovákiától. Ennek következtében a szlovákok szinte azonnal kiszorultak a helyi képviselő-testületekből, hiszen a visszacsatolás után feloszlott, majd 1939 elején újonnan összehívott testületekbe már nem választás, hanem kinevezés útján lehetett bekerülni. Ezzel egy időben megkezdődött a kiszorulásuk a közigazgatásból, és az állami szféra egyéb testületeiből is.

Ebben a tekintetben különösen a polgári közigazgatás megszerzésének időszaka hozott nagy változást, hiszen az újraszervezett megyékhez újonnan felvett tisztviselők között csak mutatóban volt szlovák. Gömörben az ötvenhét, Komáromban a hatvankettő új ember közül egyetlen sem. Pozsony-Nyitra vármegyében a hasonló számú új tisztviselőből egy, Barsban három, Abaúj-Torna vármegyében nyolc volt a szlovák. Egy 1941-es kimutatás szerint a felvidéki vármegyékben alkalmazott négyszáztizenkilenc tisztviselőből csupán tizenkettő

volt szlovák, kettő ruszin, a többi azonban magyar.⁶⁵ Nem csoda, hogy a Verebély környéki szlovák többségű falvak lakói arra panaszkodtak, hogy a lévai központi hivatalokban senki nem beszéli a szlovákot.

Pedig a Teleki, majd a Bárdossy-kormányzat igyekezett hangsúlyt helyezni arra, hogy a közigazgatásban megfelelő számú, a nemzetiségek nyelvét is bíró tisztviselő legyen. Körleveleikben kifejezetten utasították az érintett megyéket, hogy azokban a körzetekben, ahol a szlovákok száma meghaladja a 20%-ot, csupán a szlovák nyelvet is beszélő munkaerőt foglalkoztassanak, azokat pedig, akik nem tudnak szlovákul, küldjék nyelvtanfolyamra. E szándékuknak meg is lett az eredménye, hiszen ebben a tekintetben fokozatos javulás volt érezhető. Míg 1940-ben Kassán a vármegyei tisztviselők közül alig néhány tudott csak szlovákul, 1943-ra ez a helyzet sokat javult. Pozsony-Nyitra vármegyében ettől jobbak voltak az arányok, hiszen itt a harmincöt központi tisztviselőből tizenkilenc tudott szlovákul, a négy szolgabíróból kettő, a huszonkilenc járási tisztviselőből tizenhét. 1943-ra ezek az arányok még tovább javultak.

A szlovák hivatalnokok megfogyásának egyik okát az igazolóbizottságok működése jelentette. S bár azok tevékenysége nem irányult direkt módon a szlovákok ellen, egy olyan eljárásban, amely során a legfontosabb szempontot a köztisztviselő nemzethűsége jelentette, nem is születhetett más, mint a szlovákság számára meglehetősen hátrányos eredmény. Ahhoz ugyanis, hogy valakit ne igazoljanak, elegendő volt az illető aktív tagsága valamely csehszlovák pártban, vagy tevékenysége valamely csehszlovák kulturális, társadalmi szervezetben. Persze, nagyon sok múlt az igazolóbizottságok jóakarától, így nem is lehet általános érvényű véleményt mondani. Tilkovszky Loránt több száz nem igazolt szlovák nemzetiségű tisztviselőt említ. Ezt azonban nehéz ellenőrizni, mert az igazolóbizottságok anyagai

csak töredékesen maradtak meg. Az azonban bizonyos, hogy a nem igazolt tanítók – vagy éppen a vasutasok – között különösen magas volt a szlovákok száma.

A vasútra a Kárpát-medencében mindig is fontos nemzetpolitikai tényezőként tekintettek. Így volt ez Trianon előtt, amikor a vasutasok a nemzetiségi vidékeken a magyar állameszme fontos terjesztői voltak, és ha a tót atyafi szlovácul kért jegyet, rögtön a fejéhez vágta, hogy beszéljen magyarul. De így működött ez a csehszlovák államban is, ahol még a legmagyarabb faluba és városba is szlovák állomásfőnököt helyeztek, és ahol a vasút alkalmazottai között alig volt magyar nemzetiségű. Ebben a tekintetben a MÁV igazolási gyakorlata csupán a korábbi tradíciók folytatása volt, és nem meglepő, hogy az elbocsátott szlovák vasutasok igazolási indoklásában olyan megjegyzések olvashatók, miszerint az illető fia szlovák iskolába jár, ő maga pedig a „megszállás éveiben” csehszlovák pártokra szavazott, vagy csehszlovák szakszervezet tagja volt. (Azt csak óvatosan jegyzem meg, hogy magyar szakszervezet nem működött, a szakszervezeti tagság pedig szinte elengedhetetlen volt a vasutasoknál.) Különösen sújtotta ez a gyakorlat a Nagysurány környéki szlovák többségű falvakat, Komjátot, Zsitvafődmest, ahol az ott áthaladó fővonalak miatt a lakosság egyik fontos megélhetését jelentette a vasút.

A MÁV ebből a szempontból valószínűleg a leginkább „nacionalista intézmény” lehetett, hiszen a vasúttól nem igazolt vagy különböző más okokból elbocsátott szlovák alkalmazottak száma meglehetősen magas volt. A vasút merevségét igazolja Štefan Bolda MÁV-kapusnak az ügye, aki a kassai pályaudvaron teljesített szolgálatot.⁶⁶ Őt a vasúti pályáőrség egyébként szlovácul nem beszélő és értő (vagyis az anyaországból ide helyezett) két tagja azért jelentette fel, mert Bolda a Kassán átutazó szlovák utasokhoz állítólag kedve-

sebben szólt, mint a magyarokhoz, és szívesen elbeszélgetett velük. Hogy miről, azt nyelvtudás híján a feljelentők nem tudták megmondani. Bár a feljelentést követő kivizsgálás semmi terhelőt nem tudott Boldára nézve kideríteni (azon kívül, hogy szlovák iskolába járatta a gyerekeit) a vasúti igazgatóság mégis úgy döntött, hogy eltávolítja Boldát a kassai pályaudvarról, és olyan helyre helyezik át, ahol nem tud szlovák utasokkal kapcsolatot találni.

A közigazgatásban működő igazolóbizottságok – a fennmaradt szűkös források alapján – már korántsem voltak olyan érzékenyek a nemzetiségre, mint a MÁV. A Pozsony-Nyitra egyesített vármegeből fennmaradt igazolóbizottsági jegyzőkönyvek ugyanis arról tanúskodnak, hogy a községi szolgálatban álló tisztviselők esetében a nemzetiségi hovatartozás nem számított. Ezt támasztja alá a szlovák nemzeti mozgalom tűzfészkének számító Nagysurány esete is, ahol a község szolgálatában álló huszonnégy személyből mindenkit igazoltak. A huszonnégy főből húsz volt szlovák nemzetiségű, akik közül három községi rendőr ellen ugyan feljelentés érkezett, ám az igazolóbizottság, amely kivizsgálta a bejelentéseket, nem találta hitelt érdemlőnek a vádakat.⁶⁷

A szlováksággal szembeni nemzetiségi politika érzékeny pontját a szlovák oktatásügy jelentette, miközben ennek a politikának a hiányait és bűneit pontosan a szlovák nyelvű iskolák elleni támadások leplezik le a legjobban. Az első bécsi döntés előtt Dél-Szlovákiában kiterjedt szlovák nyelvű iskolai hálózat működött, hiszen bár magyar többségű területről volt szó, az itt működő szlovák iskolai osztályok száma megközelítette a magyar nyelvű osztályok számát. Ez egyben azt is jelentette, hogy olyan településen is szlovák iskolákat hoztak létre, ahol ezt a lakosság nemzetiségi összetétele nem indokolta, és ahol ezek az iskolák egyértelműen a térség elszlovákosításának a szolgálatában álltak.

A bécsi döntés teljesen új helyzetet teremtett, és az itt található szlovák iskolahálózat gyorsan sorvadásnak indult, miközben 1939 elejéig a visszacsatolt területek szlovák pedagógusainak háromnegyede elhagyta Magyarországot, és Szlovákiába települt át. A szlovák iskolák egy részének a megszűnése természetes és elkerülhetetlen folyamat volt, amelyet jórészt a csehek és szlovákok számának megfogyása indokolt. Felszámolták, illetve magyar nyelvűvé változtatták például azt a mintegy százötven, az 1920-as és 1930-as évek végén a Szlovák Liga által alapított iskolát, amelynek valóban semmiféle létjogosultsága nem volt.

Ám a fogyás mögött nem lehet nem látni a magyarosító törekvéseket sem, származzanak azok a központi hatóságoktól, vagy túlbuzgó helyi tisztviselőktől. Nem engedték például szlovák iskolák működését azokon a helyeken, ahol ugyan a lakosság szlovák többségű volt, a népösszeírás során mégis magyarnak vallották magukat. Máshol ugyan hivatalosan is lett volna elegendő szlovák gyerek, de a szlovák iskola különböző okokból ott is megszűnt. Hol azért, mert a szülők félelemből, megalkuvásból vagy neofita túlbuzgóságból maguk is magyar iskolába akarták íratni a gyerekeiket, hol pedig azért, mert a szülők ugyan igényelték a szlovák nyelvű oktatást, de a hatóságok megtagadták azt tőlük, vagy legfeljebb azt engedték meg, hogy a szlovák nyelvet mint tantárgyat tanulják a diákok.

Mivel a magyar kormányzat, különösen Teleki, ellenezte az erőszakos módszereket, ezért a szlovák nyelvű oktatás ellen elsősorban más megoldásokat sorakoztattak fel. Ezek egyike a magyar tagozatok nyitása volt a szlovák iskolákban, amely lehetővé tette, hogy a diákság fokozatosan ezekbe áramoljon át. Különösen akkor, ha a szülőkre finoman nyomást gyakoroltak. 1940-ben Nagysurányban több tucat szlovák anyanyelvű és magyarul alig vagy egyáltalán nem beszélő

gyereket akartak magyar elemibe átirányítani, amit a megye főispánja szerint maguk az érintett szülők kezdeményeztek, akik ezzel a magyar állam iránti hűségüket akarták bizonyítani. Valójában azonban ebben az esetben is külső nyomásgyakorlásról volt szó, és a kísérletnek végül az vetett véget, hogy a miniszterelnöki hivatalból érkező instrukciók hatására a kerületi tanfelügyelő lépett közbe, akinek a hatására ötven diákot visszaküldtek a szlovák osztályokba. A tanfelügyelő az esetről készített jelentésében többek között arra a fontos mozzanatra is felhívta a figyelmet, hogy a magyarul nem tudó gyerekek miatt a magyar osztályokban megnehezedett a tanítás folyamata, és így a türelmetlen nacionalizmusnak a szlovák gyerekeken kívül a magyarok is áldozataivá váltak. A megyei tisztikar és a miniszterelnökség álláspontja közötti különbséget jelzi a szintén Nagysurányban működő szlovák polgári mellé tervezett magyar párhuzamos osztály ügye is, hiszen bár a főispán és más helyi hatalmasságok támogatták annak tervét, a miniszterelnökség indokolatlannak minősítette azt, és nem hagyta jóvá a magyar tagozat alapítását.

Teleki és a kultuszminisztérium álláspontja azonban korántsem volt konzekvens a teljes szlovák iskolarendszert illetően. A Dél-Szlovákia csehszlovák betelepítése kapcsán létrehozott iskolákkal kapcsolatban – ez jól látszik az Ógyalla melletti Zöldálláspusztán működő iskola vagy a démendi iskola esetében is – ugyanis az volt a hivatalos álláspont, hogy mivel a telepés falvak a magyar etnikum megbontása céljából lettek létrehozva, ezeken a kolóniákon nem támogatandó és nem is tolerálandó a szlovák nyelvű oktatás.

A kultuszminisztérium (amely minden ilyen nemzetpolitikai jellegű ügyben kikérte a miniszterelnökség álláspontját), illetve a visszacsatolt megyék között folyamatos harc zajlott a nemzetiségi iskolákat illetően. Ebben a küzdelemben a megyék többnyire a szlovák

oktatás korlátozásának, a magyar párhuzamos osztályok létrehozásának, egyes szlovák iskolák teljes felszámolásának a programját, míg a kormányzat – különböző megfontolások miatt – a nemzetiségi oktatás védelmét képviselte. Eközben nem lehet nem látni a felvidékiek és az anyaországiak közötti hozzáállásbeli különbséget sem, hiszen amíg az anyaországból a felvidéki megyék élére ültette főispánok és más megyei tisztviselők általában a restriktív politika hívei voltak, a kultusztárca és a miniszterelnökség felvidéki szakértői nem egyszer bíralták a szlovák oktatás elleni intézkedéseket, és az anyanyelvi oktatás lehetőségeinek kiszélesítését javasolták. Igaz, ezzel kivívták a türelmetlen nacionalisták támadásait. Mint az például a Kassa környéki falvak esetében történt, amikor a megye részéről külön panaszszal éltek a kassai születésű tanügyi tanácsos, Fleischmann Gyula⁶⁸ és egyik kollégája ellen, azzal vádolva őket, hogy a szlovák nyelvű oktatás pártfogolása miatt veszélybe került az ott élő szlovák telepek amúgy már folyamatban lévő elmagyarosodása.

Az erőszakos magyarosítás eszközeit elvető kormányzati politikának nem kevés gondja volt a csendőrség túlbuzgó tagjaival is. Ezek tevékenységét jól illusztrálja Kapuvári Istvánnak, a Kassától délre fekvő Hernádszadányban szolgálatot teljesítő csendőrőrmesternek az esete. Ő 1939 nyarán a körzetébe tartozó iskolákból összeszedette az ott található szlovák nyelvű tankönyveket és faliképeket, sőt Abaújnádasdon az iskola udvarán el is égette azokat. Tevékenysége olyan felháborodást váltott ki, hogy a miniszterelnök is foglalkozott vele. Ennek eredményeként az egyébként a Szikszóról érkező Kapuvárit elhelyezték Hernádszadányból, és – mint azt a belügből a miniszterelnökséghez küldött jelentésben írták – gondoskodtak arról is, hogy Kapuvári „többé nemzetiségi vidéken szolgálatot ne teljesítsen”.⁶⁹ Hogy Kapuvári este nem volt egyedi, arról az is tanúskodik,

hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1941 márciusában külön körlevélben hívta fel a csendőrkerületek parancsnokainak a figyelmét arra, hogy a csendőrség tagjai megsértik a miniszterelnökség által megkívánt nemzetiségpolitikai elveket. Egyben felszólította a parancsnokokat, biztosítsák, hogy a csendőrség nem fog beavatkozni az oktatás ügyeibe.

A rendelkezésünkre álló források alapján úgy tűnik, a miniszterelnökség által megszabott nemzetiségi politika végrehajtása jórészt az érintett vármegyék hozzáállásán, illetve részben a szlovák lakosság öntudatán múlt. Így pl. Pozsony és Nyitra egyesített vármegyében, s különösen Nagysurány környékén, ahol az ottani szlovákok erőteljesebben felléptek jogaik érdekében, és ahol a megyei tisztikar is belátóbbnak bizonyult, a szlovák nyelvű oktatás biztosítása jórészt megoldott volt. Abaúj-Torna vármegyében azonban – és ezt egy belső miniszterelnökségi feljegyzés mondja ki – a vármegye és a helyi magyar értelmiség ellenállása miatt nem lehetett érvényt szerezni a központi szándékoknak. Az ottani helyzet súlyosságát jelezte, hogy a szlovák fél állandó panaszai miatt a kultuszminisztérium helyszíni vizsgálatot rendelt el, amely többek között megállapította, hogy a Kassa környéki szlovák községekben – kevés kivételtől eltekintve – sehol sem érvényesült az anyanyelvi oktatás elve, és a szlovák lakosságú falvakban vegyes, vagy tisztán magyar nyelvű oktatás folyt. Több településen ugyan hivatalosan szlovák iskola működött, de az oda helyezett pedagógus egyáltalán nem beszélte a szlovák nyelvet, és így magyarul tanított. A jelentés ezen állapotok azonnali megváltoztatását és a szlovák nyelvű oktatás erősítését kérte, ám egyben azt is megjegyezte, hogy Kassán nagy az ellenállás minden szlovák ügygel szemben, és a vármegye legszívesebben teljesen egynyelvűsítene az iskolaügyet.

Az Abaúj-Torna vármegyei helyzettel többek között a szlovákiai Magyar Párt vezére, Esterházy János sem volt elégedett, hiszen pártja a reciprocitás elvének alkalmazása miatt közvetlenül is érintett volt a magyarországi nemzetiségi politikában. Esterházy 1942 júliusában levélben fordult Kállay Miklós miniszterelnökhöz, és a kassai ügyek kivizsgálására kérte. Levelében többek között azt panaszolta fel, hogy Kassán olyanok vannak pozícióban, akik nem ismerik a helyiek mentalitását, és akik „szikszói szemszögből” (az inkább falunak, mint városnak mondható Szikszó volt a két háború között a csonka Abaúj-Torna vármegye székhelye) ítélik meg a dolgokat. Példaként az alispánt hozta fel, aki „ha a megyegyűlésen valaki tótul szól, azonnal felhorkan, és kikéri magának, hogy az ő jelenlétében ezt a bikkfanyelvet használják”.⁷⁰

A kassai állapotok bírálói közé tartozott Madarász István megyéspüspök is, aki szerint a vármegye főispánja és alispánja, Kassa polgármestere, a premontrei gimnázium igazgatója és mások olyan nemzetiségi politikát folytatnak, ami előbb vagy utóbb zavart fog előidézni. Tőle a főispán többek között azt szerette volna megkövetelni, hogy tiltsa be a szlovák katolikus kör működését, és tiltsa meg, hogy a Jézus szíve-körmenet alkalmával a szlovák hívők külön, és szlovák nyelvű énekeket énekelve vonuljanak fel.

Madarászt állítólagos szlovákbarátság miatt, ami persze nem volt más, mint keresztényi tolerancia, nem kevés támadás érte, mint ahogy ugyanebben volt része Pfeiffer Miklósnak is. A Prohászka Ottokár Körök és egyben a felvidéki katolikus reformmozgalom vezéralakját, akit a türelmetlen nacionalisták szerettek volna eltávolítani egyházmegyei tanfelügyelői posztjáról, többek között azzal támadták (például az anyaországból érkezett és szlovákul egy szót sem beszélő vármegyei szociális előadó), hogy a kassai kanonok nem helyesli

az oktatás útján történő magyarosítást. Pfeiffer azonban keményen visszavágott a támadásra, jelezve, hogy nem ő az, aki szembe megy a kormányzat hivatalos politikájával.

Persze, hiba lenne a nemzetiségi oktatás ügyét a jó szándékú központ és a rosszindulatú helyi erők ellentétes pólusaira egyszerűsíteni, hiszen a hivatalos magyar nemzetiségi politika is kettős játékot űzött, és végeredményben a kormányzatok célja sem volt más, mint a nemzetiségek magyarosítása. A különbség leginkább a hangsúlyokban és az eszközökben volt kimutatható.

Ennek az eredménye az volt, hogy a szlovák nemzetiségű iskolaköteles gyerekeknek csak kevesebb mint a fele tanult saját anyanyelvén.

Arra, hogy a tudós habitusú Telekin olykor felülkerekedett a politikusi véna, a korabeli magyar kormányzatok nemzetiségi politikájával foglalkozó Tilkovszky Loránt az ún. szlovják-kérdést hozza fel példaként.⁷¹ A bécsi döntés után a Magyarországhoz csatolt kelet-szlovákiai térségben ugyanis újra erőre kapott az ún. szlovják mozgalom, amelynek a fő mozgatója Viktor Dvorčák (Dvorcsák Győző), volt Sáros megyei főlevéltáros volt.⁷² Dvorcsák, aki egész életében következetesen képviselte azt, hogy a keleti (főleg sárosi) szlovákság, vagyis a szlovjákság nem csupán dialektusában különbözik a nyugati szlovákoktól, de nemzeti identitásában is, lényegében az 1918/20-as impériumváltástól Budapest ügynöke volt. A szlovjások állítólagos önálló nemzeti identitását ettől kezdődően arra próbálta felhasználni a mindenkor magyar kormányzat, hogy éket verjen a Kelet- és Nyugat-Szlovákiában élő szlovákok közé, és ezzel megkönnyítse a kevésbé öntudatos kelet-szlovákiai régiók visszatérését a Szent István-i államba. A bécsi döntés után a szlovják kérdés felmelegítése a magyarországi szlovák mozgalom belső meggyengítését szolgálta. En-

nek jegyében próbálták a Kassa környéki szlovák iskolákban a szlovák helyett az ún. szlovják nyelvet erőltetni, s ezt a célt szolgálták a szlovják eszme jegyében létrehozott egyéb szervezetek is.

A szlovják mozgalom támogatása azt jelezte, hogy Budapest számára az egyik legfontosabb célkitűzés az egységes szlovák érdekképviselet megakadályozása volt. Ehhez sokáig annak ellenére is ragaszkodtak, hogy ezzel az Esterházy János vezette Szlovenszkói Magyar Párt működését, sőt egzisztenciáját is veszélyeztették. Az autoriter, egypártrendszerre berendezkedő pozsonyi szlovák politika kezdettől fogva azt szerette volna, ha a Hlinka-féle Szlovák Néppárt mintájára és annak örököseként, az elcsatolt területen, illetve egész Magyarországon is egyetlen, a Hlinka-párt totalitárius eszmerendszerét képviselő politikai párt fogja össze a szlovák kisebbséget, és válik ezzel Pozsony egyfajta meghosszabbított karjává. Ennek jegyében 1938/39 fordulóján Érsekújvárott kísérlet is történt a Szlovák Keresztény Néppárt megalakítására, ám a nagysurányi incidens és más konfliktusok által kiélezett helyzetben a hatóságok nem engedélyezték annak működését. Megengedték viszont az ugyanezen szellemi háttérrel rendelkező *Slovenská Jednota* című hetilap kiadását, amely a következő hónapokban bizonyos szempontból a hivatalosan nem létező párt feladatait látta el, a Hlinka Párt szellemiségét terjesztette Magyarországon, és a lap szellemi hátterét alkotó „jednotárok” Budapest szemében a legveszélyesebb felforgató pánszlávok voltak. Bár a kormányzat a *Naša zastava* és a *Slovenské noviny* című lapokat próbálta volna „nyomni”, hiszen ezek maradéktalanul lojálisak voltak hozzá, a *Slovenská jednota* jóval népszerűbb volt ezektől, ami egyben jelezte a szlovák lakosság értékorientációját.

Persze, Budapest nemcsak a sajtót, de a szlovák politikai életet is megpróbálta a saját képére formálni. Ebben a törekvésben nagy

szerepet kapott az ún. Szlovák Nemzeti Tanács, amelynek az élén a szintén a kormányzat szolgálatában álló losonci ügyvéd, Ľudovít Bazovský állt. Bazovský azonban nem hogy a szlovákság tömegétől, de lényegében budapesti kapcsolattartóitól is elszigetelődött, s így tevékenységét leginkább a jelentéktelenség kifejezéssel lehetne jellemezni.

Az 1940 júniusára tervezett, később azonban véglegesen elhalasztott felvidéki választások kapcsán bizonyos mértékig felélénkült a szlovák politikai élet is. Teleki a jednotárok befolyását Budapesthez lojális pártokkal akarta megtörni. A nyugati régióban ezt a szerepet a korábban betiltott párt nevéhez megtévesztésig hasonló Keresztény Szlovák Néppárt megalakításával szerették volna elérni, Kassán pedig Dvorcsák vezetése mellett Naša Gazdovská Strana (A Mi Gazdapártunk) név alatt gründoltak össze egy, a szlovják identitásra épülő formációt. Ám mindkét kísérlet gyorsan zátonyra futott, és csak arra volt jó, hogy az adófizetők pénzét haszontalan dolgokra pazarolja el a miniszterelnökség.

Közben azonban Pozsony sem maradt tétlen, és amellett, hogy a reciprocitás elvére hivatkozva továbbra is megtagadta a Szlovenszkói Magyar Párt hivatalos regisztrációját, a háttérben lépéseket tett egy egységes magyarországi szlovák párt létrehozására. Erre végül 1941 nyarán került sor, amikor Emanuel Böhm kassai vegyészmérnök vezetése alatt létrejött a Szlovák Nemzeti Egység Pártja (SZNEP). Bár ennek tevékenységét továbbra is korlátozták a hatóságok, miután a pozsonyi belügyminisztérium 1941 végén végre regisztrálta Esterházy pártját, csak idő kérdése volt a SZNEP végleges engedélyezése is. Az Egységpárt, amely tevékenységében és eszközeiben jól láthatóan másolni igyekezett Esterházyékát, megteremtette a szlovák politikai erők koncentrációjának lehetőségét, hiszen ez volt az egyedüli

olyan politikai szervezet, amely mögött tényleges választói támogatás állt. És nem mellékesen a pozsonyi kormányzat is őket tekintette a magyarországi szlovákok egyedüli legális képviselőjének.

A szlovák politikai érdekképviselő további magyarországi fejlődése lényegében a két ország közötti hol nyílt, hol pedig burkoltabb, mégis folyamatos ellenségeskedés, és az ebben a folyamatban Pozsony részéről előszeretettel használt reciprocitás elvének függvényében alakult. Budapest továbbra sem tett le arról, hogy az SZNEP befolyását a magyar kormányzat érdekeit jobban figyelembe vevő szervezetek támogatásával gyengítse, ám továbbra is kevés sikerrel. Az Egységpárt 1944-re már mintegy százötven településen működött, tagjainak száma elérte a tízezer főt. A *Slovenká jednota* című lap pedig közben napilappá vált, és továbbra is a legfontosabb véleményformáló erő maradt a szlovák térfélen. A lap és az Egységpárt befolyása 1944 nyarától kezdett jól láthatóan csökkenni, amikor is a hadi helyzet majd a Besztercebányai központtal kitört Szlovák Nemzeti Felkelés hatás alatt a magyarországi szlovák lakosság is egyre inkább az antifasiszta hatalmak győzelmével kötötte össze sorsának jobbra fordulását, amit nem mellékesen az is befolyásolt, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés céljai között határozottan megjelent a bécsi döntés előtti államhatárok visszaállítása is. Eközben a Pozsony befolyása alatt álló pártjuk és napilapjuk továbbra is határozottan németbarátnak mutatkozott. Ezzel egy időben a hivatalos magyar kormánypolitika viszonya is megváltozott az Egységpárt-hoz, amelyben szövetségest kezdett látni a terjedő bolsevik és antifasiszta eszmék elleni harcban.

A visszacsatolt területeken folytatott magyar nemzetiségi politika minden vélt vagy valós hibája és bűne ellenére elmondható, hogy az 1938 és 1945 közötti időszak rosszabb emléket hagyott a Magyar-

országhoz csatolt szlovákság emlékezetében, mint arra az valójában rászolgált. Persze, ez nem egyedi, és talán nem is tragikus jelenség. Az azonban már annál inkább szomorú, hogy ezt a témát és korszakot érintve az előítéletek és tévhitek oldása érdekében eddig mindkét fél történettudománya meglehetősen kevés energiát fektetett be.

9. A nyugdíjasok városa

„A sajtóban visszatérnek az ösztönző cikkek, amelyek biztatják nyugdíjasainkat – mindenekelőtt persze a Felvidékről elszármazott nyugdíjasokat –, hogy költözzenek Kassára. Ez a szép, nemes város lenne a »magyar Grác«, ahol a nyugdíjas magyar értelmiség méltó környezetben, eszményi keretben tölthetné a békés szemlélődés éveit” – írta alig néhány héttel az első bécsi döntést követően a *Pesti Hírlap* Vasárnapi krónika című rovatában megjelent cikkében Márai Sándor. Az írás további részéből azonban az is kiderült, hogy a neves író nem lelkesedett a fenti ötletért, és korántsem örült volna annak, ha – amint fogalmaz – a sors nyugdíjba küldte volna Kassát.

Pedig az elképzelés, hogy a város problémáit a nyugdíjasok oda-költöztetésével oldanák meg, a politika legmagasabb köreiből születt, és jól jelezte azt a tanácstalanságot és eszköztelenséget, amely a felvidéki városoknak és magának a magyar Felvidéknek az országba való visszaillesztését kísérte. Különösen tetten érhető volt ez Kassa esetén, amely a visszacsatolt Felvidék egyfajta zászlóshajója volt, és amelynek a trianoni veszteséglistán rögtön valahol Koložsvár, Pozsony és Szabadka mögött (vagy mellett) volt a helye.

Kassa egyben a Felvidékért folytatott magyar–szlovák versengés szimbóluma is volt, hiszen mindkét fél e város példáján keresztül

szerette volna a világ előtt igazolni a trianoni döntés vélt vagy valós jogtalanságát vagy épp jogosságát. Az olyan határszéli városokkal ellentétben, mint Komárom, Rimaszombat vagy Ipolyság, amelyeket a szlovák közvélemény is elfogadott magyarként, Kassát, vagyis Košicét a szlovákok is magukénak érezték, és szlovák identitású városként kezelték. Amíg az említett városokat az első Csehszlovák Köztársaság idején meglehetősen elhanyagolták, addig Kassából a köztársaság keleti metropoliszát akarták kiépíteni, amely – mivel Prága felől csak Kassán keresztül lehetett elérni Kárpátalját – egyben Ruszinszko kapujának a szerepét is betöltötte volna. Ennek a stratégiai pozíciónak is köszönhető, hogy a város az első világháború utáni két évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül. Igaz, ez elsősorban nem gazdasági fejlődést és iparosodást jelentett, hiszen a Prágaközpontú csehszlovák gazdaságpolitika hangsúlyainak megfelelően nagyobb ipari beruházás itt sem történt. Kassát elsősorban közigazgatási, adminisztratív központként fejlesztették, jelentős katonaságot, nagyszámú hivatalnokot telepítve ide.

Az ide költözött hivatalnokok és iparosok számára a város periferiáján új városrészek épültek fel, négy-öt emeletes, modern blokkházakkal, sablonos villanegyedekkel. Ezek közül a legismertebb, nem véletlenül, a Kis Prága nevet viselte, hiszen itt szinte csak ide költözött csehek éltek. A Prága szemszögéből miliőjét tekintve túl német és túl magyar, másrészt politikailag olykor túl szlovák Pozsony helyett Kassa lett a csehek kedvenc felvidéki városa, ahol otthon tudták magukat érezni, hiszen a városban az Oderberg–Kassa vasútvonalnak köszönhetően a prágai napisajtótól kezdve a frissen palackozott cseh sörig minden kapható volt. A neves kassai művelődésszervező, Sziklay Ferenc írja – talán egy kis túlzással –, hogy a Kassán élő csehek még a kenyeret is Csehországból hozatták, hogy ne kelljen

az otthoni ízekről lemondaniuk. Persze, ez azzal is járt, hogy a város iparosítása elmaradt, hiszen az erős cseh ipar számára előnyösebbnek látszott piacként kezelni a Felvidéket és közte Kassát is. Ezt a sajátos fejlődést reprezentálta, hogy a kulturális fejlesztések helyett a korabeli kassai építkezések elsősorban a hivatalnokváros képét erősítették: posta- és rendőrpalotát, kereskedelmi központokat, laktanyákat, irodaépületeket emeltek. Igaz, szerencsére nem a közvetlen városközpontban, amely így megőrizte korábbi arculatát. Kivételt ez alól csupán a Baťa négyemeletes üvegpalotája jelentett.

A Kassa elbirtoklásáért folytatott párharcban mindkét oldal fontosabb érveit a korabeli népszámlálások jelentették. A szlovák fél számára az 1930-as adatok, amely szerint a város magyarságának az aránya 20% alá csökkent, a magyar fél pedig az 1938-as összeírást húzta elő, amely szerint a lakosság több mint 70% volt magyar. Csak-hogy Kassa esetében a statisztikák önmagukban nem jelentettek semmit. A mélyebb összefüggések ismerete nélkül ugyanis csak nehezen magyarázhatók a statisztikák jelezte átalakulások: az, hogy 1850-ben a maguk 46%-ával a szlovákok alkották a lakosság relatív többségét, 1910-ben viszont már a magyarok voltak abszolút többségben (75%), 1930-ban pedig ismét a szlovákok alkották a többséget (62%), hogy aztán a számuk 1938 decemberére nem egészen 17%-ra csökkenjen. S bár közben hivatalnokok és katonák mentek és jöttek, lényegében ugyanazok az emberek mondták magukat hol szlováknak, hol pedig magyarnak, amire elsősorban az tette őket alkalmassá, hogy alapvetően többnyelvűek volt. Különösen érvényes volt ez a polgári rétegekre, hiszen a városi könyvtár egy 1937-es statisztikája szerint az arra az évre beiratkozott olvasók közül csak azok 5%-a volt egynyelvű, 71%-uk két vagy három nyelven beszélt, a maradék pedig ettől több nyelvűnek vallotta magát.⁷³ Az említett könyvtári statisztika, amely

szerint a kölcsönzéseket a magyar nyelvű könyvek vezették, is igazolja azonban, hogy bár a csehszlovák időkben hivatalosan 20% alatt volt a magyarok száma, a városban használt leggyakoribb nyelv mégis a magyar volt. Ezt beszélte ugyanis Kassa őslakosságának döntő többsége, legyen az hivatalosan magyar, zsidó vagy akár csehszlovák nemzetiségűként vezetve a statisztikákban. A magyar identitás erejét igazolják Kovács Éva számításai is, aki szerint az 1935-ös parlamenti választások során a magyar pártok koalíciójára leadott szavazatok száma 108%-kal volt magasabb, mint a választójogú magyar lakosok száma, vagyis tömegesen szavaztak a magyar pártokra hivatalosan zsidóként és csehszlovákként jelzett polgárok is.⁷⁴ Ha pedig azt is figyelembe vesszük, hogy a városban a magyar pártok koalíciója után a két munkáspárt, a CSKP és a szociáldemokraták kapták a legtöbb szavazatot, amely pártokról köztudott volt, hogy kassai szavazóbázisuk gerincét épp a magyar nyelvű lakosság adta, akkor még inkább szembetűnővé válik a népszámlálási adatok és a város nyelvi realitása közötti különbség.

Persze, Kassa alapvetően többnyelvű város volt, amelynek magyar jellegét elsősorban a városi polgárság adta, szlovák háttérét pedig az, hogy a város lényegében a nyelvhatáron, illetve afölött feküdt, s minden irányból szlovák lakosságú falvak vették körül. Nem csoda, hogy a reggeli piacon a szlovák kofák és szolgálólányok nyelve volt az uralkodó. Napközben a hivatali és gazdasági életben használt cseh(szlovák) nyelv került előtérbe, ám este a Fő utca két oldalán húzódó korzón mégis a magyar szó hangzott fel leggyakrabban.

Ez a rendkívül bonyolult, mégis jól működő etnikai valóság is belezajszolt abba, hogy az első bécsi döntés kapcsán talán épp Kassa körül lángolt fel a legnagyobb vita, és itt volt tapasztalható az utcákon is a legnagyobb feszültség. Másrészt Kassa 1938-as eseménytörté-

nete magába sűríti egész Dél-Szlovákia sorsát, ezért példaértékűnek is tekinthető. Kassa, persze, annyiban más volt, mint Dél-Szlovákia, hogy itt számottevő cseh és szlovák lakosság is élt, ezért az utcákon is valódi versengés folyt azért, kié legyen a város. Ebben a folyamatban talán a helyi magyar diákok voltak a legaktívabbak, akik már október elejétől naponta felvonultak a városközpontban, nemzeti színű szalagokkal koszorúzták meg a dóm falán elhelyezett Rákóczi-emléktáblát, és naponta kiprovokálták, hogy a kassai templomokban a mise és istentisztelet végén felhangozzon a – húsz éven keresztül tiltott – magyar nemzeti himnusz. Mivel a szlovák diákság sem volt kevésbé radikális, október 10-én a premontreiek templomában valószínű tömegverekedés tört ki a saját himnuszát éneklő két tábor között, amelyet csak lovas rendőrök bevetésével tudtak megfékezni. Bár a pozsonyi tartományi hivatal által bevezetett szigorú gyűléstilalom és esti kijárási tilalom miatt a következő napokban némileg csendesebbé vált az utca, a város hovatarozása miatti feszültség folyamatosan növekedett. November 2-án este a városban szinte mindenki a rádiók mellett ülve várta a döntőbíráskodás végeredményét, és amikor az éterben elhangzott Kassa neve is, a hivatalosan csehszlovák többségű város szinte az egyik pillanatról a másikra váltott identitást. Az egyik cseh szemtanú szerint „míg a csehszlovákok teljesen összeomlottak, a magyarok az utcán ölelkeztek az örömtől, s még aznap éjjel magyar zászlókat raktak ki a házaikra. Reggelre az egész város magyar színekbe öltözött, csupán az állami hivatalok nem lettek fellobogózva”.⁷⁵

November 3-a és 10-e között azonban még egy egész hetet kellett a városnak valamiféle furcsa köztes létben eltöltenie, hiszen a város még a cseh-szlovák államé volt, annak hadserege uralta, és még működtek a cseh-szlovák hivatalok. Ám lélekben már megkezdődött

az átállás, sőt a bécsi döntés másnapjától új hatalmi tényezőként lépett a város nyilvánossága elé a Magyar Nemzeti Tanács is. Amely ugyan már október 7-én megalakult, de a statárium időszakában csak korlátozott és részben konspiratív módon működhetett. November 3-án a reggeli óráktól azonban városszerte irodákat nyitott, amelyekben megkezdődött az ügyintézés: állásigények, lakásügyek, a csehszlovák hatóságok elleni panaszok, közellátás – az MNT-irodák meglehetősen szerteágazó tevékenységet folytattak. Hozzájuk jelentkeztek be a várost elhagyó cseh és szlovák ház- és lakástulajdonosok is, hogy hátrahagyott ingatlanjaikra védelmet kérjenek. A köztereken pedig azonnal megjelentek a nemzeti tanács által létrehozott polgárőrség tagjai, akik a város címerével ellátott fehér karszalagot viseltek, a fegyverüket pedig általában kábeldrótból házilag készített gumibot alkotta. A polgárőrök mellett, hogy a forgalmasabb kereszteződésekben önhatalmúlag megpróbálták még a forgalom irányítását is átvenni, a közrendre felügyeltek, illetve megkísérelték megakadályozni néhány fontosabb középület berendezéseinek evakuálását.

Miközben a város magyar lakossága türelmetlenül várta a bevonuló honvédséget, a lakosság másik része az elköltözéssel volt elfoglalva. November 3-tól megkezdődött a város cseh-szlovák hadsereg általi evakuálása, amit meglehetősen nehéz körülmények között, a szétesőben lévő cseh-szlovák közigazgatás asszisztálása és az MNT ellenintézkedései közepette kellett végrehajtani. Az evakuáció mértékének nagyságát jelzi, hogy csak az első nap hetven vagon és tizennégy teherautó lett a városi hivatalok anyagaival telerakva, miközben a legnagyobb gondot épp a szállítóeszközök kapacitásának hiánya okozta. Az előzetes evakuálási tervek szerint a városból tizenkét fontosabb hivatal és közintézmény evakuálása kapott elsőbbséget. Ebbe a csoportba tartoztak többek között a rendőr-főigazgatóság, a külön-

böző szintű bíróságok, a városi főjegyzői hivatal, a műszaki főiskola rektorátusa és más intézmények, amelyek elszállítandó berendezése kétszázhetven tonnát tett ki, nem beszélve az intézményekhez tartozó kétezer-ötszáz személyről. A Kassáról elköltözött hivatalok döntő többségét a közeli Eperjesre helyezték át.⁷⁶ A tizenkét kiemelt intézményen kívül megszámlálhatatlan volt azon kisebb hivatalok, vállalkozások, bankfiókok, oktatási intézmények száma, amelyek részben vagy egészben el lettek költöztetve. Az egyik napról a másikra kiürült a Kis Prágának nevezett városrész is, miközben az elköltöző csehek a helyi magyar közbeszéd szerint szinte mindent mozdíthatót leszereltek és elvittek. Ekkor jelent meg a városban a „mindent vissza!” helyett a „mindent visznek” jelszó. A kivonuló államhatalom és annak képviselői a hivatalok iratanyagán és berendezésén kívül magával vitte a csehek védőszentjének, Szent Vencelnek és a neves szlovák politikusnak, Milan Rastislav Štefániknak a köztéri szobrát is.

Abban, hogy az evakuálás időben befejeződött, és a város minden nagyobb konfliktus nélkül élte át a „kettős hatalom” napjait, nem kis szerepe volt a Jaroslav Čihák városparancsnok tábornok és a Magyar Nemzeti Tanács vezetője, Wirth Gyula közötti megegyezésnek és a két fél közötti folyamatos egyeztetésnek. Ennek a korrektnek mondható viszonynak volt köszönhető a város átadásának zökkenőmentessége is, amelyre november 10-én, a délelőtti órákban került sor. A két fél megegyezésének értelmében a magyar lakosság az előző nap beszedte az ablakokból a magyar lobogókat, hogy ezzel is lehetővé tegyék a csehszlovák katonák méltóságteljes távozását. A csehszlovák hatóságok pedig nem akadályozták azt, hogy már jelenlétükben megkezdődjön annak a hatalmas díszkapunak az ácsolása, amely alatt a magyar honvédség bevonult Kassára. Az utolsó estén már hat órától megkezdődött a kijárási tilalom, így a cseh-szlovák csapatok kivo-

nulását csupán a bedeszkázott kirakatok láthatták. Az utolsó csehszlovák egységek kivonulását, amire november 10-én délelőtt, nem sokkal tíz óra előtt került sor, már a magyar honvédség előőrsei is végignézték, akik hivatalosan is átvették Čihák tábornoktól a város fölötti uralmat. Ugyanazokban a percekben pedig Kassa déli határán már ott sorakozott a város magyar közéletének színe-java, hogy fogadja a bevonuló magyar államot.

Kassa visszacsatolása azonban nem fejeződött be a honvédség bevonulásával, hiszen másnapra a városba várták magát Horthy Miklós kormányzót is. Az első „magyar nap” így lázas munkával telt el: a Fő utcán a dísztribünt ácsolták, az utászok megkezdték Horthy útvonalának a biztosítását, a Magyar Nemzeti Tanács emberei pedig lázas munkába kezdtek, hogy a kormányzót másnap reggelre még egy szlovák nyelvű utcatábla se emlékeztesse az előző húsz évre.

November 2-a után a legnagyobb változást mégsem az utcatáblák kicserélése jelentette, hanem sokkal inkább a lakosság belső nemzetiségi arányainak megváltozása. A visszacsatolás előtti időkben a városnak (a több mint hatezer fős katonai helyőrséget leszámítva) mintegy hetvenezer lakosa lehetett. A december közepén végrehajtott összeírás viszont csak ötvennyolcezer főt talált, ami figyelembe véve azt, hogy a visszacsatolás óta eltelt mintegy egy hónap alatt körülbelül négyezer személy érkezett a városba, azt jelenti, hogy az eltávozók létszáma tizenhatezer fő körül mozoghatott. Nagy többségük még a bécsi döntés bejelentése és a magyar honvédség megérkezése között elhagyta a várost, egy kisebb részük pedig már a magyar közigazgatás idején távozott. Ezt a hiányt lényegében csak a korszak végére sikerült pótolni, hiszen az 1941-es népszámlálás idején hatvanhétézer fő volt a lakosok száma, amely 1943-44-re érhetett el az 1938-as hetvenezres létszámot. Mindez együtt járt a város etnikai átalakulásával,

hiszen az eltávozók csehek és kisebb részben szlovákok voltak, az érkezők pedig magyarok. A szlovákok statisztikai számát nem csupán az eltávozott katonaság és a polgári lakosok csökkentették, de azok is, akik az új helyzetben – ilyen vagy olyan okokból – ismét magyar anyanyelvűnek mondták magukat. Így válhatott a korábban közel 70%-ban csehszlovákok által lakott Košicéből az egyik napról a másikra jelentős magyar többséggel bíró Kassa.

A magyar máz alatt azonban ott volt a szlovák Kassa is, csak épp a nyilvános térből a magánszférába és az egyesületek világába húzódott vissza. Bár a város törvényhatósági bizottságában hét fő képviselte a szlovákságot, a város irányításból lényegében mégis kiszorultak. A kezdeti „elcsendesülésük” után azonban az utcán is egyre gyakoribbá vált a szlovák szó, sőt egy 1939 nyarán készült belügyi jelentés egyenesen arról számolt be, hogy a város szolgálatában álló rendőrök is főleg szlovák nyelven társalognak. A helyi szlovák élet központjává a Katolikus Kör és a szlovák tannyelvű iskolák váltak, amelyekben az ott tanuló szlovák fiatalok legalább olyan, ha nem erősebb intenzitással voltak irredenták, mint 1938 előtt a magyar iskolák diákjai. Radikalizmusukat nemcsak a vélt vagy valós sérelmeik éltették, de az az erős propaganda is, amely a város szélét súroló államhatáron át Szlovákiából Kassára irányult.

Mint azt a visszacsatolás aktusát lezáró november 11-i kassai ünnepség is jelezte, a hivatalos politika, a város vezetése és a teljes magyar közvélemény is nagy reményekkel néztek Kassa új élete elé, amelyet nem csupán a visszacsatolt Felvidék, de az egész északkelet-magyarországi régió gazdasági és kulturális központjává akartak változtatni. A következő hetekben aztán sokféle elképzelés napvilágot látott Kassával kapcsolatban, amelyről mind jövőendő iparvárosról, egyetemi városról, vagy a magyar turizmus fellelőváráról is beszéltek.

Az Egyesült Magyar Párt köreiben felmerült, hogy Kassára kellene áttelepíteni a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterének székhelyét, és így a város kvázi felvidéki fővárosként működne, de mindez már az ötletelés szintjén elhalt. Abban, hogy egyik elképzelés sem valósult meg, sok minden szerepet játszott: a város adottságai, és a háború is, amikor komoly fejlesztések már szóba sem jöhettek.

A Hernád-parti város lehetőségei egyébként meg sem közelítették Grazéit, hiszen – bár megváltoztak az államhatárok – Kassa továbbra is határváros maradt. Eközben az új, a várost ezúttal északról érintő határok elvágták a saját hátszágától, természetes vonzaskörzetének nagy részétől. Mindez az amúgy sem jó helyzetben lévő városi költségvetést illetően is szinte kezelhetetlen gondot jelentett. A városi erdők kétharmadának elvesztése a tűzifaellátást nehezítette, a lakosság egy részének eltávozása miatt pedig érezhető kiesés jelentkezett a gáz- és villanyszolgáltatásból befolyt jövedelemben is. A városi költségvetést a visszacsatolási ünnepségek is jól megtépázták, hiszen csak a kormányzó fogadásával összefüggő munkálatok mintegy nyolcezer pengőbe kerültek, nem beszélve azokról az összegekről, amiket a bevonuló honvédség elszállásolása és étkezése jelentett, s amit a kincstár csak igen vontatottan kezdett megtéríteni.⁷⁷

A város egyik gyengéje továbbra is a megfelelő ipar hiánya volt. A 19. század második felében még virágzó gazdasággal bíró Kassa iparának visszaesése már a 20. század első éveiben megkezdődött, a csehszlovák időkben pedig tovább folytatódott. A csehszlovák gazdaságpolitikának az egész Szlovákiát, de különösen a magyarok által lakott térségét sújtó gyakorlatát jelezte, hogy a visszacsatolás időpontjában a kassai gyáripár kevesebb munkást foglalkoztatott, mint Trianon előtt, s míg 1913-ban nyolc darab, több mint száz főt foglal-

koztató ipari üzeme volt a városnak, 1938-ra ez a szám a felére csökkent. Nem csoda, hogy a kassai gyáripár kapacitása nemcsak Budapesttől, de Debrecentől, Győrtől, Szegedtől, sőt Pécestől és Soprontól is elmaradt. A visszacsatolás időpontjában lényegében csak az élelmiszeriparban volt jelentősebb kapacitása a városnak. Köszönhető ez a dohánygyárnak, a sör- és malátaüzemnek, a pótkávégyárnak, a műmalomnak. Emellett a magnezitgyár, néhány gépgyár és fűrésztelep jelentett komolyabb gazdasági erőt.

A csehszlovák időkben a városban aránylag sok volt az iparos és a kereskedő, illetve sokan el tudtak helyezkedni a közlekedési vállalatoknál is. 1938 őszének eseményei ezen a helyzeten inkább csak rontottak, hiszen a cseh(szlovák) hivatalnokok, kereskedők távozása jelentős visszaesést jelentett a lakosság vásárlóerejét tekintve. Azt a város vezetői és a magyar gazdasági élet irányítói is felismerték, hogy szükséges volna a kassai ipar fejlesztése. Erre nézve a magyar idők első heteiben több ígélet is elhangzott ugyan, de a tervezett fejlesztésekből lényegében semmi sem valósult meg. Részben tőkehiány miatt, de figyelembe kell venni azt is, hogy Miskolc, amely erős gazdasági befolyással bírt, túl közel volt Kassához. A határok átszabása miatt jelentősen visszaesett Kassa szerepe a régió közlekedésében is, és ezzel a közlekedésben foglalkoztatottak száma is csökkent. Mindezek következtében a városban végig jelentős volt a munkanélküliek száma. 1939 januárjában kétezer-háromszáz munkanélkülit regisztráltak, ami családtagokkal együtt több mint hétezer, nehéz szociális helyzetben lévő lakost jelentett. S bár az ínségmunkák során, amelyek a Csermely-patak mentén, a Három dombon, vagy a Lajos-forrásnál valósultak meg, jelentős számú szegénysorút tudtak ideiglenes hatállyal foglalkoztatni, a munkanélküliség kérdése végig komoly feszültségeket generált.

A változás egyik nagy vesztese a helyi építőipar volt, ami közvetlen összefüggésben állt a lakosság számának csökkenésével. A csehek elköltöztetésével ugyanis egész negyedek maradtak lakatlanul, elsősorban az előző húsz évben épült lakások és házak, amelyek meglehetősen drágák voltak. Azok, viszont, akik a távozók helyére érkeztek, korántsem rendelkeztek hasonló vásárlóerővel. 1939 elején állítólag kétezer-ötszáz lakás állt üresen, miközben a Fő utcán több tucat boltnak nem volt bérlője. Annak ellenére azonban, hogy a lakásárak nagyot estek, a kassai ingatlanokra nem volt megfelelő kereslet. Ennélfogva leállt az építőipar is, hiszen sem bérlakások építésére nem volt igény, sem középületekére.

Hasonló volt a helyzet a hivatali épületekkel is, hiszen a bécsi döntéssel a város közigazgatási szerepe csökkent. Ennek okán a kassaiak többször felvetették, hogy Kassára kellene telepíteni olyan hivatalokat, amelyek nem kötődnek szorosan Budapesthez, ám erre sem akarat, sem pedig más logikus indok nem nagyon volt. Ebben a helyzetben pattant ki – ma már nem tudni kinek a fejéből – az az ötlet, hogy ha Kassa nem tud sem ipari munkásságot, sem pedig hivatalnokokat magához vonzani, nyugdíjasokat kellene a városban letelepíteni. A csalétket pedig az olcsó ingatlanok, illetve annak megszervezése jelentette volna, hogy a vasút ingyen szállítaná a költözésre magukat rászánók bútorait Kassára. A nyugdíjas város terve a következő hónapokban mind Kassán, mind a felvidéki minisztérium közegében fel-felbukkant, ám ismét csak egy olyan elképzelésről volt szó, amely kevés realitással bírt.

Némi remény 1939 márciusában, Kárpátalja visszahódítását követően csillant fel, hiszen Kassa a cseh időkben részben abból profitált, hogy rajta keresztül bonyolódott Prága és a köztársaság legkeletibb „gyarmata”, Kárpátalja gazdasági kapcsolata. A kassaiak 1939. már-

cius 15-e után valami hasonló szerep lehetőségében bíztak, ám hiába, hiszen a háború sem teremtett megfelelő hátteret ehhez, másrészt Budapestről Kárpátalja felé Kassa könnyen megkerülhető volt. Nem beszélve a Kassa és Ungvár közötti hiányzó közvetlen vasúti kapcsolatról, amelyet a közúti közlekedés élénkítésével akartak volna pótolni, ám sikertelenül.

A fenti helyzet korántsem csak múltó gondokat, de állandósult és megoldhatatlannak látszó problémákat okozott. Ezt jelzi, hogy a munkanélküliek és szociálisan rászorulóak száma a következő években is magas maradt. A polgármester rendszeres havi jelentései szerint 1941 júniusában a kassai szegénygondozóban összesen kétezer-egy család közel hétezer tagját vették nyilvántartásba.⁷⁸ A város vezetésének azonban alig voltak eszközei a gondok enyhítésére, így nem csoda, hogy állandó támadások keresztüztüzében állt. Elsősorban a szociáldemokrácia részéről, amely a munkások érdekeinek elhanyagolásával vádolta a városvezetést. Szerintük a megoldást részben a kassai ipar élénkítése, és a korábban elkezdett vagy tervezett középületek felépítése jelentett volna, amely program nemcsak az építőmunkásoknak adott volna munkát, de a kényszerűen leállított téglagyár újraindulását is feltételezte. A baj mértékét azonban az is jelezte, hogy a hatalom által szélsőségesnek tartott szociáldemokraták és nyilasok mellett a kormánypártok hívei is igencsak kritikusak voltak a városvezetés tevékenységét illetően. Ezt jelzi a Felvidéki Keresztény Magyar Munkások Szövetségének emlékirata is, amelyet Pohl polgármesternek nyújtottak át 1940-ben, és amelyben a városi alkalmazottak megalázó jogi és anyagi helyzetét ecsetelik.

Az ipar fejlesztése hiányában Kassa vezetése a város fellendülésének egyik kulcsát az idegenforgalomban vélte felfedezni. A gondolat, hogy Kassa legyen a Felvidék és lényegében az ország északi

részének legfontosabb turisztikai központja, már a visszacsatolás utáni hetekben megszületett. Részben az a szándék motiválta, hogy ha a trianoni országterület lakosai jobban megismerik a visszacsatolt régiót és annak gondolkodását, egyszerűbbé és gyorsabbá válik az érintett területek reintegrációja. Ennek a célnak az érdekében 1939 elején több olyan idegenforgalmi ankétot is szerveztek, amelyeken a politika legmagasabb szintjei is képviseltették magukat. Az ezeken elhangzott javaslatok azonban még a békeidő optimizmusát tükrözték, miközben megvalósulásukra csak a legkritább esetekben került sor. Szó volt idegenforgalmi irodák felállításáról, filléres turistavonatok indításáról, a szlovák és ruszin kultúrát is megjelenítő, látványos felvidéki népi ünnepek szervezéséről, sőt egy olyan központi múzeum létrehozásáról is, amely a „cseh elnyomás” húsz évének állítana méltó emléket, és segítene a felvidéki mártírok kultuszának megteremtésében.

A kultuszteremtésben kiemelt szerepet épp Kassa kapott volna, legalábbis akkor, ha az ehhez a célhoz tervezett beruházások megvalósultak volna. A kassaiak – többek között Tost László, aki a visszacsatolás utáni időszakban volt polgármester – a magyar nemzet mártírjainak olyan központi kultuszhelyét álmodták meg, ahová életében legalább egy alkalommal minden magyar elzarándokolna. Az elképzelt nemzeti kegyhely központi elemét II. Rákóczi Ferenc és a kuruc vezérek kultusza képezte volna, hiszen ehhez megfelelő adottságai voltak a városnak. 1906-ban a Szent Erzsébet-székesegyházban temették újra a nagyságos fejedelmet, akinek az emléket a dóm falán egy még a csehszlovák időkben felavatott latin nyelvű emléktábla is őrizte. Ehhez jött volna még Rákóczi lovas szobra, amelyet a Fő utcán kívántak felállítani, illetve 1940-ben ismét előkerült a Rodostóház felépítésének – az eredetileg még a század elején megszületett –

gondolata is. A fejedelem 1906-os újratemetésekor ugyanis a rodostói ebédlőházának összesen huszonkilenc ládányi berendezését Kassára szállították. Ám Trianon után, a „cseh megszállók” vandalizmusától félve, a ládákat a Fő utca egyik házának pincéjében befalazták. A visszacsatolás után ezek ismét előkerültek, és végre felépülhetett az ún. Rodostóház is. Igaz, annak a nagyközönség előtt való megnyitására a háborús időkben már nem került sor.

A kassai városvezetés elképzelései szerint a nemzeti kultuszhely további elemeit a mintegy tizenkétezer sírt számláló katonai temető, illetve az a honvédszobor képezte volna, amelyet 1919-ben csehszlovák katonák ledöntöttek, de amelyet újra kívántak állítani. A város törvényhatósági bizottsága által is megszavazott terv szerint emléktáblákat kívántak állítani Kassa 1919. évi mártírjainak emlékére. A csehszlovák hadsereg hat halálos áldozata azon a helyen kapott volna egy-egy márványtáblát, ahol az életüket vesztették. A város vezetői a Felvidék visszacsatolását is emlékművön kívánták megörökíteni, ám erre nézve még a konkrét tervekig sem jutottak el. Elkészült viszont annak a diadalkapunak a gipszmása, amelyet azon a helyen állítottak volna fel, ahol az 1938. november 10-én bevonuló honvédek tiszteletére állt az ideiglenes díszkapu. A monumentális, tizenkét méter magas, huszonnyolc méter széles, hat méter vastag építmény alatt két, egyenként hét méter széles átjáró szolgálta volna a villamosok és a gépkocsik közlekedését. A diadalkapu felső részén II. Rákóczi Ferenc és Horthy Miklós szobra, valamint az ország és a város címere kapott volna helyet. A díszkapu terve azonban nem nyerte el a kassaiak tetszését, mert az délről teljesen lezárta volna a Fő utcát, és egy ilyen építmény amúgy sem illett bele az érvényes városrendezési tervekbe. A díszkapuhoz hasonlóan sem a honvédszobor, sem a mártírok emléktáblái nem készültek el.

A felvidéki idegenforgalom másik nagy lehetőségét a Magyarországi Kárpát Egyesület (Karpathenverein) hagyományaira építve a hegyvidéki turizmusban vélték felfedezni. Az első bécsi döntéssel ugyanis – elsősorban Gömör térségében és Kassa környékén – erre kiválóan alkalmas természeti tájakat is visszacapott Magyarország. A Rozsnyó fölötti Pozsalló 1291 méter magas csúcsa a korabeli ország legmagasabb pontja volt, de Kassa fölött is ezer méter körüli dombok húzódtak. Igaz, a közvetlenül Rozsnyó és Kassa fölött húzódó államhatár mindkét várost megfosztotta a legfontosabb kirándulóhelyektől. A rozsnyóiaknak ugyan meghagyta Krasznahorkát, de elvágta őket az Andrassy-birtokok másik gyöngyszemétől, Betlértől, és a Gömör-Szepesi Érchegység egyéb tájaitól, a kassaiak pedig leginkább a herlányi gejzír és a kajsói havasok csúcsainak elvesztését fájlalták.

Az 1939 márciusára lezáruló határkijelölő tárgyalások eredményei azonban kedvező fordulatot hoztak, hiszen a Magyar Királyság többek között a Kassától északnyugatra lévő havasokat is megkapta Szlovákiától. Így magyar területre került a térség legmagasabb csúcsa, az 1246 méter magas Kopasz-tető, valamint a Lajos, az Ottilia és az Erika turistaház is. Ennek birtokában a felvidéki idegenforgalom irányítói merész terveket kezdtek szövögetni. A kassai havasokat a magyarországi síturizmus központjává, a jó adottságokkal rendelkező, könnyen elérhető, és közel ezer méter magasan fekvő Lajos turistaházat pedig „második Lillafüreddé” akarták kiépíteni.

Az elképzelés alapvetően ésszerű volt, hiszen az ezerméteres hegyek egy nagyváros közvetlen közelében, jó közlekedési lehetőséggel megáldva helyezkedtek el. Ugyanez tette hihetővé azokat az elképzeléseket is, miszerint a kassai hegyekben építenék ki Budapest székesfőváros hegyi üdülőtelepét is. A helyi sajtó 1939 őszén már

arról számolt be, hogy Kassa új polgármestere, a Gödöllőről érkezett Pohl Sándor eredményesen tárgyalta erről Budapest képviselőivel, és egyezség született egy négyszáz főt befogadó szálloda felépítéséről is, amelynek közvetlen összeköttetése volna Kassa központjával. A terv 1941 és 1944 között végül meg is valósult, hiszen a város melletti Bankó-hegyen építették fel azt a munkásüdülőt, amely elsősorban a budapesti munkásokat volt hivatott szolgálni. Igaz, mire felépült, újra átrajzolták a határokat, és az épület 1945 után „Egészséges nemzedék” név alatt a csehszlovák Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom üdülőjeként működött.

A körülmények azonban nem kedveztek a kassai turizmus felfuttatásának. Nem csupán a háború kitörése és a gazdasági helyzet miatt, hanem azért sem, mivel 1940 nyarától elsősorban a közben visszakerült Észak-Erdély – amely amúgy is jobb feltételekkel rendelkezett a hegyvidéki turizmus szempontjából – idegenforgalmi fejlesztése kapott az államtól prioritást.⁷⁹ Kassából nem lett a felvidéki Graz, és a Kassa fölötti hegyekben sem épült fel a második Lillafüred. Kassa azonban így is a Felvidék szimbolikus helye maradt. 1939-ben, amikor még lehetett valódi turizmusról beszélni, ez vissza is tükröződött az idegenforgalmában, hiszen a nyár négy hónapja alatt hetvennégyezer turista fordult meg a városban. Vagyis több, mint amennyi Kassa lakossága azokban az időkben volt.

Igazságtalanság lenne azonban Kassával szemben, ha nem jeleznék azokat a pozitív változásokat, és azt a fejlődést is, amelyen a város a fenti nehézségek ellenére a magyar idők hat éve alatt keresztülment. A város vezetése ugyanis mindent megtett, hogy visszahozza a „magyar Kassát”, aminek hozadékaként jelentősen bővültek a magyar oktatási és kulturális lehetőségek. Azt, hogy a kassai oktatás szinte az egyik napról a másikra vált magyar dominanciájúvá,

egyszerre volt természetes folyamat és hatalmi kérdés is, ám ennek a folyamatnak az eredményei megkérdőjelezhetetlenek. Azoknak az iskolaalapításoknak köszönhetően, amelyek a fordulatot kísérték, Kassa egyértelműen a Felvidék legfontosabb iskolaközpontjává vált. Egyvalami azonban hiányzott, ez pedig az egyetem volt. Az egyetemalapítás terve először még az első világháború előtt merült fel, ám akkor Pozsony és Kolozsvár érvei erősebbnek bizonyultak. A téma a csehszlovák időkben is napirendre került, sőt 1937-ben döntés született egy szlovák nyelvű műszaki egyetem létrehozásáról, amely azonban az első bécsi döntés miatt meg sem kezdte működését a városban.

A magyar egyetem alapításának ötlete gyakorlatilag már a város visszacsatolásának napján újból előkerült, mégpedig egy gépész- és egy vegyészmérnöki kart magába foglaló műegyetem formájában. A tervnek leginkább az adott komolyságot, hogy 1939 februári kormánybeszédében Teleki Pál miniszterelnök is említését tett a kassai egyetemalapítás szükségességéről. Az egyetemalapítás ügye azonban ettől előrébb nem jutott, majd amikor 1940-ben Észak-Erdély is visszakerült, mindenki számára világossá kellett, hogy váljon, hogy Budapest számára az ottani magyar felsőoktatás újraindítása lesz az elsődleges. 1941-ben a Hóman Bálint kultuszminiszternek küldött emlékirat formájában még tett egy kísérletet a város a téma felmelegítésére, de eredménytelenül. A kassai műegyetem terve végképp a süllyesztőbe került.

Persze, azért teljesen nem maradt a város felsősoktatás nélkül, hiszen 1939 szeptemberében kereskedelmi főiskola, majd az ősz folyamán repülőakadémia kezdte meg működését. Ez utóbbi lényegében a Ludovika kihelyezett repülőtisztképző kara volt. A Horthy Miklós-ról elnevezett akadémiát és a hozzá tartozó repülőteret október elején

maga a névadó nyitotta meg, és a megnyitó ünnepség a kormányfő jelenléte miatt a város visszacsatolásának egyfajta évfordulós megemlékezésévé is vált. Ennek jegyében látványos ünnepség keretezte a szakadó esőben rendezett megnyitót. A kormányzót a városba érkezésekor harminchárom ágyúlövés fogadta, az akadémia avatása alkalmából rendezett légi bemutatón pedig összesen százhusz gép vonult fel.

Az iskolákon kívül Kassa magyar voltának igazolását szolgálta a város építészeti és kulturális örökségéről való gondoskodás. Ebben kiemelt szerep jutott a húszéves közjáték után eredeti nevét visszakapó Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeumnak, és annak igazgatójának, Mihálik Sándornak. Részben az ő érdemének tekinthető, hogy ezekben az években került sor olyan jelentős műemlékek felújítására is, mint az Orbán torony, a Miklós börtön és a Hóhér bástya.

Kassa lakosainak száma valamikor 1943 táján érhetette el az 1938 előtti szintet. Ekkorra már ismét akuttá vált a lakáshiány, különösen ami a szociálisan nehéz körülmények között élők lakhatását illette. Az ő helyzetük megoldása ugyan meghaladta a város lehetőségeit, ám részeredmények mégis adódtak. Ezek közül a legfontosabb a városszéli Három-dombon az addigi nyomornegyed viskói helyett épült ONCSA-házak átadása volt 1943 októberében. Az összesen ötvennyolc modern, vizesblokkal és angol vécével ellátott házból álló negyed a Horthy István-telep nevet kapta, és ha nem is oldotta meg a gondokat, legalább felmutatta azt, hogy a korabeli magyar szociálpolitika igenis rendelkezett időtálló megoldásokkal.

Ha a magyar közvélemény viszonylag későn, talán valamikor 1943 elején, amikor sorozatban érkeztek az oroszországi harctérről a gyászhiért hozó táviratok, tudatosította, hogy háború van, a kassaiak ezzel az érzéssel kicsit korábban találkoztak. A város 1941. június

26-i bombázása mára a történettudomány érdeklődésének perifériájára szorult (jogosan), miközben a közvélemény még mindig valami féle rejtélyként kezeli azt. A mi szempontunkból azonban leginkább magának a bombatámadásnak a ténye fontos. Az, hogy három, máig azonosíthatatlan repülőgép összesen huszonkilenc darab, egyenként százkilós bombát dobott a postapalotára és a környező házakra, köztük két közeli laktanyára. Függetlenül attól, hogy navigációs tévedés miatt Kassa fölé keveredő szovjet gépekről, vagy esetleg az ország hadba lépését kieroszakolni akaró magyar–német provokációról volt-e szó, az mindenképp a sors paradoxona, hogy az 1939 őszi megrendezett kassai légoltalmi gyakorlaton épp a postapalota elleni bombatámadást imitálták. A június 26-i fényes nappal bekövetkezett támadás teljesen felkészületlenül érte a kassaiakat, akik a Horthy Miklós Repülőakadémia közeli gyakorlóreptere miatt hozzá voltak szokva a repülőgépek közlekedéséhez, és így nem is nagyon figyeltek fel a veszélyre. Főleg azért nem, mert a város légvédelme teljes csődöt mondott, nem észlelte időben az ellenséges gépeket, s nem került sor légiriadó elrendelésére. Így az áldozatok száma is meglehetősen magas volt. A kétszázhusz könnyebb és hatvan súlyos sebesülés mellett harminckét fő halálos sérülést szenvedett (a civileken kívül nyolc katona volt az áldozatok között). A tragédia ráébresztette a kassaiakat a háború borzalmaira, és ez az érzés még sokáig nem múlt el. Kassa ugyanis – a vasúti közlekedésben betöltött szerepe miatt – folyamatosan szembesült a háborúval. Nemcsak a frontra induló szerelvények haladtak keresztül a városon, de itt álltak meg a sebesülteket hozó vonatok, 1944-ben pedig a városon keresztül szállították Auschwitzba a magyar zsidóság százazreit is.

Az 1941. júniusi bombázás tulajdonképpen lezárta azt a viszonylag boldog és reményekkel teli korszakot, amely a visszacsatolás után

köszöntött a városra, ám amely tulajdonképpen addig is csak önáltatás volt. 1941-től Kassa már a háborúra és az azt követő, akkor még nehezen sejthető jövőre készül. 1943-ban még ugyan még nagy pompával emlékeztek meg az első bécsi döntésnek és a kormányzó bevonulásának ötödik évfordulójáról, sőt a november 10-től 14-ig tartó ünneppsorozaton Kállay Miklós miniszterelnök és Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek is részt vett. Az öt nap során volt minden: nagyszabású beszédek, ünnepi mise, a Műszaki Múzeum avatása, bélyegkiállítás, irodalmi est és labdarúgó-mérkőzés, ám a hangulat mégsem volt felhőtlen. Az, hogy a miniszterelnök beszédének legfontosabb üzenete a „Kassa mindig magyar volt, és mindig is az marad” gondolata volt, már jelezte a kassaiak elbizonytalanodását. Nem véletlenül, hiszen a kassai polgár – aki sejthette a háború kimenetelét, és aki tisztában volt a csehszlovák emigráció ténykedésével – ekkor már korántsem volt biztos a város magyar jövőjében.

A német csapatok márciusi bevonulását követően új fejezet kezdődött Kassa politikai életében is. A szociáldemokrata pártot betiltották, vezetőit pedig internálták. Ezzel egy időben előretört a szélsőjobb, bár az a paradox helyzet alakult ki, hogy miközben az összes államigazgatási tisztség a MÉP-politikusok kezében maradt, és a főispáni tisztséget is a Horthyhoz hű Schell Péter töltötte be, az országos szinten hatalomra került imrédysták Kassán ellenzékben maradtak, és onnan bírálták a város, illetve a megye vezetését.

A nyilasok, akik még 1944 tavaszán is gyenge pozíciókkal rendelkeztek a városban és környékén, Horthy sikertelen kiugrását követően, 1944. október 16-án vették át a hatalmat Kassán. A megye és a város vezetését szinte napok alatt lecserélték. Polgármesterré Fazekas Józsefet, a főispánná Gyarmathy Gábort nevezték ki. A nyilas terror Kassát is gyorsan elérte, és egy külön erre a célra létrehozott

bizottság mintegy ezerkétszáz névből álló listát állított össze a megbízhatatlan és kommunistagyanús személyekből. A listán egyaránt ott voltak a helyi szociáldemokrácia és a konzervatív tábor képviselői, valamint a közben megszervezett és egymástól függetlenül működő antifasiszta ellenállás két csúcsszervének, a Csehszlovák és a Magyar Nemzeti Bizottságnak (ennek vezetője Simai Béla szociáldemokrata politikus volt) a tagjai is. A listára felkerültek november első napjaiban tartóztatták le, majd Komáromba hurcolták őket. Néhányan út közben, mások pedig Komáromból szöktek meg, többségüket azonban a sachsenhausen koncentrációs táborba vitték.

December közepétől Kassa az állandó légiriadók, bombázások, a szovjet hadsereg bevonulásának rémhírei között élte életét. Miután karácsony előtt a front már húsz kilométerre közelítette meg a várost, a közigazgatás teljesen leállt, december 29-én pedig Gyarmathy Gábor nyilas főispán a város teljes lakosságát evakuálásra szólította fel, hazaárulónak nevezve azokat, akik a városban maradnak. Eközben fokozódott a nyilas terror. Január 6-án a Fő utcán tizenkét „megbízhatatlan” személyt akasztottak fel nyilvánosan, és ugyanezekben a napokban a Kassa menti erdőkben is sor került tömeges kivégzésre.⁸⁰

A didergő és éhező város beletörődve várta a szovjet csapatok érkezését. A leventekorú kassai fiatalok, akik be voltak osztva a város légvédelméhez, nap mint nap a Szent Erzsébet-székesegyház tornyából figyelték, közelednek-e már az oroszok. A szovjet csapatok végül január 18-ról 19-re virradó reggel érkeztek be a városba. Kassát ekkorra már mind a német, mind a magyar katonai erők elhagyták, így a város egyetlen puskalövés nélkül lépett át a háborúból a békébe. A Vörös hadsereg egy üres és szorongó városba lépett be. Üres volt, hiszen hiányzott a város zsidósága, hiányoztak a katonakorú férfiak, a leventekorú fiúk (akiket addigra elszállítottak), s közben már el-

hagyta a várost azoknak az állami alkalmazottnak a nagy része is, akik a bécsi döntés után érkeztek ide az anyaországból.

A félelem ellenére, amely az orosz csapatokat megelőző híreknek volt köszönhető, a lakosság egykedvű beletörődéssel, és talán némi megkönnyebbüléssel fogadta az idegen katonaságot. Ekkor azonban még nem sejtette, hogy a vörös csillagos katonák nem a masaryki Csehszlovákiát hozzák vissza, hanem annak az ún. kassai kormány-programnak a Csehszlovákiáját, amely programot április 5-én a kassai megyeház erkélyéről hirdetett ki Zdenek Fierlinger csehszlovák kormányfő, és amely program szerint Csehszlovákiában és Kassán a magyaroknak nem volt helyük. De ez már egy másik történet.

10. Új pályákon

1939 januárjában a kassai városi színházban szokatlanul nagy tömeg jött össze. Igaz, nem egy színielőadás kedvérért, hanem a Kassa és Budapest közötti birkózóverseny vonzotta őket, amelyre rendhagyó módon a színházban került sor, méghozzá úgy, hogy a birkózószőnyeget a színpadon helyezték el. A vetélkedés különös hangulatban zajlott, amiről egy korabeli lap így számolt be: „A budapesti birkózók úgy bántak a kassaiakkal, mint apa a gyermekével. Szelíden bántak velük, nem volt ficam, nem volt bordatörés. Legfeljebb egy kis véraláfutás a vállon, vagy combokon. Győzelem után összeölelkezve mentek ki a színről, annyira szerették egymást”. Nem úgy azonban a nézők, hiszen a nézőtéren egészen más hangulat uralkodott. A kassai nézősereg – amely számára az előző húsz évben a sportpálya egyben a nemzeti vetélkedés egyik színtere is volt – ugyanis hangosan tüntetett a kassai versenyzők mellett, és korántsem volt olyan sportszerű, mint a pesti birkózók.

A felvidéki sport és „hazatérésének” jelképes ünnepe azonban már néhány héttel korábban lezajlott, mégpedig a Ferencváros Újlői úti sporttelepén. Ott ugyanis 1938 decemberében Kassa város labdarúgó-válogatottja játszott mérkőzést a legnépszerűbb magyar csapattal, a Ferencvárossal. A meccset, amelyet a *Himnusz* majd

a Rákóczi nóta dallamai indítottak, a Fradi nyerte 6:2-re, de a lényeg a barátságos fogadtatás volt, hiszen a korántsem erről ismert ferencvárosi szurkolók perceként keresztül az „Isten hozott, Kassa” rigmust skandálták.

E két sportesemény felidézése talán érzékeltette, hogy a Felvidék visszaailleszkedése az élet minden szegmensét érintő folyamat volt, és azt is, hogy az első időszak lelkesedése elfedte azokat a gondokat, amelyeket a visszacsatolás folyamata óhatatlanul magával hozott. Így volt ez a sport esetében is, hiszen 1938 decemberében és 1939 januárjában még nem lehetett tudni, hogy a visszaailleszkedés a sportban sem lesz könnyű, és nem kevés áldozattal fog járni.

Az 1938 novemberében a Magyar Királysághoz visszakerült területeken az előző két évtizedben jól kiépített és jól működő sportélet folyt, amelynek egyik sajátossága az volt, hogy Csehszlovákiában a sportélet nemzetiségi elv alapján szerveződött, a csehszlovák, a német, a magyar közösség önálló sportklubokkal rendelkezett, külön bajnokságokat, sportversenyeket rendezett. A csehszlovákiai magyar sportélet legfőbb szerve a Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség (CSMTSZ) volt, amely keretén belül többféle szakszövetségek működött, közte a „felvidéki” Magyar Labdarúgó Szövetség, az MLSZ. A foci mellett a szlovákiai magyarok körében népszerű és sikeres volt még a tenisz, az atlétika, az úszás és a vízilabda, de külön magyar (–német) jégkorongszövetség és jégkorongbajnokság is létezett. A jól működő sport egyik fontos feltétele a sportfinanszírozás volt, amelyben a magánadományok mellett jelentős szerepet kapott az állami támogatás, értsd alatta a tartományi és járási szervek által a magyar sportegyesületeknek is kiutalt segélyeket.

Az első bécsi döntés következtében százhuszonnyolc sportegyesület és nagyjából tizenháromezer igazolt sportoló került vissza Ma-

gyarországhoz. Az egyesületek közül mindegyik rendelkezett labdarúgó pályával, kilenc városban atlétikai pálya is volt, versenycélokra alkalmas uszodával azonban csak Kassa dicsekedhetett. Tornacsarnok egy sem volt, jelentős volt viszont a tenispályák száma, amelyekből a statisztikák csupán Kassán nyolcvankilencet mutattak ki. Az igazolt sportolók közül a labdarúgók után a teniszezők, atléták és úszók voltak a legtöbben.

A határváltozás azonban azt is jelentette, hogy 1938 őszén a visszacsatolt területek sportélete néhány hónapra „pályán kívülre” került, hiszen a szlovákiai bajnokságokból már kivált, de a magyarországihoz sem tudott azonnal kapcsolódni. Irányítását egy ideiglenes bizottság vette át, amely azonnal tárgyalásokat kezdett a magyarországi sportélet vezetőivel a felvidéki sport integrációjáról. A beilleszkedés azonban korántsem volt egyszerű, hiszen a felvidéki kluboknak és sportolóknak nem csupán a magyarországi sport szervezeti hálózatában kellett megtalálniuk a helyüket, de az egyes sportágakon belüli ranglétrán is. De hiába állt némely sportág magas színvonalon a csehszlovák időkben, az államfordulat sok esetben olyan új helyzetet teremtett, amely jelentősen meggyengítette a felvidéki klubokat. Ez elsősorban nem a sportolók elvándorlása miatt következett be, hiszen a szlovákiai magyar sportegyesületekben zömében magyar (zsidó, német) sportolók versenyeztek, de szétesett a klubok mögött álló állami és egyéb támogatási rendszer, amit nem lehetett egyik pillanatról a másikra pótolni, s lényegében a korszak végéig nem is sikerült.

Voltak sportágak, amelyekben minőséget tudtak hozni a volt szlovákiai klubok és csapatok. Az 1939 januárjában Mátraházán megrendezett országos sífutó bajnokságon egyéniben és csapatban is a kassai Magyarországi Kárpát Egyesület sportolói diadalmaskodtak. Jó színvonalú volt a felvidéki sakk is, és a Kassai Aljechin Sakkör, vala-

mint a rimaszombati sakkozók valódi erősítést jelentettek a magyar sakkéletnek. Ezt jelezte azt is, hogy a felvidéki magyar politika nagy öregjét, Szent-Ivány József országgyűlési képviselőt 1939 májusában a Magyar Sakkszövetség elnökének is megválasztották. Szintén erősítést jelentett a magyar sportnak a felvidéki asztalitenisz. Bár az ottani legjobb csapat, a Pozsonyi Torna Egylet nem került vissza, legnagyobb tehetségük, az 1938-ban Szlovákia ifjúsági bajnoki címét megszerző vágpattai születésű Sidó Ferenc viszont magyar állampolgár lett, és a következő évtizedek egyik legjobb játékosává vált (nem csak Magyarországon).

Arra, hogy az új körülmények között mennyire nehéz volt a felvidéki sportnak megtalálnia a helyét, talán a labdarúgás a legjobb példa. A magyar foci jó színvonalon volt Csehszlovákiában, hiszen Szlovákia bajnokságát többször is magyar csapatok nyerték (a pozsonyi PTE, a Füleki FTC vagy a Kassai KAC), a nem hivatalos szlovákiai magyar válogatott pedig jó eséllyel vette fel a küzdelmet a különböző ligaválogatottakkal. Mivel a visszacsatolás időpontjában már folyt az 1938/39-es bajnoki szezon, a visszatért területek csapatai számára 1939 tavaszán Felvidéki Kupa néven írtak ki egy külön bajnokságot. Ez a kísérlet azonban teljes csóddal és több csapat visszalépésével végződött, mivel az amúgy is rossz anyagi helyzetben lévő csapatok nem vállalták a Felvidék hosszan elnyúló területsávja miatt szükség-szerű időigényes és drága autótutakat. Az MLSZ az elkedvetlenedett közönség visszacsábítása érdekében 1939 májusában felvidéki napot hirdetett, amikor valamennyi jelentősebb visszacsatolt városba egy-egy neves anyaországi csapat látogatott el barátságos meccsre. Komáromba az Újpest utazott, Losoncra az Elektromos érkezett, a kassai csapatok válogatottja pedig a nemzeti bajnokság ligaválogatottjával mérkőzött meg.

A következő idényben a legjobb felvidéki csapat, a kassai KAC a Nemzeti Bajnokság első osztályában került, míg a második vonalban a füleki FTC, a losonci LAFC és a kassai KSC képviselte a Felvidéket. Ekkorra azonban bebizonyosodott, hogy a felvidéki csapatok semmilyen szempontból nem versenyképesek. A KAC az első ligából esett ki, a fülekiek és losonciak a második osztályból. Eközben az alacsonyabb osztályokban is siralmas képet mutatott a felvidéki foci. Amikor 1939 végén az MLSZ nyilvánosságra hozta azon klubok jegyzékét, amelyeket az anyagi hátrálékuk miatt felfüggesztés fenyegetett, azok felét a felvidéki csapatok tették ki. Több régióban, így például Gömörben sorra szűntek meg a csapatok, más helyeken a meccsekről való távolmaradással tiltakoztak a számukra hátrányos csoportbeosztás miatt – ugyanis sérelmezték, hogy távoli helyekre kell utazniuk. Kassán, ahol hosszú távon a két nevesebb klub, a KSC és a KAC összevonásával (a létrejött klub a Kassai Rákóczi Atlétikai Club nevet viselte) próbálták megoldani a helyzetet, komoly gondot okozott a megfelelő pálya hiánya is, hiszen csupán egy rendkívül rossz minőségű, kavicsos felszórta pályával rendelkeztek. Mindezek miatt a magyar idők hat éve alatt a felvidéki csapatok nem tudtak meghatározó szerepet játszani a magyar labdarúgásban. A nemzeti bajnokság első osztályából végig hiányoztak, és a második osztályba is csupán a kassaiak, a fülekiek, a losonciak és az érsekújváriak tudtak bejutni.

A magyar honvédség bevonulását követő örömnappal elmúltával a visszacsatolt területek lakosságának folytatnia kellett mindennapi életét. Ez egyesek számára kevés változással járt, másokkal – nem csak a labdarúgócsapatokkal – viszont nagyot fordult a világ. Ez utóbbiak közé elsősorban a városi lakosság és a középrétegek tartoztak. Jóval kevesebbet változtak viszont a falusi lakosság mindennapjai, hiszen annak tempóját továbbra is a paraszti teendők évszázadokon át

csiszolózott ritmusa diktálta. Persze, a változás falun is érezhető volt. Ha nem is a szántóföldön vagy a templomban, ahol a bécsi döntés előtt és utána is magyarul prédikáltak, de az iskola, a sajtó, a művelődés nem csupán külsőségeiben, hanem tartalmilag is megújult.

A változások leginkább talán az oktatást érintették, amely térségünkben mindig is a nemzetállam-építés egyik fontos területének számított. Az 1938 előtti csehszlovák oktatási rendszert számos demokratikus és progresszív sajátosság jellemezte, amelyek a dél-szlovákiai magyar iskolákat is érintették: az oktatás ingyenessége mellett ilyen volt többek között az oktatási infrastruktúra és az oktatás tartalmi modernizálása, vagy épp a koedukáció következetes alkalmazása. A csehszlovák nemzetállami törekvések miatt azonban a magyar iskolahálózatot mégis számos sérelem érte: az iskolabezárások, a csehből és szlovákból fordított tankönyvek kötelező használata vagy a magyar tanfelügyelők hiánya mellett a legfájóbb a magyar szellemiségű nevelésnek az iskolákból való kitiltása lett. Mennyiségi mutatók szempontjából a kép felemás volt, hiszen amíg magyar elemi iskolákból volt elegendő, addig a magyar nyelvű középiskolák és főleg szakiskolák száma elégtelennek bizonyult. Nem beszélve a felsőoktatás teljes hiányáról.

A felvidéki diákokban 1938 ősze mindenképp jó emlékeket hagyott, hiszen az iskolai oktatás ezekben a hektikus napokban több ízben is szünetelt. Először a müncheni válság napjaiban, a csehszlovák mozgósítás idején maradhettek otthon a diákok, és csak október 3-án folytatták az iskolába járást. Az első bécsi döntés kihirdetését követően ismét megbénult az iskolai élet, amely csak három nappal a magyar csapatok bejövetele után indult meg.

A változás azonnal észlelhető volt. Ha másban nem, abban, hogy a szlovák nyelvű oktatást igénylők száma radikálisan lecsökkent, mi-

közben a magyar nyelvű oktatás iránt azonnal megnőtt az érdeklődés. S ez nem csupán annak volt köszönhető, hogy november 2-a után minden cseh és a szlovákok egy része elhagyta ezt a területet, de annak is, hogy az első Csehszlovák Köztársaság időszakában magyar anyanyelvű szülők is tömegesen írták gyerekeiket szlovák iskolába. Egyes kényszerből, mások számításból. Az új helyzetben viszont ők is magyar nyelvű iskolákat igényeltek. S ehhez jöttek még hozzá az új hatalom magyarosító szándékai.

Mindez persze elsősorban nem a csehszlovák időkben is csak magyar iskolákat fenntartó falvakban hozott változást, hanem a vegyes lakosságú városokban. Leginkább Kassán, ahol a fordulat előtt hét szlovák és egy magyar mellett két német és három vegyes tannyelvű elemi iskola működött, néhány héttel később viszont már öt magyar, öt vegyes, két német mellett csupán egy szlovák tannyelvű elemiben folyt tanítás. De hasonló, vagy még nagyobb volt az átalakulás a közép fokú oktatásban is, hiszen a visszacsatolás után sorra szűntek meg a szlovák osztályok, és alakultak helyettük magyar nyelvűek.

A kultusztárca mindenestre tisztában volt azzal, hogy az oktatásügy egységesítése nem lesz könnyű, s főleg nem az egyik napról a másikra végrehajtható feladat. Nemcsak az eltérő tantervi szabályozás miatt, de azért is, mert meglehetősen magas volt azok száma, akik számára maga a magyar tanítási nyelv is újdonságnak számított. Mint Popély Gyulának a kor oktatásügyéről írt alapos munkájából is kiderül,⁸¹ éppen ezért egy viszonylag hosszabb átmeneti időszakkal számoltak. Az 1938/39-es tanévet a visszacsatolt területek iskoláiban azok eredeti tanrendje szerint és a csehszlovák tankönyvek használata mellett kellett befejezni. Csupán a nemzeti vonatkozású tantárgyak esetében (történelem, állampolgári ismeretek stb.) kellett azonnal biztosítani a „megfelelő szellemiséget”. Sőt még a következő, vagyis

az 1939/40-es tanévet is átmeneti évként kezelték, és a magyar iskola-rendszerre való teljes áttérést csupán 1940 szeptemberétől kívánta meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

A címet az osztálytermek falán, a tanterveket, de még a tankönyveket is viszonylag egyszerűen le lehetett cserélni, ám ennél sokkal összetettebb problémát jelentett a pedagógusok kérdése. Egyrészt azért, mert nem ismerték a magyarországi követelményeket, másrészt pedig azért, mert tőlük a csehszlovák időkben is megkövetelték a lojalitást, aminek sok magyar tanító és tanár azzal tett eleget, hogy kiváltotta az általában az oktatási tárcát irányító szociáldemokrata párt tagkönyvét, vagy belépett a szintén a kormányhoz hű Köztársasági Magyar Tanítók szervezetébe. Ezért 1939 nyarán a minisztérium minden felvidéki tanítót és tanárt átképzési tanfolyamra vезényelt, ahol azoknak a saját szakterületüket illető kérdések mellett meg kellett ismerkedniük a Magyar Királyság alkotmányával, a magyarországi közigazgatás rendszerével, a magyar közoktatás felépítésével. A felsorolt ismeretek mellett azonban e tanfolyamok nem is nagyon titkolt célja a beneši szellemiséggel megvádolt felvidéki tanítói kar ideológiai átformálása is volt, ami számos résztvevőben nem kis ellenérzést váltott ki.

A felvidéki tanítói kar azonban nemcsak másfajta ismereteket és szellemiséget hozott magával, de erős szervezettséget és magasfokú polgári öntudatot is. Így a felvidéki tanítók – részben oktatáspolitikai, másrészt gazdasági okokból – az egyik fő kritikusi voltak a visszailleszkedés folyamatának. Az, hogy a felvidéki tanítói kar nem lesz elégedett a magyarországi jövedelmi viszonyaival, eleve kódolva volt, hiszen az első Csehszlovák Köztársaság idején a pedagógusok – akik a havi fizetésen kívül magas pótlékokban részesültek – jól meg voltak fizetve. Bár a csehszlovák propaganda előre felkészítette őket, hogy

ebben tekintetben visszalépést fog számukra jelenteni egy esetleges határrevízió, az új bérezésük mégis rendkívül kellemetlenül érintette őket. Ez a panasz dominált a Felvidéki Tanári Kar Kiáltványában is, amelyet a közép- és szakiskolák helyettes óraadó és óraadó tanárai fogalmaztak meg 1939 áprilisában.⁸² A kiáltványban egyenesen megálázónak és szégyenteljesnek nevezték a bérezésüket, és azt az óhajukat fejezték ki, miszerint „nem akarnak az emberséges fizetéshez szokott felvidéki társadalom megvetettjei lenni”.

A sérelmek másik csoportja a minisztérium személyi politikájával, illetve ezzel kapcsolatban a tanítók igazolásával függött össze. A felvidéki pedagógusokat tömörítő Országos Magyar Tanítóegyesület eleve kifogásolta, hogy az igazolási kötelezettség mindenre, tehát azokra is vonatkozik, akikkel kapcsolatban sem a hús esztendő alatt, sem a katonai közigazgatás idején semmiféle kifogás nem merült fel. Bár a nem igazolt pedagógusok száma viszonylag alacsony volt, az igazoltak közül sokakat büntettek azzal, hogy eredeti helyükről az „anyaországba” száműzték őket, miközben a Felvidéken megüresedett helyeket a trianoni országterület állástalanjaival töltötték fel. Miközben a felvidéki magyar tanítók hús éven keresztül azért panaszkodtak, hogy a vezető pozíciókba (igazgatói székekbe) legtöbbször szlovák vagy cseh pedagógusok kerültek, most ugyanez volt a kifogásuk, csak az „anyásokkal” szemben.

Az oktatás helyzete azonban nemcsak a pedagógusok, de a szélesebb felvidéki magyar társadalom részéről is sok kritikát váltott ki. A bírálatok fókuszában a magas osztálylétszámok mellett elsősorban a Csehszlovákiában megszokott koedukált oktatás felszámolása állt. A koedukáció felszámolása gyakorlatilag már a katonai közigazgatás idején megkezdődött, amikor is – ott, ahol ez lehetséges volt – külön fiú és leány polgári iskolákat, valamint gimnáziumokat hoztak létre.

Majd 1939 nyarán napvilágot látott az a rendelet, amely a hamarosan kezdődő tanévtől eltörölte a középiskolákban a koedukációt. Csupán azokban a városokban engedélyezték leányok felvételét a középiskolákba, ahol külön leányiskola nem működött, de ott is csak a tanulók maximum 10%-át kitevő számban és csak magántanulóként. A rendelet óriási felháborodást váltott ki az érintett településeken, hiszen a magántanulók eleve a tandíj kétszeresét plusz még vizsgadíjat is fizettek, miközben a magántanulóként az iskolát látogató leányokra olykor megalázó rendszabályok vonatkoztak: az óráközi szünetekben csak egy nekik fenntartott helyiségben tartózkodhattak, az osztályba pedig csak a tanárral együtt mehettek be, és azzal együtt ki is kellett jönniük. A felvidéki városok szülői közösségei memorandumokat fogalmaztak meg, és tiltakozó deputációkat küldtek Budapestre, ami – ha ideiglenesen is, de – meghátrálásra késztette a kultusztárcát. Így a korábbi rendeletet korrigálva végül engedélyezték, hogy a felvidéki középiskolákba átmeneti időre leánytanulók is felvételt nyerjenek nyilvános tanulóként, igaz, csak néhány feltétel teljesülése esetén: ilyen volt többek között a külön testnevelésóra és egy külön felügyelőnő biztosítása (a szülők költségeire), valamint az is, hogy a lányok nem ülhetek egy padban fiúkkal. Ilyen intézkedések után nem csoda, hogy Az *Érsekújvár és Vidéke* című lap meglehetősen kritikusan értékelte mindazt a változást, amit a visszacsatolt területek közoktatásának el kellett szenvednie: „lapunk hasábjain többször is rámutattunk arra – írta az *ÉÉV* –, hogy mily kultúrviasszaesést jelent a Felvidék számára a kor igényeinek és az annyira hangoztatott népi gondolatnak nem megfelelő magyar iskolarendszer minden vonalon való bevezetése. Ismerjük a főiskolásaink panaszait, sokat emlegettük a középiskolai szelektálást, amely csak annak teszi lehetővé a tanulást, akinek pénze és egyáltalán nem annak, akinek tehetsége van

hozzá. Most még a felvidéki népoktatást is vissza akarják vetni a húsz évvel ezelőtti állapotokra.”⁸³

Annak következtében, hogy az 1919/20-as impériumváltást követően Csehszlovákiában teljesen felszámolták a magyar nyelvű felsőoktatást, a felvidéki magyarok a két háború közötti időszakban végig alulreprezentáltak voltak a felsősoktatásban. Tanulmányaikat elsősorban a prágai és brünni német, illetve cseh nyelvű egyetemeken végezték, illetve a pozsonyi Comenius Egyetemen. 1938 őszén legtöbbjük már vissza sem utazott Prágába vagy Brünnbe, hanem otthon várta be a fejleményeket. Abban, hogy tanulmányaikat minden nagyobb zökkenő nélkül folytathassák, fontos szerepet kapott az őket tömörítő Felvidéki Magyar Akadémikusok Szövetsége (FMASZ). Ennek vezetői több ízben is egyeztettek a kultusztárcával, és végül megegyeztek abban, hogy a felvidékiek minden számbeli megkötés nélkül beiratkozhattak bármelyik magyar felsőoktatási intézménybe, miközben a Csehszlovákiában hallgatott szemesztereiket és ott letett vizsgáikat és szigorlataikat is elismerték. Ennek köszönhetően 1939 elejéig hatszáztizenegy felvidéki hallgató iratkozhatott be valamelyik egyetemre. Igaz, a százötvenet is meghaladta azok száma, akik – a tőlük is megkövetelt, és a FMASZ által kiállított – nemzethűségi igazolás hiányában ezt nem tudták megtenni. Az egyetemet Budapesten, Debrecenben vagy Szegeden elkezdő felvidékiek számára a legnagyobb gondot tanulmányaik finanszírozása jelentette, hiszen a két ország meglehetősen eltérő gyakorlattal rendelkezett. Miközben az egyetemisták Csehszlovákiában hozzá voltak szokva a tandíjmentességhez és a szegénysorúak állami támogatásához, addig a magyarországi felsőoktatást – itt a FMASZ elnökét idézzük – „a magas tandíj, mellékdíj, vizsgadíj, a gyerekcipőben járó megoldatlan szociális kérdés” jellemezte. Az FMASZ kimutatása szerint a beiratkozott felvidéki hall-

gatók közül a magyarországi viszonyok között azok kétharmada meg sem tudta volna kezdeni a tanulmányait.

Ezt a helyzetet ismét csak ideiglenes megoldásokkal próbálták kezelni, amelynek lényege az volt, hogy az 1938/39-es akadémiai évben a felvidéki hallgatóknak csupán a tandíj negyedét kellett kifizetniük, sőt a legszegényebbek még ez alól is felmentést kaptak. Szintén segítséget jelentett a Horthy Miklós ösztöndíj, valamint az, hogy a felvidéki hallgatók számára több olyan internátust is létrehoztak, ahol olcsón juthattak szálláshoz és koszthoz. Amíg ez utóbbi intézkedések hosszú távon is segítséget jelentettek, a tandíj mérséklése csak ideiglenes megoldás volt, és azt sem sikerült elérni, hogy a felvidéki hallgatók szerzett jogként érvényesíthessék a Csehszlovákiában élvezett utazási kedvezményeiket.

Az oktatásnál jóval kevesebb vitát generált a művelődés és a kultúra kérdése, hiszen ezen a területen erőteljesebben és látványosabban érződtek a határváltozás előnyei, és kevésbé annak negatív kísérőjelenségei. Azzal, hogy a magyar nyelvhasználat lehetősége jelentősen kibővült, és eltűntek azok a mesterséges akadályok, amelyek a magyar kultúra felvidéki terjedésének addig gátat szabtak, korábban nem látott lehetőségek nyíltak meg az itt élő magyar lakosság előtt. Immár el lehetett utazni Budapestre színházba, sőt helybe jöttek a neves budapesti színészek. A szigorú csehszlovák cenzúra által addig be nem engedett szerzők könyvei azonnal megjelenhettek a standokon és a boltokban. A visszacsatolt településeket könyvvigécek tucatjai lepték el, akik előfizetőket toboroztak friss – vagy épp elavult – sorozataikra. Mintha minden kiadó a Felvidéken akarta volna teríteni raktáron lévő készletét.

A legnagyobb változás talán a sajtóban volt tapasztalható. 1938 novemberéig a szlovákiai magyar sajtó rendkívül gazdag, sokszínű,

de színvonalában is nagyon változatos volt. Országos és helyi lapok tucatjai jelentek meg, amelyek között szép számmal akadtak Prága-barát, vagy kommunista beállítottságúak, vagy a budapesti politikával szimpatizálók. A szigorú cenzúra és az, hogy magyarországi lapokat, néhány kivételtől eltekintve, nem engedtek be Szlovákiába, azonban némileg egyoldalúvá tette az olvasók tájékozottságát. Ezért a bécsi döntéstől mindenki egyfajta nyitást várt, ami azonban korántsem következett be. Az első kellemetlen meglepetést az jelentette, hogy a katonai közigazgatás idején a visszacsatolt területre a *Felvidéki Magyar Hírlapon* – korábban *Prágai Magyar Hírlap* – kívül, amelyet immár nem Prágában, hanem Budapesten adtak ki, gyakorlatilag nem engedtek be más sajtóterméket. Még nagyobb gond volt azonban a sajtó sokszínűségének beszűkülése. A baloldali és csehszlovák-barát lapok már a bécsi döntés előtti napokban megszűntek, de ugyanez volt a helyzet a helyi lapok nagy többségével is. Amíg korábban egy-egy dél-szlovákiai városban két-három regionális hetilap jelent meg, 1939-től általában csak egy maradt. Ezt ugyan némileg ellensúlyozta a magas színvonalú pesti sajtó felvidéki terjesztése, de az a szellemi sokszínűség, ami a bécsi döntés előtt megvolt, már nem térhetett vissza. Váratlanul érte az olvasókat az is, hogy a *Felvidéki Magyar Hírlap* 1939 nyarán ismét újabb átalakuláson ment keresztül, s immár *Pesti Magyar Hírlap*ként jelent meg, ami még akkor is a korábbi (felvidéki) hangsúlyok megszűnésével járt együtt, ha a lap főszerkesztője a szlovákiai magyar újságírás egyik kiemelkedő alakja, Szvatkó Pál lett.

Talán a korábbi sokszínűség némi kifakulása okozta a legtöbb problémát a kultúra terén is, hiszen a pártstruktúra leegyszerűsödése egyben a csehszlovák érában a különböző pártokhoz szorosan kötődő kulturális vagy épp testnevelési szervezetek egész sorának megszű-

néséhez vezetett. Nem beszélve az izraelita egyesületek, szervezetek feloszlatajáról, amelyek addig szintén fontos elemét képezték a felvidéki magyar mindennapoknak.

A csehszlovák idők legfontosabb művelődési egyesülete, a Szlovéniai Magyar Kultúregylet (SZMKE) Széchenyi Magyar Kultúregylet néven folytatta tovább tevékenységét. Látszólag könnyebb helyzetben, mint korábban, ám korántsem irigylésre méltóan. A helyzete már csak azért sem volt könnyű, mert amíg 1938 előtt a csehszlovák hatalom részéről érő fenyegetettség és közös sors kohéziós erőként tartotta össze az amúgy egymással kevés kapcsolatot ápoló régiók szervezeti hálózatát, a bécsi döntés után mindez megszűnt. Ráadásul a szervezet anyagi háttere sem volt biztosított, hiszen az állami támogatások csupán a működési költségek mintegy felét fedezték, amíg a többi olyan felvidéki kötődésű vállalatoktól kellett „összekalapozni,” mint a lévai Schoeller, az érsekújvári Cikta, a kassai magnezitüzem, a diószegi cukorgyár vagy felvidéki bankfiókok.⁸⁴

Ráadásul a régi vezetők által képviselt felvidéki szellem hamar a különböző nemzetpolitikai megfontolások merev falába ütközött. Ezt jelezte annak a tanácskozásnak a zárónyilatkozata is, amelyet a felvidéki kultúrmunkások tartottak 1939 húsvétján. A tíz pontból álló határozat, amelyet a jelenlévő írók, újságírók, művelődésszervezők elfogadtak, a kultúra határait alaposan meghaladó társadalmi és politikai követeléseket is tartalmazott. A résztvevők ugyanis az oktatás tandíjmentesége, a felvidéki problémákat tükröző sajtó megőrzése, önálló felvidéki kulturális intézmények kiépítése mellett a Csehszlovákiában érvényes társadalompolitikai szabályozás meghagyását, a kisebbségek jogainak hatékonyabb védelmét, az anyások befolyásának visszaszorítását szerették volna elérni. A határozat hangsúlyos

üzenet volt az Egyesült Magyar Párt felé is, hogy annak milyen irányban kellene haladnia, ám nem talált nyitott fülekre. A sajtó helyenként ugyan visszatért még a követelések egyik-másik pontjára, ám a döntéshozók gyorsan ad acta tették azokat. Az EMP pedig próbálta maga alá szervezni és ellenőrzése alá vonni a kezdeményezést, illetve a felvidéki szellemi élet színe-javát összehívva megalapította az Egyesült Magyar Párt Kultúrszakosztályát, ám az érdemi tevékenységet nem tudott kifejteni. Ami nem is meglepő, hiszen a pártelnök, Jaross Andornak a szakosztály alakuló gyűlésén elmondott szavai jelezték, a párt elsősorban nem önálló aktivitást várt el az értelmiségtől, hanem sokkal inkább fegyelmet és igazodást. Az efféle elvárás pedig sohasem kedvez a kultúrának.

11. Mózeshitű magyarok

A Párkányban élő és Esztergomban gimnáziumba járó Weiss Tamás tizenhárom és fél éves volt, amikor szüleivel és nagyszüleivel együtt a lévai gettóba, majd onnan Auschwitzba hurcolták. Mint azt a több mint hat évtizeddel később írt *Auschwitzi fiúk* című könyvében lejegyezte, a kamasz fiúnak, aki élete első évtizedét Csehszlovákia állampolgáraként élte le, azt kellett tapasztalnia, hogy a magyar állam nemcsak hogy nem védi meg őt és családját, de a magyar csendőrség és közigazgatás tevékenyen és jól látható lelkesedéssel vett részt a magyarországi zsidóság megalázásában s lényegében elpusztításában. Tamás ekkor határozta el, hogy ha túléli, nem akar többé magyar lenni. Ma Csehországban él, neves agykutató, a Cseh Tudományos Akadémia tagja, könyvét pedig csehül, Tomáš Radil néven adta ki.

Tomáš Radil útja Párkányból Auschwitzba, majd onnan Párkányon keresztül Prágába ugyan egyedi történet, mégis kollektív tapasztalatot hordoz magában. Annak a felvidéki magyar nyelvű (a néhai neves publicista Yehuda Lahav nagyapjának szavai szerint Mózeshitű magyar) zsidóságnak a tapasztalatát, amely számára a holokausztt olyan szorosan összekapcsolódott az első bécsi döntéssel és a magyar államisággal, hogy az máig gyógyíthatatlan sebeket ejtett az identitásán.

Hogy mit jelentett számukra az első bécsi döntés, talán az 1944 előtt Kis Palesztinának is nevezett Dunaszerdahely történetén keresztül érthetjük meg a legkönnyebben. A csallóközi városka a Kis Palesztina nevet azzal érdemelte ki, hogy a település mintegy hat-ezer lakosának közel fele izraelita volt, de a városka arculatát és mindennapjainak ritmusát lényegében a helyi zsidóság határozta meg. Ők laktak a városközpontban, az ő tulajdonukban volt az üzletek, műhelyek és vendéglők többsége, ők működtették a városka négy nyomdáját, és ők voltak a helyi (magyar nyelvű és szellemiségű) kultúra első számú előállítói, valamint fogyasztói. Számukra a Trianon utáni közel két évtized mégis a boldog békeidőket jelentette, hiszen a Csehszlovák Köztársaság liberális demokratikus közegében nem csupán állampolgári egyenlőségük volt biztosított, de a nyílt antiszemitizmus nélküli közélet is. A kedvező politikai légkörnek köszönhetően a dunaszerdahelyi zsidóság aktív közéleti szerepet vállalt. A községi választásokon két-három zsidó párt is versengett a mandátumokért, a város képviselőtestületének a felét általában az izraelita vallásúak alkották, és rendszeresen közülik került ki a városbíró első helyettese is.

A csehszlovák demokrácia mindazonáltal álságos volt a felvidéki zsidósággal szemben, hiszen kiemelt célja volt azok leválasztása a magyarságról, aminek egyik fontos eszközét a zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetése jelentette. Ennek meg is lett az eredménye, hiszen amíg a Trianon előtti utolsó, 1910-es népszámlálás alkalmával a felvidéki zsidóság háromnegyede magyarnak vallotta magát (pontosabban magyar anyanyelvűnek), addig 1930-ban többségük már zsidónak vagy csehszlováknak, és csupán a szlovákiai izraeliták 16%-a mondta magát magyar nemzetiségűnek. Ebben a folyamatban a zsidók vallási-felekezeti alapú önazonosság-vállalása mellett

a csehszlovák állam iránti lojalitásuk kifejezését is fel lehet ismerni. Mint ahogy ugyanez nyilvánult meg abban is, hogy a dunaszerdahelyi zsidók szívesen támogatták voksukkal a csehszlovák kormánypártokat. Ám arról sem szabad megfeledkezni, hogy Kassán más stratégia mentén politizáltak. Ott ugyanis a helyi magyar nyelvű zsidóság fontos fenntartója és választója volt a Prágával szemben határozott közjogi ellenzékben lévő Magyar Nemzeti Pártnak.

Ha a népszámlálások és parlamenti választások eredményei a felvidéki zsidóságnak a magyarságtól való politikai eltávolodását is jelzik, ezt mégsem szabad összetéveszteni a kulturális és nyelvi eltávolodással, hiszen az nem következett be. A Dél-Szlovákiában élő zsidók végig magyarul beszéltek, magyar nyelvű sajtót olvastak, és mindig is a magyar kultúra fő támogatói közé tartoztak. Annak ellenére is, hogy a szlovák sajtó és közvélemény részéről, amely továbbra is magyarosító elemként könyvelte el az izraelitákat, heves támadások érték őket. Ugyanakkor a dunaszerdahelyi, komáromi, kassai zsidók ellenérzéssel nézték mindazt, ami Magyarországon történik: az egyetemeken bevezetett numerus clausust, az antiszemita közbeszédet, a közigazgatás zsidóellenes lépéseit. Ezért többségük nem is várta a határváltozást.

1938 őszére azonban mindez megváltozott. A zsidók ekkor már Szlovákiában is egyre gyakrabban találtak nyílt zsidóellenességgel. Számukra 1938 ősze két egyformán rossz opciót kínált: vagy az őrsegváltás jelszavát visszhangozó Magyarországot, vagy a megalkulása után azonnal antiszemita intézkedéseket életbe léptető autonóm Szlovákiát. Mindenesetre az első bécsi döntést követően a visszacsatolt területek zsidósága viszonylag gyorsan szembesülni kényszerült új helyzetével. A honvédség bevonulását ugyanis sok helyen kisebb-nagyobb incidensek kísérték. Ezek közül a legálta-

lánosabb az volt, hogy a honvédség fogadására felsorakozott front-harcosok közül az utolsó pillanatban félreállították a zsidókat, vagy a szónoknak kijelölt izraelita vallású személy (mint ez Tornalján történt) nem mondhatta el üdvözlő beszédét. Volt, ahol a zsinagóga ablakát verték be, Komáromban a Magyarországon első ízben agydaganatot operáló orvos, Lipscher Mór mellszobrát törték össze, Dunaszerdahelyen zsidó üzletek kirakatait törték be, szülőfalumban pedig a bevonuló honvédek – ma már nehezen kideríthető okokból – egy ló farkához kötve vezették végig a zsidó kocsmároszt a településen. Az antiszemita közbeszéd szép lassan begyűrűzött a felvidéki településekre is, elterjedésében pedig nem csupán a szélsőjobb oldali pártok kaptak szerepet, hanem az olyan, a Felvidéken újonnan megjelenő szervezetek is, mint például a Baross Szövetség, vagy a Magyar Tűzharcos Szövetség. Azonban a nyílt antiszemitizmust, noha az az előző húsz év szlovákiai magyar közéletéből és sajtójából teljesen hiányzott, mégsem tarthatjuk csupán az anyaországból érkező „importcikknek”. Hogy gyökerei a felvidéki lakosság körében is ott voltak, azt a visszacsatolás után két héttel Füleken felbukkant felhívás is igazolja, amelyben a helyi magyarság nevében azt követelték a zsidóktól, hogy azok „a visszacsatolás felett érzett örömről ne zavarják kellemetlen jelenlétükkel”.⁸⁵

A korábban az antiszemitizmustól magát mindig távoltartó Egyesült Magyar Párt is azonnal elsajátította a szélsőjobb beszédmódját, vezetőinek nyilvános megszólalásaiban már 1938 végén megjelent a zsidókérdés mielőbbi megoldásának követelése. Ebben a tekintetben lényegében csak a létező mintákat követték, noha az elsősorban Jaross Andor által diktált diskurzusban a Magyarországon megszokott gazdasági és szociális mozzanatok helyett elsősorban a felvidéki zsidók nemzethűségének a kérdése került a középpontba. A velük

szemben megfogalmazott vád az volt, hogy Trianon után nem tartottak ki a magyarság mellett, hanem „elmenekültek a süllyedő hajóról”, és idegen (csehszlovák) érdekek szolgálatába szegődtek: ők alkották a magyar választókat elcsábító aktivista és baloldali szekciókat, és ők szervezték meg magyar vidéken a csehszlovák pártok helyi szervezeteit. Lényegében ennek az érvelésnek a mentén jelentette be a képviselőházban a második zsidótörvény vitája során Szent-Ivány József, hogy a felvidéki képviselők támogatják a törvény elfogadását.

Persze, a Magyar Nemzeti Párt volt vezérei, sem Jaross, sem Szent-Ivány nem tagadhatták le, hogy egykori pártjukban jelentős pozíciót töltöttek be a zsidók, ezért érvelésükben erőteljesen megjelent a differenciált elbírálás igénye. Jaross ezzel kapcsolatban úgy érvelt, hogy a „jó zsidók”, akiket a „két kezén meg tud számolni”, méltányos elbírálását érdemelnek, a többség azonban árulóként viselkedett, és ehhez mértén kell bánni velük. Ennek a különbségtételnek a jegyében, amely korántsem csak retorikai eszköz volt, az EMP és Jaross igyekezett védelmezni az „érdemeket szerzett” személyeket. Kassán még a város municipális bizottságába is beültettek két zsidó származású személyt, akik csak 1942-ben voltak kénytelenek feladni helyüket. A népbíróság előtt tett vallomásaiban Jaross százötvenegy olyan felvidéki zsidó családot említett,⁸⁶ amelynek ő maga adott mentességet, és ezt a „kivételezett bánásmódot” más források is megerősítik. Az már más kérdés, hogy 1944 vésznapjaiban mindenféle mentesség hiábavalónak bizonyult. Ezt jelzi a Trianon utáni kassai magyar politikai élet egyik megszervezőjének és irányítójának, Herz Ignácnak a története is. Mentességének köszönhetően ő még a gettósítás során is otthonában maradhatott, és feltehetően maga is elhitte, hogy érdemei miatt vele nem történhet semmi. A deportálás elől azonban már ő sem menekült meg: családjával együtt Auschwitzban végezte.

Azért az összes felvidéki politikus nem állt be a hiénák táborába, sőt voltak, akik ellenvéleményüket nyíltan ki is mondták. A más helyen már idézett Porubszky Géza azt ugyan helyeselte, hogy a gazdasági élet bizonyos területein történjen meg a zsidó tőke visszaszorítása, de az Imrédy által előkészített második zsidótörvényt több szempontból is elhibázottnak tartotta. Így azért is, mivel az a szegény zsidókat is sújtotta. Porubszky, akinek például azt is sikerült elérnie, hogy a visszacsatolás után internálásba került bátorkeszi rabbit szabadon engedjék, a kereszténység szellemiségével ellentétesnek nevezte a zsidók elleni gyűlöletkeltést. Egy vele készült interjúban⁸⁷ pedig azt is bejelentette, hogy csak addig fogja támogatni a törvényjavaslatot, ameddig az nem lesz ellentétes a lelkiismeretével, sőt fel fog szólni a javaslat túlkapásai miatt. Ez utóbbit azonban biztosan nem tette meg, a felvidéki parlamenti frakción belüli viszonyok ismeretében pedig azt sem feltételezem, hogy a szavazáskor nyíltan szembeszállt volna Jarossékkal. A konfrontációt egyedül csak a főrendi házban ülő Szüllő Géza vállalta, akinek magatartásáról már szóltunk. Ő a javaslat felsőházi vitájában jelentette ki, hogy az jogfosztást jelent, rést üt az alkotmányos szabadság és egyenlőség elvén, s amúgy is veszedelmesnek tartja a faji alapokra helyezkedést.

A rájuk zúduló vádakkal szemben a maguk módján a felvidéki zsidók is megpróbáltak ugyan védekezni, de eszközeik behatároltak voltak. 1939 elején a felvidéki sajtó itt-ott még helyt adott a hangjuknak, a *Pester Lloyd* kiadásában pedig még megjelenhetett az *Igazságot a felvidéki zsidóságnak* című apológia, ám erre már senki nem figyelt oda, hiszen a zsidóság kirekesztése eldöntött tény volt.

Mivel a felvidéki területek visszacsatolása egybeesett a kormányzati szintű antiszemitizmus felerősödésével, az ottani zsidók számára riasztóan gyors volt a társadalmi és gazdasági pozíciójukban bekövet-

kezett változás. Mint Kis Palesztina esete is jelzi, a közéletből szinte napok alatt szorultak ki. A katonai közigazgatás a vezérkari főnök utasítására már eleve nem engedte, hogy a zsidó származású tisztviselők hűségesküket tegyenek, és ezzel egy időben leállították a nekik járó juttatásokat is. A Goldstein Józsué nyomdájában készülő *Csallóközi Lapok* kiadását a bécsi döntés előtti napokban felfüggesztették, és a lap később már nem is jelent meg. A város új, a főszolgabíró által összehívott képviselőtestületébe izraelitákat már nem hívtak meg. Az első szabad március 15-e megünneplése, vagy az országzászló avatása már a jelenlétük nélkül zajlott. Ezzel egy időben megkezdődött a támadás a zsidóság gazdasági pozíciója ellen is, amelynek első és legfontosabb lépése az iparendedélyek revíziója volt.

A visszatért területek gazdaságának ügyében a kormányzat kezdettől fogva erősen protekcionista eszközöket alkalmazott. Ilyen volt a már jelzett megállapodás a Hangya Szövetkezet és Imrédy Béla között, amely értelmében a kormányzat – annak fejében, hogy a keresztény alapokra épülő szövetkezet segített megoldani a visszatért területek élelmiszer-ellátási gondjait – lényegében kiszolgáltatta a Felvidéket a Hangyának. Az pedig a felvidéki hálózatának kiépítése során már tudatosan igyekezett a keresztény kereskedőket előnyökhöz juttatni. A Hangya Szövetkezet pozícióba hozása azonban érdekek egész hálózatát sértette, és ezért fogadtatása a visszacsatolt területeken korántsem volt olyan pozitív, mint amit erről a hivatalos propaganda kommunikált. Az egyes települések kereskedői eleve olyan konkurenciát láttak bennünk, akik az államtól kapott támogatásnak köszönhetően amúgy „tisztességtelen” előnyökhöz jutnak. Ezért több településen tiltakoztak is a Hangya-fiókok megnyitása ellen, ám hiába.

A Hangya a kormányzat támogatásával a háta mögött a csehszlovák idők legsikeresebb szlovákiai magyar gazdasági kezdeménye-

zésének, a galántai székhelyű Hanza Szövetkezeti Áruközpontnak a bekebelezésével is megpróbálkozott. A részben paternalista, részben üzleti meggondolás alapján szorgalmazott egyesülés azonban erős ellenállásra talált a Hanzán belül, ahol az a vélemény alakult ki, hogy ez visszalépést jelentene a szövetkezet fejlődésében. Az ellentétek egyik forrását amúgy a két szövetkezet eltérő koncepciója adta, hiszen a Hanza alulról építkező demokratizmusa meglehetősen ellentétben állt a Hangya centralizmusával. Így bár a politika részéről erős nyomás alá helyezték a Hanzát, annak vezetői kitartottak az önállóság mellett. Ebben nem mellékesen az is segített, hogy a csehszlovák időkben már megtanulták, hogyan lehet a számukra kedvezőtlen, sőt ellenséges gazdaságpolitikai légkörben sikeresnek lenni. Csupán anynyiban engedtek a politikai nyomásnak, hogy szerződéses viszonyt alakítottak ki a Hangyával, de önállóságukat végig megtartották. Bár tilos volt számukra a korábbi működési területük bővítése, és a háborús viszonyok sem tettek jót az üzletnek, a Hanza forgalma 1944-ig folyamatosan emelkedett. Eközben Komáromban nyomdavállalatot alapítottak, illetve folytatták a csehszlovák érából átörökölt kultúrház-alapításokat is. Vagyis nemcsak a gazdasági prosperitásukat tudták átmenteni, de a felvidéki szellemet is.

A Felvidék gazdasági életének átalakításában két szempont játszott fontos szerepet: a konkurencia letörése és a gazdaság megbízható keresztény kezekbe juttatása. Ennek első lépéseként már 1939 januárjában arról döntött a kormányzat, hogy a nemzeti szempontból jelentős vállalatok élére felügyelőket nevez ki. Az illetékes tárca vezetője által beterjesztett javaslat alapján elsősorban azokról a nagyobb vállalatokról volt szó, amelyek élén nemzeti szempontból megbízhatatlan menedzsment állt: zsidók vagy csehek. Az ilyen vállalkozások élére kinevezett felügyelők ellenőrizték az ügyvitelt, és engedélyük

nélkül a vállalat nagyobb pénzügyi tranzakciót nem hajthatott végre. A felügyelők kiválasztásában ismét csak a tárca nélküli minisztérium kapott kulcsszerepet, és Jaross természetesen ezt a helyzetet is arra használta, hogy politikai támogatóit és az EMP bizalmi embereit megjutalmazza. Kassán például az ottani téglagyárat a helyi MNT elnökének, Wirth Gyulának a felügyelete alá helyezték, a Friedmann-féle szappangyár pedig a Szlovenszkói Magyar Kultúregylet városi vezetőjének, Haltenberger Incének az ellenőrzése alá került.

A gazdasági őrsgé váltás legfontosabb eleme azonban az iparendéyek revíziója volt, amit a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter által 1939. január végén a minisztertanács elé beterjesztett rendelet szabályzott. Az intézkedés nyíltan megfogalmazott célja a zsidó iparosok és kereskedők befolyásának csökkentése volt. Ennek érdekében a visszacsatolt területeken 1939. július 1-jei hatállyal minden ipar- és kereskedelmi engedély érvényét veszítette, és csak azok folytathatták tovább tevékenységüket, akiknek a benyújtott kérelmük alapján az illetékes miniszter új engedélyt adott ki. Az eljárás lényege az volt, hogy a február 15-ével kezdődő egy hónap alatt beadott kérelmeket egy helyi véleményezőbizottság vizsgálta meg, és adott javaslatot a miniszternek az engedély kiadására vagy annak elutasítására. A bizottságnak a rendelet értelmében nem csupán a zsidók visszaszorítására kellett törekednie, hanem arra is, hogy azoktól is megvonják az engedélyt, akik a csehszlovák időkben nemzetpolitikai szempontból nem megfelelő magatartást tanúsítottak.

A már eleve antidemokratikus elvekre épülő rendelet végrehajtása problémák egész sorát szülte. A legáltalánosabb az volt, hogy június végén ugyan valamennyi iparendéyle az érvényét veszítette, ám ekkorra az újak odaítélése még nem fejeződött be. Ennek következményire – a beadott panaszok nyomán – a kormányzat is felfigyelt, és így

azok számára, akik még nem kaptak elutasító választ, három hónappal meghosszabbították az ipar és a kereskedelem gyakorlásának határidejét. A határidő kitolása ugyan némileg csökkentette a feszültséget, de a bizottságok így is az idővel versenyt futva hozták meg döntéseiket. Mint Zsiga János párkányi főszolgabíró, aki maga is egy véleményező-bizottság elnöke volt, is elismerte, az ügyek egy része esetében éppen ezért elhamarkodott döntés született. Zsiga ezért azt kérelmezte, hogy bizonyos ügyeket újból elő lehessen venni, és újra lehessen tárgyalni, ám az illetékes minisztérium ezt elutasította.

Az eljárás zsidóellenes mivoltát nem lehetett takargatni, és lényegében nem is törekedtek rá, így az meglehetősen pánikot okozott az érintettek körében. Az első döntések még sem születtek, amikor Kassán már olyan, kézről kézre adott felhívás terjedt, amelyben nyílt fellépésre biztatták a helyi zsidó kereskedőket és kézműveseket.⁸⁸ A körlevél a szerzett jogok elvételét panaszolta, és olyan akciók indítását javasolta, amellyel felhívják a keresztény közvélemény figyelmét a zsidó családok egzisztenciáját tönkretévő „embertelenségre”: leveleket kívántak küldeni a fontosabb újságok szerkesztőségébe, a kormányzóhoz, vagy épp bizonyos szolgáltatások bojkottjával akarták felhívni a figyelmet az őket fenyegető veszélyre. Az ilyen közös és nyílt fellépésnek azonban kevés realitása volt, hiszen a megtorlástól félők inkább különféle kiskapuk segítségével próbáltak kibújni a rendelet hatálya alól. Az esetek többségében azonban nem jártak sikerrel.

Az iparengedélyek revíziója azonban nemcsak az elsődleges célpontként kezelt zsidóság számára volt káros, hanem a felvidéki gazdaság és társadalom egészére nézve is. Egyrészt azért, mert a zsidó vállalkozások ellehetetlenítése keresztény családok egész sorát is nehéz helyzetbe juttatta. Ezt tudatosítva Kassán például a fajvédők fordultak

a városhoz egy beadvánnyal, amelyben azt kérték, hogy amennyiben az iparengedélyét elveszített zsidó tulajdonosnak keresztény alkalmazottai voltak, akkor azok továbbra is üzemeltethessék a vállalkozást. Persze, nem strómanként, hanem a nekik kiadandó új engedélyek birtokában önálló vállalkozóként. Másrészt, mert a véleményező-bizottságok sokszor nem a valós gazdasági érdekek mentén döntöttek, és a bizottsági tagok célja nem egyszer az volt, hogy „kilőjék” konkurensüket. Mindezek következtében néhány régióban jelentős mértékben visszaesett a kereskedelem, és bizonyos termékekből áruhiány lépett fel. Eközben, mint azt Imrédyről írt munkájában Sipos Péter is jelzi, Jarosznak és barátainak zsíros tüzetet jelentett az iparengedélyek revíziója. A szociáldemokrácia köreiből származó információ szerint ugyanis új engedélyt ötszázról ezer pengőig terjedő összegért lehetett náluk intézni.

Az iparengedélyek revíziójának részletes statisztikája máig nem készült el. A korabeli sajtóból annyi mindenestre kiderül, hogy a zsidó kézben lévő felvidéki engedélyek száma tízezer-hétszázhatvanról négyezer-ötszázra csökkent, azaz a volt iparosok közel 60%-a elvesztette megélhetését. Hasonló mértékű volt az átalakulás a kereskedelemben is, amelyre nézve Kassáról vannak adataink.⁸⁹ Ott a revízió előtt az összesen ezerkétszázkilencvennyolc kereskedőből kilencszáznegyvennyolc, vagyis azok 73%-a volt zsidó. A revízió után a megmaradt nyolcszázhatven kereskedőből már csak háromszáznolcvankilenc volt a zsidó, vagyis az összes 45%-a.

Ezzel az eredménnyel lényegében senki sem volt elégedett. Az örségváltást követelők úgy ítélték meg, hogy nem érték el céljukat, és a zsidók befolyása továbbra is erős maradt. Mások viszont úgy értékelték, hogy az elhamarkodott döntések következtében számos régió gazdasági károkat szenvedett: a gazdasági életben kulcsszerepet ját-

szó kereskedőktől vonták ugyanis meg a működési engedélyt, miközben az új „trafiktulajdonosok” bár politikailag megbízhatók voltak, a gazdasági követelményeknek nem tudtak megfelelni.

Az igazolóbizottságok működésének, az ipar- és kereskedelmi engedélyek revíziójának valamint a második zsidótörvény alkalmazásának következtében alig két évvel a visszacsatolás után a felvidéki zsidóság lényegében ugyanolyan helyzetbe került, mint anyaországi társaik. Némi különbséget talán a keresztény többség viselkedése jelentett, bár az általánosítás félrevezető lehet. Mindenesetre a felvidéki társadalom nagy része – az előző húsz év eltérő szocializációjának köszönhetően – továbbra sem állt be az antiszemiták egyre erősödő táborába, és a Felvidék településein az ország más részeivel összehasonlítva talán erőteljesebben működött a szolidaritás. A már említett Dunaszerdahelyen ezt például azon is le lehetett mérni, hogy a Csallóköz egyetlen regionális lapja, a *Csallóközi Hírlap* – bár a város közel felét a zsidók tették ki – 1944 nyaráig egyetlen zsidóellenes írást sem közölt, pontosabban szólva még csak említést sem tett arról, hogy a településen zsidók is élnek. Persze, ellenpéldát is találni, hiszen az *Érsekújvár és Magyar Vidék* vagy a *Bars* című lapok büzlöttek a penetráns antiszemitizmustól.

A hivatalos felvidéki közélet azonban jórészt beállt a fajvédők sorába. Komárom előljárói már 1940-ben azt kérték a polgármestertől levelükben, hogy gyorsítsa fel a zsidókérdés megoldását. 1942-ben pedig a felvidéki törvényhatóságok, közte Abaúj-Torna és Gömör vármegye vezetése azonnal pozitívan reagált Ung és Bihar vármegyének a zsidókérdés megoldására tett javaslatára. Sőt a felvidéki kultúra legfontosabb szervezete, az SZMKE is olyan nyilatkozatot adott ki, amely szerint a magyar életnek a zsidóságtól való teljes megtisztítására törekszik.

A zsidókérdés felvidéki megoldása innentől kezdve lényegében semmi különbséget nem mutatott az ország más részeihez képest. Itt is szisztematikusan és könyörtelenül haladt a zsidóság kiszorítása a gazdaságból és a közéletből. Dunaszerdahelyen 1941-től egymást érték azok az intézkedések, amelyek egyre inkább beszűkítették Kis Palesztina izraelita lakosságának életterét: lefoglalták a rádiókészülékeiket, betiltották a kóser vágást, piacra csak délelőtt tíz óra után mehettek. A helyi jesiva viszont csodával határos módon 1943 nyaráig működhetett. Igaz, a Baross Szövetség helyi csoportja, amely élen járt az antiszemitizmusban, már egy évvel korábban az iskola bezárását indítványozta, amit a város képviselőtestülete végül az alábbi indoklással hagyott jóvá: „...csak így lehet megoldani a problémát, hiszen a városban több mint százhatvan idegen fajú, a keresztény lakosság viselkedésétől, szokásaitól, erkölcsi felfogásától teljesen elütő, tisztaságot nem ismerő zsidó fiú tartózkodik. Közbiztonsági, államrendészeti, közegészségügyi és közéleti szempontból szükséges ezeknek illetőségi községükbe való kitoloncoltatása, ami csak az iskola bezárásával érhető el. A mai háborús világban a közhangulatra kedvezően hat ezeknek az utcákon való csoportos, mintegy tüntető jelenléte.”

A magyarországi zsidóság 1944 április közepétől május közepéig tartó gettósítása során a visszacsatolt területeken Dunaszerdahelyen, Komáromban, Érsekújvárott, Léván, Losoncon, Kassán alakítottak ki nagyobb gettót. Kassán a kisebb belvárosi és a nagy városszéli (téglagyári) gettóban több mint tizenegyezer személyt zsúfoltak össze. Kassa amúgy is megkerülhetetlen és szomorú szerepet kapott a magyarországi holokausztban, hiszen a magyarországi zsidóság döntő többségét az itteni vasútállomáson keresztül hurcolták a lengyelországi haláltáborokba, és a városban vette át a szerelvények felügyeletét a magyar csendőrségtől az SS.

Szomorú, de egyben tanulságos történet Kis Palesztina eltűnése is. A dunaszerdahelyi és környékbeli zsidóságot, mintegy háromezer főt először a városközpontban kijelölt utcákban zsúfolták össze, majd június 8-án mindenkit a zsinagógába és annak udvarába tereltek át. Itt még egy hetet töltöttek óriási zsúfoltságban, lényegében csak a keresztény lakosság könyöradományából élve magukat, mígnem június 15-én vonatra rakták őket. A deportáló szerelvényekről statisztikát vezető két kassai, Vrancsik István és Gaskó Miklós feljegyzései szerint a Dunaszerdahelyről érkező szerelvényben összesen kétezerkilencszázhatvankilenc fő hagyta el Magyarország területét. Egy fél város, amelyből alig valaki érkezett haza. Közte csodával határos módon egy újszülött is, aki 1945 januárjában a kauferingi koncentrációs táborban született, és akinek a szülei, pár kilométerrel Auschwitz előtt abban a marhavagonban házasodtak össze, amelyben a városka rabbija is utazott.

A rendelkezésünkre álló források: visszaemlékezések, oral history interjúk stb. mind azt jelzik, hogy a felvidéki társadalom ugyanolyan apatikusan vette tudomásul a történeteket, mint az ország más részeinek lakossága. Egyeseknek fel sem tűnt volt szomszédjaik eltűnése, mások közönyösen szemlélték azt, noha voltak, akik mélyen együtt éreztek velük. Aktívan segítséget azonban csak kevesen nyújtottak. Az állam szolgálatában állók közül már az elhatárolódás is ellenállásnak számított. Komárom polgármestere, Alapy Gáspár a tisztségében maradva próbált enyhíteni a zsidók sorsán, és csak a deportálások befejezését követően mondott le. Őt a nyilas hatalom idején Dachaubá hurcolták. Görög Artúrnak a kassai zsidóságról írt könyvéből⁹⁰ pedig azt tudjuk, hogy a város alpolgármestere, Bartsch János és gazdasági főtitkja, Dobosffy Aurél voltak azok, akik mindenkor segítségére siettek a zsidó közösségnek. Mint ahogy a kas-

sai keresztény egyházak vezetői is kiálltak Mózes-hitű embertársaik mellett. A gettósítás napjaiban Pfeiffer Miklós nagyprépost vezetésével felkeresték a helyi rendőrtábornokot, és a gettóban sínylődők helyzetének javítását: jobb élelmezését, ivóvízellátását, a szennyvízelvezetés megoldását kérték. Próbálkozásuk azonban – természetesen – nem járt eredménnyel.

Azok voltak többen, akik a zsidóság tragédiáját haszonszerzésre használták fel. Dunaszerdahelyen a katolikus egyház azonnal megszerezte a templom közelében álló zsidó házak tulajdonjogát, és ugyanitt a nyilaskeresztes párt helyi szervezete összesen kétszáznegyven ládányi ruhaneműt utalt ki a szimpatizánsai és más igénylők számára abból, ami az elhurcoltak után maradt. Egy losonci esetről Márai Sándor tudósít *Naplójában*: „L. városban A. zsidó orvost elvitték munkatáborba, öt éves gyermekét a gettó lakosaival együtt vagonban Lengyelországba; de a rendelő helyén maradt. Az iskolatársam volt. Rendelőjét korszerűen rendezte be, röntgengéppel, elektrokardiogrammal. Mindez vidéken ritkaság. A rendelőért, a röntgengépért, a felszerelésért ketten vetélkedtek: a helybeli tisztiorvos, s egy belgyógyász. A rablók nem tudtak megegyezni. A vitából lovagias ügy keletkezett, párbaj. Mert mi lovagias nép, úri emberek vagyunk, kérlekalásson”.⁹¹

A felvidéki zsidóság deportálására a magyarországi holokauszt első fázisában került sor. A kassai csendőrkerületből május 15. és június 7. között, a miskolci és székesfehérvári csendőrkerületbe tartozó területekről június 11. és 16. között hurcolták el az ott élő zsidóságot. Az elhurcoltak száma körülbelül harmincezer fő lehetett, azoké, akik pedig a holokausztot túléltek (beleértve a munkaszolgálatosokat és a rejtőzködőket), megközelíthette a tízezer főt, ami nagyjából a régióban 1944 előtt ott élt zsidóság 20-22%-ának felelt meg.

Az a közel félezer dunaszerdahelyi zsidó, aki túlélte a holokausztot, ugyan megpróbálta újraéleszteni a háború előtti közösséget, de ehhez már hiányzott a belső erő, és nem voltak adottak a külső feltételek sem, hiszen 1946-ban Szlovákiában több helyen – közte Dél-Szlovákia némely településén is – zsidóellenes megmozdulások voltak, amelyekben általában a szlovák „partizánok” vitték a prímet. Végül a zsidó állam létrejötte adott olyan lökést az alijának, amelynek következtében az egykori Kis Palesztina helyén csupán egy maroknyi, hitében és identitásában megrendült zsidó maradt. És ez nem csak Dunaszerdahelyen történt így.

„Amíg írok, ablakom előtt zörögnek a kordék, melyeken nyomorult emberek tolják szegényes, rongyos holmijukat. Úgy érzem magam, mint Josephus Flavius, mikor Titus és Vespasianus elküldték Jeruzsálem falai alá, hogy lássa és írja le Jeruzsálem pusztulását. Ha túlélem, leírom...” – írta Márai 1944 tavaszán Losoncon. Ma, 2014-ben sem tehetünk mást, mint, hogy lejegyezzük egy egykoron volt közösség eltűnését.

12. Vissza a jövőbe

1944 szeptemberében Losonc országgyűlési képviselője, Giller János levélben fordult Balla Pálhoz, a kultuszminisztérium miniszteri osztályfőnökéhez, amelyben arra kérte, hogy akadályozza meg azokat a szándékokat, amelyek célja a losonci Állami Polgári Leányiskola szlovák tagozatának a megszüntetése. Jelen témánk szempontjából valójában a kérés indoklása érdekes, Giller ugyanis szó szerint a következőket írta: „Sorsunk bizonytalan, de különösen Losonc sorsa bizonytalan. A szlovák polgári tagozat fenntartása jogcím lehet nekünk is adott esetben. Azt hiszem, nem kell erre bővebben kitérnem”.

De mi is volt az, amire nem kellett bővebben kitérni, hiszen mindenki tudott róla? Miért volt Losonc sorsa annyira bizonytalan? A válasz kézenfekvő: a félelem oka a bécsi döntéssel meghúzott határok újbóli megváltozásának veszélye, és ezáltal Losonc, illetve a magyar Felvidék újbóli csehszlovák uralom alá kerülése volt. Bár – mint Szvatkótól tudjuk – Komáromban 1939 elején múzeumba vitték a csehszlovák időkre emlékeztető utcatáblákat, kétnyelvű bélyegzőket és más tárgyakat, azzal, hogy a trianoni határok újraélesztése megtörténhet, a magyar politikai elit már 1938-ban tisztában volt. Nem véletlenül tartották a kíváncsú megoldásnak egy nagyhatalmi konszenzus mellett végbemenő békés határrevízió alternatíváját. Ami akkor teljesült is,

ám a második világháború kitörése új helyzetet teremtett, és a múltat is átírta. 1944-ben, Giller levelének megírásakor pedig már biztosan tudnia kellett a korabeli magyar elit tagjainak, hogy az 1938-as határok tarthatatlanok.

1944 szeptemberében amúgy is sorsdöntő események zajlottak. Mielőtt a szovjet csapatok délkelet felől a trianoni ország területére léptek volna, Horthy Miklós kormányzó már szeptember elején elhatározta, hogy fegyverszünetet fog kérni. Eközben északkeleten, a Duklai-hágó térségében a Vörös Hadsereg és az oldalukon harcoló csehszlovák hadtest megkezdte az ún. Kárpát-duklai hadműveletet, amelynek eredményeként szeptember 21-én felszabadították az első szlovákiai települést, a Mezőlaborc melletti Kalinov községet. Ha korábban nem is, ekkorra már mindenki számára világossá kellett válnia – úgy Budapesten, mint Kassán vagy Komáromban –, hogy a Kárpát-medence hamarosan szovjet megszállás alá fog kerülni. Az pedig a Felvidék számára semmi jót nem ígért, hiszen 1943 decemberében az emigráns csehszlovák kormányt képviselő Eduard Beneš szövetségi szerződést kötött a Szovjetunióval, amely kézfogás mellett, hogy lényegben már ekkor eldöntötte az újjraalakítandó Csehszlovákia szovjetizálását, az 1938-ban visszacsatolt felvidéki területek sorsáról is döntött. Sztálin ugyanis nem csupán az 1938 előtti csehszlovák határok visszaállításához, de a Benešék által megálmodott tisztán szláv nemzetállam megteremtéséhez is támogatást ígért.

A visszacsatolt területek lakossága számára azonban a háború nem a háttérben szövögetett diplomáciai terveket jelentette, hanem a mindennapi valóságot. A második magyar hadsereggel a visszacsatolt települések férfiai is útnak indultak, alig volt család, amelyet a doni tragédia ne érintett volna súlyosan. A háború felvidéki áldozatainak számáról mind a mai napig nincsenek kimutatások, de a hősi halottak,

eltűntek és hadifogságba esettek száma minden bizonnyal meghaladta a tízezer főt. A vidék, a falvak és kisvárosok élete mindazonáltal csak lassan idomult hozzá a háború realitásához. Itt nem voltak annyira érezhetőek az ellátási hiányok, a megszorító intézkedések, a német hadsereg jelenléte. A háborús éveket az akkor huszontháromezer fős Érsekújvárotti átvészelt Kovács Endre nem festett sötét képet a kisváros életéről: a közéleti viharok elülésétől, az új viszonyok, az őrsváltás csendes elfogadásáról ír, de egyben arról is, hogy Újvárotti gyakorlatilag ugyanazzal a monotonitással zajlott az élet, mint a háború előtt: a középosztály tagjai továbbra is a Kossuth téri Arany Oroszlánban vacsoráztak, minden vendéglőben cigányzene szólt, a nyári melegben strandra jártak, esténként társasági éltet éltek, vagy valamelyik kiskocsmában vívtak hajnalig tartó kártyacsatákat. Ezt a vihar előtti csendet és nyugalmat még a rendszeresen ismétlődő – és lassan megszokottá váló – légiriadók sem tudták megbontani. Kovács Endre leírása mindenestre jól tükrözi azt, hogyan dugta fejét a homokba a korabeli (nem csak) felvidéki társadalom jó része.

Érsekújvár idilljét 1944. október 7-én a visszacsatolt területeket ért egyik legnagyobb bombatámadás rombolta le. A szőnyegbombázás elsődleges célpontja a város vasútállomása volt, ahol akkor több száz, munícióval és üzemanyaggal teli német vasúti kocsit vesztetgelt. A várost egy hét múlva újabb támadás érte, majd 1945 márciusában az előző kettőt is felülmúló harmadik támadás, amely során az amerikai gépek összesen hétszáz bombát dobtak a városra. A bombázásokat a város sohasem tudta kiheverni. Körülbelül kétezer ember életét veszítette, a házak mintegy 60%-a megsemmisült, Érsekújvár történelmi belvárosa teljesen eltűnt. Mindez pedig hozzájárult ahhoz az etnikai átalakuláshoz is, amely majd a második világháború utáni évtizedekben következett be.

Az Érsekújvárához hasonló méretű bombatámadást más felvidéki városoknak ugyan nem kellett elszenvedniük, de a háború természetesen ezeket a településeket sem kerülte el. A védettebb nyugati járásoknak, mint amilyen a Komáromi, Dunaszerdahelyi vagy Somorjai járás volt, a háború utolsó hónapjaiban nem kevés gondot jelentett a hadműveleti kiürítés keretén belül oda menekített civil lakosság, hivatali személyzet vagy katonaság elszállásolása, ellátása.⁹² A menekültek első hullámát Budapest bombázása indította el, amelynek következtében 1944 tavaszán és nyarán a főváros légoltalmi kiürítésének keretén belül elsősorban a gyerekeket, nőket, időseket menekítették a védettebb vármegyébe, így például Komárom vármegye településeire is. Az igazi menekültáradat azonban azután indult meg, mikor a honvédezerkar 1944 szeptemberében hadműveleti területté nyilvánította az ország keleti részét, és megkezdődött az érintett területek kiürítése. Ennek keretén belül először a közigazgatás berendezéseit, iratanyagát, a fontosabb üzemek készleteit szállították a védettebb régiókba, majd azok személyi állományát is. A hivatalok elhelyezése elsősorban a városokat terhelte, a menekített lakosság elszállásolása azonban szinte valamennyi településre terheket rótt, miközben a front közeledtével egyre nagyobb nyomás nehezedett a legnyugatibb megyékre és járásokra. A Gömör megyében található Tornaljai járás 1944 nyarán és kora őszén a menekülők egyik célállomása volt, ahová tömegesen érkeztek a front által közvetlenül veszélyeztetett erdélyi, kárpátaljai, vagy a Felvidék keleti régióiból származó menekültek. Novemberben viszont már megkezdődött a Tornaljai járás kiürítése is, amely során az itteni hivatalokat és azok alkalmazottait Komárom vármegyébe kellett kimenekíteni. 1944 végén, 1945 elején a menekülthullám súlya már teljes mértékben a nyugati régiókra nehezedett. Ezt jelzi például, hogy az összesen huszonnégyezer lakosú Somorjai járásban 1945 feb-

ruárjában mintegy ötezer polgári menekültet, valamint a magyar és német hadsereg tizenháromezer fős kontingensét kellett elhelyezni. Ez pedig szinte megoldhatatlan feladatokat rótt az amúgy is szétesőben lévő nyilas közigazgatásra, amely közben már saját menekülésével volt elfoglalva. A lakosságot különösen érzékenyen érintették a magyar és német hadsereg rekvirálásai, akik válogatás nélkül vitték a vágóálatot, takarmányt és más javakat, s mindezt sokszor azzal indokolták: ha mi nem visszük, majd elviszik az oroszok. Ebben ugyan tökéletesen igazuk volt, a különbséget csupán az jelentette, hogy az oroszok nem is próbálták megindokolni a szabad rablást.

Az ország északi, északkeleti régióiban fekvő településeinek lakóit ebben az időszakban elsősorban a közelgő szovjet csapatokat megelőző híresztelések nyugtalanították. Pedig félniük nemcsak az orosz erőszaktól kellett volna, hanem a csehszlovák tervektől is, hiszen Benešék a csehszlovák nemzetállam megteremtésének útját elsősorban a németek és magyarok elűzésében látták, miközben a döntőbírósi terület magyar lakosságától az általuk elképzelt optimális verzió szerint úgy akartak megszabadulni, hogy majd a Szlovákia területére északkelet felől belépő szovjet hadsereg és a velük együtt harcoló csehszlovák hadtest délnyugat felé haladva menekülésre kényszeríti az ott élő magyarokat. Csakhogy a Duklai-hágónál elszántan védekező német csapatok miatt a mai Dél-Szlovákiát nem északkelet, hanem Magyarország felől érték el az oroszok és a velük harcoló román egységek, és így a felvidéki magyaroknak nem volt hová menekülniük.

A visszacsatolt területeket 1944 decemberében a Budapest bekerítését szolgáló hadművelet során érték el a 2. ukrán front jobbszárnyát alkotó szovjet és román csapatok. Előrenyomulásukat azonban nehezítette az a védelmi vonal, amelyet a helyi civil lakosságot is bevonva Kassától délre, majd a Rozsnyó, Rimaszombat, Losonc, Ipolyság,

Komárom vonalon a német és a velük együtt harcoló magyar csapatok kiépítettek. A visszacsatolt területekből elsőként a Bodroghözön vonult át a front, november utolsó és december első napjaiban. Még karácsony előtt, illetve a két ünnep között bevonultak a szovjetek Gömör és Nógrád magyarok által lakott településeire is.

A Felvidék legintenzívebb és legnagyobb véráldozatot követelő harcai az Esztergomtól északra, a Garam mentén, az ott 1944 végén, 1945 elején lezajlott páncéloscsaták alatt bontakoztak ki, ahol mintegy három hónapig állt a front, és okozott ezzel mérhetetlen szenvedést az ott élőknek. Többségük ezt a három hónapot a pincékbe húzódva élte át, de helyzetük a harcok megszűntével sem javult, hiszen akkor meg az erőszakoskodó orosz katonák önkényének voltak kitéve. A jobb parti Kéménd körüli harcok hevesességét jelzi, hogy a falu hétszer cserélt gazdát, és a településen egyetlen ép ház sem maradt. Az ezerhétszáz fős községből százhuszonnyolcan haltak meg a front idején (közülük többet az oroszok lőtték agyon, akik a falu asszonyai és lányai közül sokakat megerőszakoltak). A Garam menti harcok egyik fontos elemét jelentette az 1945 februárjában a német hadvezetés által indított Súdwind hadművelet, amely során a szovjeteket jelentős veszteségeket érték, fel kellett adniuk a Garam menti hídfőt, és ezáltal a Budapest, illetve Bécs irányába induló hadműveletek is jelentős késést szenvedtek. Mindez azonban csak ideig-óráig tudta feltartóztatni a szovjetek előrenyomulását, akik március utolsó napjaiban Komáromból, majd a Csallóközből is kiszorították a magyar és német haderőt.

A háború befejezése a Csallóközben, Gömörben vagy az Ipoly északi partján is ugyanazt jelentette, mint bárhol máshol. A félelem, a szorongás a bizonytalanság végét, és valami újnak a reményét. 1945 májusában a döntőbírósi területeken is sokkal inkább az élet

újjaéledéseként értelmezték a tavaszt, mint más időkben. Romokat takarítottak, építettek, szántottak, vetettek, úgy viselkedtek, mintha minden visszazökkent volna a helyére. Persze, közben várták azokat, akik talán már sohasem térnek haza, vagy csak egy-két évvel később, a szovjet fogolytáborokból, az éhezéstől csonttá soványodva.

A rendelkezésünkre álló források alapján elmondható, hogy a lakosság itt is megszenvedte a szovjet hadsereg átvonulását és nyers fellépését, ám – talán az Ipoly mentét kivéve, ahol viszonylag sok erőszakos cselekedetet követtek el – az ilyen esetek száma nem volt túl magas. A már említett Garam menti térségben másként élték meg az oroszok bevonulását a folyó bal és másként a jobb partján lévő települések lakói. A bal partot ugyanis szinte harc nélkül érték el az orosz csapatok, és ennek hatására általában a helyi lakossággal sem viselkedtek ellenségesen. A jobb partért viszont három hónapig küzdöttek, így az ott élőket is ellenségként kezelték. Ám a közösségi emlékezet sok, az orosz vagy román katonákkal kapcsolatos pozitív emléket is megőrzött. Mint saját családomban, ahol az épp levágott hízó húsát két román katona segített – önzetlenül – megőrizni, amíg más csapatok végigvonultak a községen. Persze, azért a felvidékiek emlékezetében is az órákat, élelmet, biciklit elzabráló, a nőkkel részegen erőszakoskodó, a férfi lakosságot géppisztollyal fenyegető és a helyreállítási munkálatokra kivezénylő orosz katonák képe dominál.

A szovjet hadsereg jelenlétének egyik legsúlyosabb következménye a málenkij robot volt, amelyet lényegében kollektív büntetésként alkalmazott a szovjet vezetés a magyar lakossággal szemben, éljenek azok a trianoni országterületen belül, Kárpátalján vagy a Felvidéken. Az 1944 decemberében, 1945 januárjában az NKVD által irányított akció során a felvidéki területekről is magyarok ezreit vitték erőszak-

kal szovjet munkatáborokba. A leginkább érintett terület a Bodroghöz és az Ung vidéke volt, ahonnan mintegy kétezer-ötszáz férfit hurcoltak el, akiknek csak kétharmada élte túl mindezt. A háromnaposnak hirdetett, de átlagban három évig tartó kényszermunkát egyfajta sajátos büntetésként alkalmazta a szovjet hadsereg, amelyben olykor nehéz logikát felfedezni. Mint annak a gömöri falucskának, Nagybalognak az esetében is, ahonnan 1945 januárjában százharminchat fiatal fiút, lányt, férfit és nőt hajtottak el a Donbasz-vidék bányáiba, miközben a környező – szintén magyar falvak – lakosságát békén hagyták. A felvidéki településekről málenkij robotra került személyek kálváriája talán magyarországi és kárpátaljai sorstársaiktól is viszontagságosabb volt, hiszen amíg a közben szovjet állampolgárrá váló kárpátaljaiak jó része 1945 végéig hazatérhetett, és Budapest is mindent megtett a saját állampolgárai visszaszerzéséért, addig a csehszlovák vezetés egyáltalán nem mutatott érdeklődést az elhurcoltak iránt. Sőt – mivel döntő többségében magyarokról volt szó – akadályozta a visszatérésüket, így azok többsége csupán 1948-ban térhetett haza.

A front átvonulása utáni helyzetben a felvidéki lakosság számára az államhatár kérdése természetes módon szorult az attól fontosabb egzisztenciális kérdések mögé. Csehszlovákia visszatérésétől amúgy sem féltek, hiszen az első csehszlovák köztársaság (különösen a háborús évek perspektívájából nézve) nem hagyott rossz emléket bennük. Illúzióikhoz, persze, tájékozatlanságuk is hozzájárult. A béke első heteiben pedig amúgy is többségében voltak a biztató jelek: továbbra is a pengőt használták fizetőeszközként, a május első napjaiban Dél-Szlovákia-szerte is kidobolt csehszlovák mozgósítási parancs pedig a magyar nemzetiségűekre nem vonatkozott. Mindezt sokan úgy értelmezték, hogy ez a terület továbbra is Magyarországhoz fog tartozni. Ráadásul a területet megszálló szovjet hadsereg pa-

rancsnokai a helyi magyar lakosságból nevezték ki a településeket irányító komisszárokat, és nem akadályozták azt sem, hogy a települések irányítását magyarokból álló nemzeti bizottságok vegyék át. Kassán a szovjet városparancsnok egy ideig lényegében egyenlő módon kezelte a magyar antifasisztákból verbuvált nemzeti bizottságot a hasonló csehszlovák testülettel. Rozsnyón az ottani orosz parancsnok – aki tisztában volt a város etnikai összetételével – magyar nyelvű kultúrestet szervezett, és a magyart határozta meg az újrainduló iskolák tanítási nyelveként. Léván pedig szintén a szovjet hadsereg támogatásának köszönhetően lehetett *Garamvölgye* címmel magyar nyelvű lapot kiadni.

A helyzet a nyár elején kezdett megváltozni, amikor a szovjet katonai közigazgatást a csehszlovák polgári közigazgatás kezdte felváltani, és a bécsi határok alatti magyar falvakba is megérkeztek a Pozsonyból odarendelt szlovák nemzetiségű komisszárok. Velük együtt jöttek a – nem egyszer Tiso Hlinka gárdistáiból átvett – partizánok, jöttek vissza az 1938-ban elmenekült telepesek, és jöttek az új honfoglalók is. Ezek azonnal átvették a települések irányítását, és megkezdték annak a programnak a megvalósítását, amelynek végső célja a magyar nyelvű lakosság teljes eltávolítása lett volna Csehszlovákia területéről. A „magyartalanítás” első áldozatai az első bécsi döntés után visszacsatolt területekre beköltözött anyások voltak. Az ő kitoloncolásukat május első napjaiban rendelte el a szlovák kormány szerepét betöltő pozsonyi Megbízotti Hivatal belügyi tárcája. Az egész nyáron át folyó kitoloncolás során a települések szlovák komisszárjai által összeállított listán szereplő családokat kézipoggyásszal, minden értéküktől megfosztva rakták át az államhatáron, miközben lakásuk és ingóságai azonnal a „hivatalos” fosztogatók prédájává váltak. A mintegy harmincegyezer személy kitoloncolása azonban csak

a kezdete volt azoknak a magyarellenes intézkedéseknek, amelyek végső célja a térség teljes etnikai átalakítása lett volna.

Azzal, hogy 1945 tavaszán a döntőbírósi területen (a keleti térségben korábban, Csallóközben később) is összeomlott a magyar közigazgatás, megkezdődött az anyaországiak elűzése, a hatalmat pedig a Pozsonyból delegált szlovák komisszárok vették át, immár nemcsak jogilag de a mindennapok szintjén is lezárult a magyar idők rövid, de mozgalmas időszaka. Ám ami utána következett, abban nem volt köszönet.

13. Források és szakirodalom

A kutató, aki az 1938-ban Magyarországhoz csatolt felvidéki területek történetét kívánja kutatni, tisztességes mennyiségű forrásanyagra támaszkodhat. Sőt mi több, jórészt olyan anyagokra, amelyek szinte érintetlenül hevernek Magyarország és Szlovákia különböző levéltáraiban. A legfontosabb forrásörző intézmény ezek közül minden bizonnyal a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, amelynek több, a korszakot érintő fondjában lelhet a türelmes kolléga értékes anyagokat. Sajnos a „felvidéki minisztérium” levéltára nem maradt fenn – ez ma már pótolhatatlan veszteséget jelent. Nagy segítség volt viszont a *Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának* (K 28) iratanyaga, amely különösen a „szlovák-kérdés” vizsgálata esetén megkerülhetetlen, de fontos információkat nyújtott közigazgatási kérdésekhez és az igazoló bizottságok működésének megértéséhez is.

Türelmes munkával jó anyagok bányászhatók ki a belügyminisztériumi levéltár terjedelmes iratanyagából is. Én magam a *Belügyminisztérium általános iratai* (K 150) és *Rezervált iratai* (K 149) anyagait, valamint a *Felvidéki igazoló bizottságok* (K 568) töredékes fondját használtam, amelyek többek között a visszailleszkedés folyamatának, az érintett lakosság hangulatának megértésében segítettek, ám a belügyis anyagok még sok újat rejthetnek.

A csehszlovák földreform revíziójának és a szlovák kolonisták helyzetének megértéséhez a *Földművelésügyi Minisztérium Általános iratai* (K 184), valamint a *Felvidéki Földbirtokrendezési Ügyek Kormánybiztosának Általános – (K 200) és – bizalmas (K 539) iratait* kutattam. Használtam továbbá még *Flachbart Ernő miniszteri tanácsos* irategyüttesét (K 763), s a Külügyminisztériumi Levéltár néhány fondját, közte a *Külügyminisztérium Politikai Osztályának* iratait (K 63 és K 64), és a *Békeelőkészítő osztály* (XIX-J-1) anyagába is bepillantottam. Ez utóbbi már a háború utáni időszak perspektívájából segít megérteni az 1938 és 1945 közötti időszakot. Az Országos Levéltár forrásbázisa azonban kimeríthetetlen, így bőven maradt még feltáratlan anyag.

A visszacsatolás katonai vonatkozásainak megértéséhez a Hadtörténelmi Levéltár anyagai nyújthatnak háttérrel. Mivel engem elsősorban a katonai megszállás emberi, szubjektív mozzanatai érdekeltek, a *Tanulmánygyűjtemény* és a *Personália* elnevezésű fondok felvidéki vonatkozásait igyekeztem több-kevesebb sikerrel kiszemezgetni. Bevallom azonban, hogy az ezekben az iratcsomókban tárolt visszaemlékezésektől és tanulmányoktól többet vártam, mint kaptam.

Az Országos Széchényi Könyvtár viszonylag kihalt hatodik emeletén található Kézirattár nem csupán az irodalmárok, de a történészek számára is értékes anyagokat rejt. A jelen téma szempontjából például a korszak néhány kiemelkedő felvidéki értelmiségének a – sajnos legtöbbször feldolgozatlan – hagyatékát is. Ezek közül, ismét csak nem a teljesség igényével *Sziklay Ferenc* (fond 158), *Szombathy Viktor* (fond 376) és *Győry Dezső* (fond 276) hagyatékából igyekeztem hasznosítható információkat kibányászni.

Bartha Ákos kollégám egyik tanulmányában figyeltem fel a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményében

őrzött *Faluszemináriumi kéziratokra*, amelyek között több olyan felvidéki vonatkozású anyag is van, amelyben bodroghközi, gömöri lelkészek írták le gyülekezetük történetét, életét. Bár ezek leadandó iskolai dolgozatként születtek, és csak ritkán életszagúak, azért azt a kevés adalékot, amelyet ezekben az anyagokban találtam, így is sokra becsülöm.

Kassa története ugyan kiemelt szerepet kapott munkámban, ám a kassai levéltárak anyagai korántsem kápráztattak el. Igaz, idő hiányában ismét csak szemezgetni tudtam a hatalmas mennyiségből. Ez leginkább a Kassa város levéltárában őrzött *Kassa törvényhatósági jogú város 1938–1945* nevű fondra igaz, amelyből a városi rendőrkapitányság, a közigazgatási bizottság iratcsomóit lapozgattam. Szintén használtam a *Magyar Királyi rendőr-főkapitányságnak és Abaúj-Torna vármegyének* a kassai megyei levéltárban fellelhető iratanyagát, ám meglehetősen kevés értékelhető forrásra leltem bennük. Minden bizonnyal a saját hibámból.

A feltáratlan kincseket azok a járási hatáskörű szlovákiai levéltárak rejtik, ahová a jelen kutatás során magam sem jutottam el, vagy ha igen, akkor kevesebb időre, mint kellett volna. A csallóközi és mátyusföldi történések szempontjából a vágssellyei levéltár, Komáromhoz a komáromi, Gömör térségéhez a rimaszombati levéltár adott némi támpontot, a Csomor Istvánnal kapcsolatos anyagokat pedig a lévai levéltárból sikerült előbányásznom.

Az oral history tájainkon ugyan viszonylag új műfajnak számít, de a tudomány fejlődésével lépést tartó kollégáim közül néhányan már korábban is felfedezték az ebben rejlő lehetőségeket. Ha pedig ezekhez az interjúkhoz még hozzá is lehet férni, az kész főnyeremény. Kovács Évának a kassai témájú kutatásaihoz készült életinterjúi szerencsére elérhetők. Utólag is köszönöm neki, hogy meg-

örökítette azok emlékeit, akik már nincsenek közöttünk. Én magam a Domus Szülőföld Ösztöndíjprogramjának keretén belül készítettem az utóbbi két évben mintegy tucatnyi interjút a magyar idők átlőivel. A műfaj korlátai ellenére ezek is sokat segítettek a korabeli viszonyok megértésében.

A „magyar időket” érintő források publikálásában nagy a lemaradás – különösen a saját térfelünkön. Hiszen míg az első bécsi döntést és annak közvetlen következményeit érintő források Ladislav Deák szerkesztésében (és meglehetősen tendenciózus válogatásában) szlovákul már megjelentek, addig a hasonló, és már közel egy évtizede készülő magyar kiadvány továbbra is várat magára. Köszönettel tartozom viszont egyik szerkesztőjének, Szarka Lászlónak, hogy a kéziratot (*Az első bécsi döntés okmánytára*. Szerk.: Ádám Magda, Janek István, Sallai Gergely, Szarka László. Kézirat. 2008.) a rendelkezésemre bocsátotta.

Rendkívül megkönnyítette és hatékonyabbá tette a munkámat, hogy a korszak fontos forrásainak egy része már digitalizált formában is elérhető. Vonatkozik ez elsősorban a képviselőházi naplókra, amelyeket az <http://www3.arcanum.hu/> oldalról értem el, illetve a minisztertanácsi jegyzőkönyvekre, amelyeket a www.digitarchiv.hu oldalon lehet olvasni. Hasonló segítséget jelenthet minden kutató számára az a Népszámlálási Digitális Adattár, amelyet a KSH tett közzé honlapján (<http://konyvtar.ksh.hu/neda>). Szerencsére a digitalizálás szükségszerűsége lassan a korabeli sajtót is eléri. Ennek köszönhetően váltak számomra elérhetővé olyan korabeli lapok digitalizált változatai, mint amilyen a *Turisták Lapja*.

A levéltári források kitűnő kiegészítője a korabeli sajtó. A szöveg megfelelő helyén ugyan jeleztem, hogy a visszacsatolás után bekövetkezett a felvidéki sajtó világnézeti beszűkülése, ám ez az újságok

forrásértékét korántsem csökkentette. A jelen munka szempontjából a legfontosabb sajtóterméket a *Felvidéki Magyar Hírlap* jelenthette volna. Ám az 1939 nyarán a reintegráció áldozatává vált, és így csupán a magyar idők kezdeti időszakának megértésében segített. Mivel 1939 nyarától nem maradt egyetlen, a visszacsatolt felvidéki területek egészét átfogó közéleti napilap sem, így elsősorban a regionális hatáskörű sajtóra tudtam csak támaszkodni. Ezek közül jelentőségében a *Kassai Újság* emelkedik ki, de hasznosan – és olykor nagy élvezettel – forgattam a Dunaszerdahelyen megjelenő *Csallóközi Hírlap*, az érsekújvári *Érsekújvár és Magyar Vidék*, a Rimaszombatban kiadott *Gömör* és a rozsnói *Rozsnói Híradó* című hetilapokat is. A felvidéki szellem kérdéskörének megőrzéséhez a Kassán megjelenő reformkatolikus szemléletű *Új Élet* és az Érsekújvárott kiadott *Érsekújvár és Vidéke* című lapok voltak segítségemre.

Egy korszak megértésében mindig fontos szerepet kapnak a korabeli kiadványok: brosrák, könyvek, reprezentatív kiadványok. Színvonalban és felhasználhatóságban ezen kiadványok közül elsősorban két szerző, Jócsik Lajos és Szvatkó Pál munkái emelkednek ki. Ők a társadalomtudós szemével próbálták értékelni azt a változást, amelyet a szlovákiai magyarok számára az első bécsi döntés hozott. Szvatkó, de különösen Jócsik művei (*Hazatérés, tájékozódás. Pécs, 1942.*) ennél fogva megkerülhetetlenek a történeti feldolgozások során. A korabeli kiadványok egy jó kis gyűjteménye, köztük olyan munkák is, mint a *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve* megtalálható a Fórum Kisebbségkutató Intézet digitális könyvtárában is. (<http://adatbank.sk/digiteka/digitalizalt-konyvek/arcanum/>). Én is merítettem belőlük.

Azon kevés napló, memoár és visszaemlékezés közül, amely a jelen témát érinti, a legnagyobb forrásértékkel Kovács Endrének

Az ár ellen címet viselő, a Petőfi Irodalmi Múzeumban fellelhető emlékirata bírt számomra. Az 1980-ban elkészült kéziratban az akkor már neves művelődéstörténész aját életének felidézésével a magyar idők érsekújvári történetéhez nyújt pótolhatatlan forrást. A felvidéki holokaustt szempontjából hasonló jelentőségű Tomáš Radil könyve, *Az auschwitzi fiúk* (Budapest, 2013), amelynek első fejezetei Párkány és a párkányi zsidók korabeli életébe engednek bepillantást. Kassa történetének a megértéséhez pedig többek között Szabó Lajos, ott szolgáló református lelkész memoárja (*Utolsó szalmaszál. Budapest, 2000.*) és Görög Artúrnak a kassai holokausztról szóló visszaemlékezése (*A kassai zsidóság története és galériája. Bnei Brak, 1991.*) segített.

Külön meg kell emlékeznem Márai Sándor munkáiról. Ezek közül az *Ajándék a végzettől* (Budapest, Helikon, 2004) és a *Hallgatni akartam* (Budapest, Helikon, 2013), amelyekből magam is merítettem, szinte kötelező olvasmány a Felvidék visszacsatolásának és az ezzel kapcsolatos problémáknak, sőt a korabeli Magyarországnak a megértéséhez.

A bevezetőben már utaltam rá, hogy a „magyar idők” története még feldolgozatlan. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne lennének olyan munkák, amelyek – ha a teljesség igénye nélkül is – de a téma egy-egy aspektusát már fel ne tárták volna. Ezek közül a lista élére mindenképpen egy sok tekintetben már túlhaladott, sok tekintetben pedig saját korának politikai valósága által alaposan megjelölt munka kívánczik, mégpedig Tilkovszky Loránt *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)* című munkája, amely 1967-ben jelent meg. Tilkovszky munkája ugyanis a marxista és internacionalista szemlélet erősen deformáló hatása ellenére is alapműnek számít. Köszönhetően elsősorban annak, hogy a szlovák kisebbséggel kap-

csolatos levéltári anyagot máig nem nézte olyan alaposággal meg senki, mint annak idején ő.

A fehér foltok nagysága fejezetenként változó. A szlovákiai magyarok két háború közötti története, amely nélkül a mi korszakunk sem lenne érthető, az utóbbi két évtized kutatási eredményeinek köszönhetően nagyvonalakban már feltárt, noha a hiátusok kiegészítése és a finomhangolás még várat magára. Aki a korszak szlovákiai magyar politikatörténete, a szlovákiai magyarok közösséggé válása iránt érdeklődik, leginkább Popély Gyula (*Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban. Kalligram, 1995; Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, 2014.*), Angyal Béla (*Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a szlovákiai magyar pártpolitika történetéből. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2002.*), Szarka László (*A [cseh]szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. 1998. In: Tóth L., Filep T. G. [szerk.]: A [cseh]szlovákiai magyar művelődés története 1918. I. köt. Ister Kiadó, 1998.*) és Simon Attila (*Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013.*) munkáiból kaphat ízlésének megfelelő képet.

Az első bécsi döntést mára már mindkét érintett történetírás alaposan körüljárta. Az oda vezető út és a revízió kérdésében továbbra is Zeidler Miklós *A revíziós gondolat* (Kalligram, 2009.) című munkája számít alapműnek, a döntés hátterét és lefolyását pedig Sallai Gergely könyve (*Az első bécsi döntés. Osiris, 2002.*) ismerteti a legrészletebben. Azzal kapcsolatban, hogy maguk az érintettek, vagyis a szlovákiai magyarok miként élték meg ezt az időszakot, saját, 2010-ben kiadott munkám (Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.*)

nyújt, reményeim szerint, hiteles képet. A magyar és szlovák történetírás közötti hangsúlyok különbségét, ám egyben a kutatási irányok párhuzamait is jelzi az a tanulmánykötet, amely a Selye János Egyetem és a Nógrád Megyei levéltár közös gondozásában jelent meg szerkesztésemben (*Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez. 2010.*), és amelyben magyar, valamint szlovák kutatók tanulmányai olvashatók. A korabeli magyar–szlovák kétoldalú kapcsolatok, valamint a szlovák határrevíziós törekvések témájához Janek István munkái (*A szlovák vezetés külpolitikai törekvései a komáromi tárgyalásoktól 1945-ig. In: Simon Attila [szerk.]: Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez. Selye János Egyetem – Nógrád Megyei Levéltár, 2010, 151–165.*) adhatnak, és adtak támpontot.

A bécsi döntés gazdasági vonatkozásaival kapcsolatban elsősorban Gaucsík István munkáit (például a *Lemorzsolódó kisebbség* c. 2013-as kötet egyes részei), illetve a Demeter Gábor – Radics Zsolt szerzőpáros erre vonatkozó tanulmányát (*A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdasági- és társadalomföldrajzi vonatkozásai. In Limes, 2007, 2. sz. 65–82.*) használtam hasznosan. A magyar közigazgatás kialakítását illetően pedig Szabó Helga (*A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2002, 2. sz. 35–58.*) és Bukovszky László (*A visszacsatolt Felvidék [Dél-Felvidék] közigazgatási szervezete. Limes, 2007, 2. sz. 53–64.*) tanulmányai voltak azok, amelyek el tudtak igazítani.

A Felvidék integrációjának folyamatában kulcsszerepet kapott a budapesti kormányzatok szociálpolitikája. Ezzel kapcsolatban nem volt más dolgom, mint Hámori Péter alapos tanulmányaira hagyatkozni (*Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története. Száza-*

dok 135. 2001, 3. sz. 569–624.; *A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Somorja 2006. 167–185.*). S nemcsak azért, mert más munkát nem nagyon találtam volna a témában, de azért is, mert alaposabbat semmiképpen sem.

A korszak magyarországi politikatörténetének, a kormánypárt belső vitáinak, Teleki, Imrédy, Szálasi és mások mozgatórugóinak megértéséhez elsősorban Ablonczy Balázs (*Teleki Pál. Osiris, 2005.*), Ungváry Krisztián (*A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon. Jelenkor, 2013.*), Paksa Rudolf (*A magyar szélsőjobboldal története. Jaffa, 2002.*) és Sipos Péter (*Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai Kiadó, 1970.*) egytől egyig kiváló munkái segítettek hozzá. Az Egyesült Magyar Párt bécsi döntés utáni története, mint ahogy a visszacsatolt területek egészének politikatörténete is lényegében szűz területnek számít. Nincsenek megírva a vezető politikusok életrajzai (még Jarossé sem), és lényegében még az EMP szervezeti felépítését sem ismerjük pontosan. Mint ahogy a források szűkössége miatt keveset tudunk a „felvidéki minisztérium” tevékenységéről is. Így a „*Felvidék nem vadászmező*” című fejezet megírása során Tilkovszky már említett munkáján kívül leginkább csak saját kutatásaimra tudtam támaszkodni.

Az igazolóbizottságok működéséről és általában a felvidéki közszolgálati állások betöltéséről eddig hallgatott a szakirodalom. Pedig a Csilléry Edit fiókjában rejtőző inspiratív tanulmány (*A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. Kézirat.*) fontos hozzájárulás a korszak történetének feldolgozásához. Kár, hogy csak kéziratban olvasható, azt azonban külön meg kell kö-

szönnöm a szerzőnek, hogy ismeretlenül is a rendelkezésemre bocsátotta írását.

A felvidéki szellem – legalábbis címszavak szintjén – hálás témája a szakirodalomnak, bár alaposabb feldolgozására csupán egy-két kísérlet történt. Ezek közül a legértékesebbek kétség kívül Filep Tamás Gusztáv kitűnő tanulmányai (*Filep Tamás Gusztáv: Felföldi társadalomkutatók az 1938 utáni magyarországi viszonyokról. In: Uő: A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945. Pozsony 2007. 187–204.; Uő: A „felvidéki szellem”-ről és utóéletéről [Közelítések]. Limes 20. [2007: 2. sz.] 109–132.; Uő: Felföldi köztörök a magyarországi állapotokról 1938 után. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Somorja 2006. 139–154.*), amelyek a szerzőtől megszokott aprólékossággal, és elsősorban az eredeti szövegekre építve járják körül a témát.

A csehszlovák földbirtokreform ugyan foglalkoztatta a cseh és szlovák szakirodalmat, de annak nemzetpolitikai vetületeiről és különösen a Dél-Szlovákia magyarlakta területeit érintő szláv kolonizációt illetően diszkrét hallgatásba burkolóztak. Ezt a hiátust töltötte ki 2008-ban megjelent munkám (Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Somorja, 2008.*), amelynek köszönhetően az ezzel foglalkozó fejezet megírása már nem jelenthetett gondot. Különösen úgy, hogy az említett munkában a csehszlovák földreform bécsi döntés utáni revíziójának alapvetéseit is felvázoltam, és részletesen foglalkoztam a szlovák kolonisták sorával is.

Azzal, hogy az első bécsi döntés következtében Magyarországhoz került szlovák lakosság helyzete miként változott rosszabbra, a legújabb szakirodalom nem sokat foglalkozik. Ez egyaránt ér-

vényes a szlovák és a magyar historiográfiára is, amelyek mintha megelégednének azzal a meglehetősen negatív és sok szempontból torzító nézőponttal, ami a témát a hatvanas években feldolgozó Tilkovszky és a szlovák Martin Vietor, illetve Michal Potemra munkáit jellemezte. Pedig árnyalni kellene a képet, amihez azonban Miroslav Michela egyetlen szlovák nyelvű tanulmányán (*Život na územíach pripojených k Maďarsku 1938-1945 [Élet az 1938 és 1945 között Magyarországhoz csatolt területeken]. Kézirat.*) kívül más szakirodalmi muníciót nem nagyon találni, és a magyar olvasó számára nem is tudok ilyet ajánlani. Itt kell említést tennem Anton Hruboň szlovák kolléga egy nemrég megjelent kétnyelvű munkájáról („Prinavrátané” Komárno. Komárom „visszatért”. Spolok Slovákov v Poľsku – Historia nostra, o. z., 2014.), amely a Magyarországhoz csatolt Komárom és az ott élő szlovákok életébe enged bepillantást.

Kassa története ugyan hálás témája a szakirodalomnak, ám ez a megállapítás a „magyar idők” éveire nem feltétlenül érvényes. A város visszacsatolásnak napjairól én magam publikáltam egy szlovák nyelvű tanulmányt (*Viedenská arbitráž a Košice z pohľadu naratívnych prameňov [A bécsi döntés és Kassa története a narratív források szemszögéből]. Fórum spoločenskovedná revue. 2009. 67–78. p.*) a csehszlovák hivatalok evakuálásának történetét pedig Martin Pekár írta meg (*Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938 [A jelentősebb hivatalok és intézmények evakuálása Kassáról Eperjesre 1938-ban]. In Regináčová, Nikola-Bojková, Alžbeta [eds.]: Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. stor. Košice, 2014, 74–80.*), ám ezek az írások is csupán a bécsi döntés utáni első napokkal foglalkoznak, miközben a város 1939 és 1945 közötti életéről vajmi keveset tudunk. Elsősorban

a korszak szellemi életét és benne Sziklay Ferenc alakját segít megérteni Koudela Pál disszertációja, *A kassai polgárság 1918 előtt és után* (Budapest, 2005).

Az „Új pályákon” c. fejezetben – kissé talán rendhagyó módon – a korabeli sport témájához is hozzányúltam. Szakirodalmat azonban nem találtam hozzá. Nem úgy, mint az oktatás kérdésköréhez, amelyet Popély Gyula dolgozott fel a hazatéréstől a hazavesztésig. *Magyar oktatásügy és oktatáspolitikai a visszatért Felvidéken 1938–1945* (Pozsony, 2006.) című munkájában. A kor művelődéstörténetéhez pedig elsősorban Tóth László és Filep Tamás Gusztáv különböző tanulmányait olvastam.

A magyar holokauszt szakirodalma sajnos legtöbbször megállt a trianoni határoknál, így az első bécsi döntéssel visszakerült területeken lezajló folyamatokról, eseményekről keveset tudunk. Persze, Braham L. Randolph, Molnár Judit, Szita Szabolcs és mások munkái így is megnyugtató szakmai háttérrel biztosítottak a felvidéki holokauszt témájának felvázolásához. De sokat köszönhetek Lang Tamás munkáinak is (lásd pl. *Lang Tamás – Strba Sándor: Az érsekújvári zsidóság története*. Pozsony, 2004.), valamint Baki Attila és Puntigán József még kéziratban lévő dolgozatainak. Az előbbi a barsi, az utóbbi pedig a nógrádi holokauszt egy-egy aspektusát írta meg.

Arról, hogyan ért véget a háború a visszacsatolt területek lakosai számára, s hogyan zajlott itt le az újabb államfordulat, ismét kevés az értékelhető szakirodalom. A menekültügy kérdésének megértéséhez Bukovszky László tanulmánya (*Menekültügy Komárom vármegyében a második világháború végén*. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2007, 2. sz, 37–50.) segített. Az érintett térségben folyó hadműveletekkel kapcsolatban a szlovák historiográfia, ha szükséges is, de megemlékezik. Az általánosabb munkákon kívül, mint

amilyen Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban* (Osiris, 2004.) magyar nyelven leginkább a Súdwind hadműveletről lehet olvasni. Többek között Számvéber Norbert munkáiban (*Konrád 3. Páncéloscsata Budapestért 1945*. Hadtörténelmi Levéltár, 2001.). Viszonylag bő szakirodalma van viszont magyar nyelven azoknak a csehszlovák elképzeléseknek, amelyek a régió háború utáni elrendezését és a szlovákiai magyarok sorsát érintették. Ezekről többek között Szarka László, Popély Árpád vagy Štefan Šutaj munkáiból tájékozódhatunk.

Végezetül szólnom kell néhány olyan munkáról, pontosabban szerzőről, akik nem feltétlenül a jelen könyv témájával foglalkoznak, de akiknek munkái mintaként szolgáltak, irányadók voltak számomra, vagy csupán ilyen vagy olyan szempontból inspiráltak. Ilyen volt Ablonczy Balázsnak a *Visszatért Erdély 1940–1944* (Jaffa, 2011) című könyve, valamint Bárdi Nándor, Egry Gábor és mások egyik vagy másik tanulmánya.

Jegyzetek

- 1 Márai Sándor: *Ajándék a végzettől*. Budapest, Helikon, 2004, 79.
- 2 Márai Sándor: *Hallgatni akartam*. Budapest, Helikon, 2013, 86.
- 3 A szlovákiai magyar pártok stratégiai kérdéseivel kapcsolatban máig alpmű Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet – Lilium Aurum Kiadó, Galánta-Dunaszerdahely. 2002.
- 4 A kacagópusztai betöréssel kapcsolatban lásd Simon Attila: Síp-pal, dobbal, nagybögővel – avagy kísérlet a „Felvidék visszafoglalására” 1938. október 5-én. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2006, 4. sz. 145–159.
- 5 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 9.
- 6 A komáromi tárgyalásokról és a bécsi döntés diplomáciai előkészítéséről lásd Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris, 2002.
- 7 A szlovákiai magyarok 1938-as magatartásával kapcsolatban bővebben lásd Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- 8 A kétoldalú tárgyalások folyamata jól dokumentálható azokból a forráskiadványokból, amelyeket a szlovák, illetve a magyar történészek állítottak össze. Lásd Deák, Ladislav: *Viedenská*

Arbitráž. 2. Novembra 1938, Dokumenty I., II., III. Matica Slovenská, 2002–2006. Ádám Magda és mtsai: *Az első bécsi döntés okmánytára.* Kézirat.

- 9 Peéry Rezső: Hét sovány esztendő gazdag termése. In: Tóth László (szerk.): *Hontalanok.* Kalligram, 2013, 65.
- 10 Janek István: A szlovák vezetés külpolitikai törekvései a komáromi tárgyalásoktól 1945-ig. In: Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez.* Selye János Egyetem – Nógrád Megyei Levéltár, 2010, 160.
- 11 A Felvidék katonai megszállásának körülményeit részletesen taglalja Öry Károly: A Horthy-hadsereg megszálló tevékenysége és közigazgatása Dél-Szlovákia átszatolt területein 1938. nov. 5 – dec. 21. c. tanulmánya, amely a hadtörténeti levéltár TGY 2680 leltárszáma alatt található meg.
- 12 Az első bécsi döntés néhány gazdasági vonatkozását illetően lásd Demeter Gábor – Radics Zsolt: A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdaság- és társadalomföldrajzi vonatkozásai. *Limes*, 2007, 2. sz. 65–82.
- 13 MNL OL, K-149, 49. doboz, 1939. 2/1 t. Árlap a visszacsatolt Felvidék egyes élelmiszereiről és más közszükségleti cikkről.
- 14 MNL OL K-149, 49. doboz, 1939, 2/1 t. Összefoglalás. A Hont-Nógrád és Gömör vármegyék csehuralom alól felszabadult részein tapasztalható gazdasági, társadalmi és politikai képről.
- 15 A témával kapcsolatban lásd Hámori Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története. *Századok* 135. 2001, 3. sz. 569–624.; Hámori Péter: A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In: *Integ-*

rációs stratégiák a magyar kisebbség történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Somorja 2006. 167–185.

- 16 MNL OL, K 28, 1939-P-20003.
- 17 A katonai közigazgatás működéséről a már említett Weis István ad a miniszterelnöknek címezve lényegre törő és a hibákat egyáltalán nem takargató elemzést. MNL OL, K 28, 1919–T–16020
- 18 *Prágai Magyar Hírlap*, 1934. július 8. Idézi Popély Gyula: A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. *Regió – Kisebbségtudományi Szemle*, 1990, 3. sz. 107.
- 19 Janovszky életével és tevékenységével kapcsolatban lásd rövid önéletrását OSZK Kézirattár, 36/2357.
- 20 MNL OL, K-28, 1940-P-17499
- 21 Ha a két háború közötti szlovákiai magyar politika első vonalába tartozó politikusok névsorát megnézzük, abból lényegében csak Esterházy sorolható az arisztokráta közé, miközben a két jelentős magyar párt vezetésének gerincét kisgazdák, ügyvédek, papok adják.
- 22 Imrédyvel kapcsolatban lásd Sipos Péter rövid, mégis árnyalt értékelését. Sipos Péter: *Imrédy Béla.* Budapest, Elektra Kiadóház, 2001.
- 23 Vö. Egry Gábor: Nemzeti kölcsönhatások. Kisebbségi magyarok és a magyar nemzetfelfogás változatai a harmincas években. In: Feitl István (szerk.): *Nyitott/zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció, 1914–1949.* Budapest, Napvilág, 2013, 121.
- 24 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 11.
- 25 MNL OL, K 149, 49. doboz, 1939, 2.t.
- 26 A Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL), fond 658. Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Szociáldemokrata Párt (SZDP), 217 – vidéki pártszervezetek 1939, 658, 5/213.

- 27 MNL OL, K 64, 89. cs. 65t.
- 28 *Felvidéki Újság*, 1944. június 10.
- 29 Csilléry Edit: *A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során*. Kézirat.
- 30 Idézi Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Politikjárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I–II. Budapest, PolgArt, 2000. 562.
- 31 A bírósági alkalmazottak átvételét megkönnyítette, hogy a két világháború közötti Szlovákia területén lényegében a Trianon előtti magyar joggyakorlat volt az meghatározó, így a bírók könnyen tudtak alkalmazkodni a magyarországi viszonyokhoz.
- 32 Az adatok forrása, MNL OL, K-149, 49. doboz.
- 33 Janics Kálmán: Új felvidékiesség. *Új Élet*, 1939, 5–6. sz. 290.
- 34 MNL-OL, K-568, 1. cs.
- 35 Egyedi igazolási ügyek sora található a MNL OL, K28, 28. cs. 68. t.
- 36 Ikvay László: Újkomáromi kontraszt (felszabadulási élmény). *Új Élet*, 1939, 5-6. sz. 321–322.
- 37 Janics Kálmán: Új Felvidékiesség. *Új Élet*, 1939: 5–6. sz. 288.
- 38 Márai Sándor: *Ajándék a végettől*. Budapest, Helikon, 2004, 181.
- 39 MNL OL, K-28, 1939-P-20003
- 40 Márai Sándor: *Hallgatni akartam*. Budapest, Helikon, 2013, 90–91.
- 41 Cserhalmi István 1948: *Hat év a Felvidéken, négy hónap a felvidékiek között*. SRKTGY. Fsz. Kt. 152. Idézi: Bartha Ákos: Iskola a határon. In: *Mediárium. Kommunikáció – egyház – társadalom*. 2011, 4. sz. 5–24.
- 42 Sinkó Ferenc: A felvidéki kisember igényei. *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. március 12.

- 43 Az adatok forrása Berey Katalin: *Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején*. Az ONCSA munkássága. Budapest, 1981. 12–54. (szociológiai füzetek 25.)
- 44 Dobossy László: A felvidékiesség vége. *Új Élet*, 1939, 9. sz. 402.
- 45 Dél-Szlovákiának a csehszlovák földreformon belüli kolonizációjáról részletesen Simon Attila: *Telepesek és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- 46 MNL OL, K 184, 1939-35-22303
- 47 MNL OL, K 64, 79. cs. 65. t. 1148/1938.
- 48 ŠOA Komárno (Štátny oblastný archív Komárno), MKOVV (Okresné vojenské veliteľstvo v Komárne), k. 2, 262/1938.
- 49 A települést a húszas évek egyik legjelentősebb cseh politikusáról, a több ízben kormányfői tisztséget is betöltő Antonín Švehláról nevezték el.
- 50 ŠOA Šaľa, f. Hlavnoslúžňovský úrad v Šamoríne (1938–1945), k. 10, 162/1938.
- 51 MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1941. augusztus 5.
- 52 MNL OL, ME K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. június 9.
- 53 Vö. Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, Akadémiai, 1967. 71.
- 54 MNL OL, K 184, 5212 cs. 28. t.
- 55 Csomor István első bécsi döntés utáni sorsába a lévai levéltár főszolgabírói fondjában őrzött iratcsomó ad betekintést: ŠA PLv, f. Hlavnoslúžňovský úrad v Leviciach, (HSLÚ Lv), 1674/1943.
- 56 MNL OL, K-428, Sajtólevéltár, MTI nyomatosok, Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1941. február 18. kedd, 11.

- 57 Képviselőházi napló, II, 1939, 36. ülés, 1939. október 11, 207–208.
- 58 MNL OL, KÜM Békeelőkészítő osztály, 39. doboz, XIX-J-1-a-IV-50
- 59 A Winter-ügy dokumentációja megtalálható MNL OL, K 28, 34 cs., 1940-L-18226
- 60 Lásd Kovács Endre: *Az ár ellen* c. kéziratoss visszaemlékezéseit, amely a Petőfi Irodalmi Múzeumban lelhető fel.
- 61 A népösszeírás helyszíni felülvizsgálatáról szóló jelentés megtalálható az MNL OL, K 28-as fondjában. 215 cs. 428. t.
- 62 Teleki gondolatainak tanulmányozásához kitűnő vezérfonál a politikus Ablonczy Balázs által összeállított írásainak gyűjteménye. Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, Osiris, 2000.
- 63 Michela, Miroslav: *Život na územích pripojených k Maďarsku 1938–1945* [Élet a Magyarországhoz csatolt területeken 1938–1945]. Kézirat.
- 64 *Felvidéki Újság*, 1940. március 16.
- 65 MOL, K 150, 3108. cs. K150-III-20. f.
- 66 A Bolda-ügyhöz lásd a kassai megyei levéltárban található anyagokat: ŠA Košice, f. Kráľovský policajný kapitanát Košice, k. 2. 2275/1940.
- 67 Az igazoló bizottságok tevékenységével és a nagysurányi esettel kapcsolatban lásd a MNL OL, K 568, 1. cs.
- 68 Fleischmann a csehszlovák időkben az Országos Keresztényszocialista Párt egyik alapítója és országos vezetője volt, akinek az egyik feladata a párt szlovák nyelvű választóinak megszervezése volt.
- 69 Kapuvári ügyéhez lásd MNL OL, K 28, 50. cs. 90. t. 1941-G-17490
- 70 MNL OL, K-28, 200. cs. 379 t. 1942-E-23638

- 71 A szlovják ügy megértéséhez lásd Ábrahám Barna: *A szlovákok és szlovjokok: a nemzet határai*. Limes, 2003, 3. sz. 55–66.
- 72 Dvorcsák identitásának a megértéséhez nélkülözhetetlen Ablonczy Balázs *Renegátok* című tanulmánya. A dolgozat megtalálható Ablonczy Balázs: *Nyombiztosítás*. Pozsony, Kalligram, 2011. 69–87.
- 73 A kassai városi könyvtár 1937 évi kölcsönzési statisztikái megtalálhatók Sziklay Ferencnek, a neves kassai közéleti személyiségnek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyatékában (OSZK, Kézirattár, fond 158)
- 74 Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – LiliumAurum, 2004.
- 75 A forrás lelőhelye a prágai Cseh Nemzeti Levéltár. NA ČR, f. PMV-AMV 225, k. 1045, bez. č.
- 76 A kassai intézmények Eperjesre való költöztetésével kapcsolatban lásd Pekár, Martin: *Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938*. In: Regináčová, Nikola-Bojková, Alžbeta (eds.): *Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. stor.* Košice, Equilibria, 2014, 74–80.
- 77 Kassa 1939 évi gazdasági és politikai állapotát illetően jó beszámolók találhatók: MNL OL, K-149, 49. doboz.
- 78 Ehhez lásd a polgármester rendszeres havi jelentéseit az 1941. évben. Archív mesta Košice, f. Municipiálne mesto Košice 1938–1944., k. 1
- 79 Az észak-erdélyi turizmus korabeli fejlesztési terveivel kapcsolatban lásd Ablonczy Balázs: *Védkunyhó. Turizmusfejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között*. *Történelmi Szemle*, 2008, 4. sz. 507–533.

- 80 A korabeli kassai eseményekről Szabó Lajos református lelkész visszaemlékezése ad plasztikus képet. Szabó Lajos: *Utolsó szalmaszál*. Budapest, METEM – Kazinczy Ferenc Társaság, 2000.
- 81 A visszacsatolt területek oktatástügyével kapcsolatban lásd Popély Gyula: *A hazatéréstől a hazavesztésig*. Pozsony, Madách-Posonium, 2006.
- 82 MNL OL, K-28, 150. cs. 251 t. 1939 – L – 16911.
- 83 *Érsekújvár és Vidéke*, 1939. augusztus 13. 4.
- 84 MNL OL, K 28, 208. cs. 407. t.
- 85 Idézi Puntigán József: *Holokauszt Nógrádban*. Kézirat.
- 86 Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvy Kiadó, 1994, 160.
- 87 A Porubszkyval készült interjút lásd: *Érsekújvár és Vidéke*, 1938. december 18.
- 88 MNL OL, K149, 1939-2-5501
- 89 Az ipar- és kereskedelmi engedélyek revíziójával kapcsolatban részletes adatokat közöl Jakab Árpád: *A zsidóság szerepe Kassa gazdasági életében*. Budapest, 1944.
- 90 Görög Artúr: *A kassai zsidóság története és galériája*. Bnei Brak, 1991.
- 91 Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Budapest, Helikon Kiadó, 2004, 166.
- 92 A hadműveleti kiürítés és a menekültek elhelyezésének története még feldolgozásra vár. Komárom vármegyét illetően Bukovszky László dokumentálta azt. Lásd Bukovszky László: Menekültügy Komárom vármegyében a második világháború végén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007, 2. sz, 37–50.

Névmutató

II. Rákóczi Ferenc 9, 157, 166–167, 171, 178, 181
 Ablonczy Balázs 4, 14, 58, 227, 231, 238–239
 Alapy Gáspár 79, 206
 Angyal Béla 225, 233
 Antal Sándor 93
 Áchim András 125
 Ádám Magda 222, 234
 Baki Attila 230
 Balla Pál 209
 Bartha Ákos 220, 236
 Bartsch János 206
 Bař'a, Antonín 17, 45–46, 102, 108, 155
 Bazovský, Ľudovít 149
 Bárdi Nándor 58, 227–228, 231, 235
 Beneš, Eduard 24, 101–102, 184, 210, 213
 Berecz Kálmán 108
 Bethlen István 22, 65, 107, 130
 Békefi Sándor 93
 Bolda, Štefan 20, 38, 60, 67, 71, 74, 76–77, 140–141, 196, 227, 238
 Borovszky Géza 57, 70, 79

Borsody István 64
 Bólya Lajos 108
 Böhm, Emanuel 149
 Bukovszky László 226, 230, 240
 Ciano, Galeazzo 10, 31, 34
 Čihák, Jaroslav 159–160
 Csatáry Béla 42
 Csilléry Edit 82, 227, 236
 Csoór Lajos 94, 128
 Csomor István 125–128, 221, 237
 Csontos Gyula 13
 Darvas János 77
 Deák, Ladislav 222, 233
 Demeter Gábor 226, 234
 Dobosffy Aurél 206
 Dobossy László 109, 237
 Dvorcsák Győző (Dvorčšák, Viktor) 147, 149, 239
 Egry Gábor 63, 231, 235
 Esterházy János 22, 32, 43, 59, 61, 73–74, 100, 138, 146, 148–149, 235
 Fazekas József 173
 Faragho Gábor 35
 Felcsiki Gábor 25–26
 Fierlinger, Zdenek 175
 Filep Tamás Gusztáv 225, 228, 230
 Flavius Josephus 208
 Fleischmann Gyula 144, 238
 Gaucsík István 226
 Gaskó Miklós 206

Giller János 77, 209–210
 Goldstein Józsué 199
 Görög Artúr 206, 224, 240
 Gyarmathy Gábor 173–174
 Győry Dezső 220
 Haltenberger Ince 201
 Harminc, Michal 69
 Hámori Péter 226, 234
 Henlein, Konrád 23
 Hitler, Adolf 23, 27
 Holota János 60, 66, 68, 79
 Hodža, Milan 111
 Horthy Miklós 11, 29, 38, 131–133, 138, 160, 167, 170–173, 188, 210, 227, 234
 Hóman Bálint 170
 Hruboň, Anton 229
 Hunčík Péter 15
 Ikvay (Pfeiffer) László 98–99, 236
 Imrédy Béla 51, 62, 199, 227, 235
 Imrédy Béláné 51
 Janek István 222, 226, 234
 Janics Kálmán 86, 99, 108, 236
 Janovszky Imre 60, 235
 Janšák, Štefan 32
 Jaross Andor 42–43, 54, 58–59, 63, 76–77, 79, 86, 88, 94, 122, 128, 191, 196
 Jaross Vilmos 93
 Jócsik Lajos 37–38, 99, 108, 223
 Kadlec, Anton 72

Kapuvári István 144, 238
Kállay Miklós 146, 173
Kánya Kálmán 26
Keresztes-Fischer Ferenc 55, 61, 87, 145
Kiss Ferenc 13, 230
Koczor Gyula 128
Koudela Pál 230
Kovács Endre 108, 131, 211, 223, 238
Kovács Éva 156, 221, 239
Kovrig Béla 51
Kozma János 83, 93–94, 236
Krofta, Kamil 108
Lahav, Yehuda 193
Lang Tamás 230
Lipscher Mór 196
Lónyay Theodóra 130
Lükő Géza 54
Mach, Alexander 31, 119
Madarász István 146
Márai Sándor 9, 102–103, 153, 207–208, 224, 233, 236, 240
Mécs László 101
Michela, Miroslov 136, 229, 238
Mihálik Sándor 171
Molnár Judit 230, 240
Oszwald Dániel 127
Ottrubay Melinda 13
Pajor Miklós 77
Paksa Rudolf 227
Peéry Rezső 34, 234

Pekár, Martin 229, 239
Pfeiffer Miklós 146–147, 207
Pintér Béla 76, 129
Pohl Sándor 165, 169
Popély Árpád 231
Popély Gyula 183, 225, 230, 235, 240
Porubszky Géza 62, 66, 78, 111–112, 198, 240
Potemra, Michal 229
Prokopec, Jozef 72
Puntigán József 230, 240
Radics Zsolt 226, 234
Randolph, Braham L. 230
Révay István 130
Ribbentrop, Joachim von 10, 31
Rudnyánszky János 130
Sallai Gergely 222, 225, 233
Schell Péter 79, 173
Schönherz Zoltán 78
Serédi Justinián 173
Sidó Ferenc 16–17, 30, 60, 63, 65–66, 68, 76–78, 108, 125, 130, 156,
172, 174, 179–180, 193–208, 224, 230, 239–240
Simai Béla 174
Simon Attila 1, 3–4, 225–228, 233–235, 237
Sinkó Ferenc 107, 236
Sipos Péter 203, 227, 235
Štefánik, Milan Rastislav 159
Šutaj, Štefan 231
Szabó Helga 226
Szabó Lajos 224, 240

Szarka László 4, 14, 222, 225, 231
 Szálasi Ferenc 67, 69, 227
 Számvéber Norbert 231
 Szekfű Gyula 98
 Szent-Ivány József 128, 180, 197
 Sziklay Ferenc 154, 220, 230, 239
 Szilassy Béla 46, 54, 75, 79, 123–126, 128–130
 Szita Szabolcs 20, 230
 Szombathy Viktor 220
 Sztranyavszky Sándor 100–101
 Szüllő Géza 62, 65–66, 78–79, 198
 Szvatkó Pál 26, 78–79, 99, 108, 128, 189, 209, 223
 Teleki Pál 32–33, 58, 74–76, 87, 94–95, 121–123, 128–130, 133,
 136–137, 139, 142–143, 147, 149, 170, 227, 238
 Temesi Mihály 37
 Tilkovszky Loránt 121, 123, 139, 147, 224, 227, 229, 237
 Tiso, Jozef 21, 27–28, 31, 34, 116, 131, 217
 Titus császár (Titus Flavius Vespasianus) ld. Vespasiánus császár
 Tost László 78–79, 166
 Tóth Ferenc 91–92, 225, 230, 234
 Tőkés Anna 13
 Ungváry Krisztián 227, 231
 Vasváry Kálmán 127
 Vespasiánus császár (Titus Flavius Vespasianus) 208
 Vietor, Martin 229
 Vrancsík István 206
 Vukovich István 54
 Weis István 53–54, 235
 Weiss-Tamás (Radil Tomáš) 193, 224

Werth Henrik 42
 Winter Móric 130, 238
 Wirth Gyula 77, 159, 201
 Zeidler Miklós 225
 Zsiga János 202

X 214344

TERÜLETEK KÖZIGAZGATÁSA 1941–44-BEN

--- *Trianoni országhatár*

VAS — *Vármegye*határ

Szobi — Város-, járáshatár

Kassa ○ **Törvényhatóságú város**Léva ○ *Megyei város*Kassa *Megyeszékhely*

• **Járasszékhely**

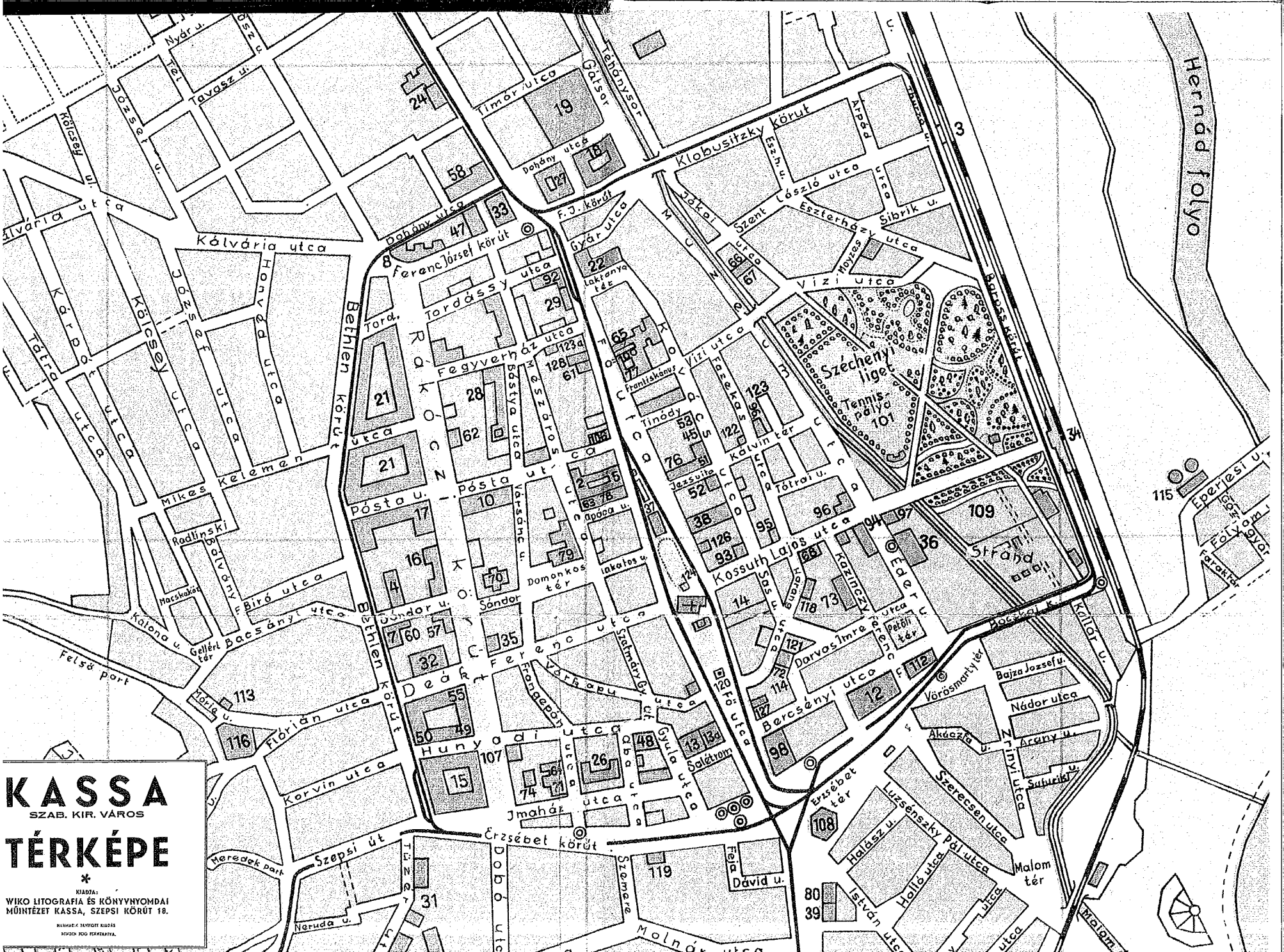

KASSA

szab. kir. város

TÉRKÉPE

Kiadja:
WIKO LITOGRAFIA ÉS KÖNYVNYOMDAI
MŰINTÉZET KASSA, SZEPSI KÖRÜT 18.
BUDAPESTI LITOGRAFIAI
KÖZVETLEN KÖNYVNYOMDA

1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában valóra vált a második világháború közti magyar politikai elit és szinte az egész magyar társadalom egyik régi álma: az ún. első bécsi döntés értelmében Csehszlovákia kénytelen volt lemondani mintegy 11 927 négyzetkilométernyi területéről, és ezzel Szlovákia és Kárpátalja határát, főleg magyarok lakta határsávja ismét Magyarországhoz csatolták. A visszacsatolást követő, ellentmondásokkal terhes időszak – a felvidéki „magyar idők” – azonban a mai napig tisztázatlan fejezete a történetírásnak, és a Felvidék történetének egy fontos hat és fél esztendejéről szinte alig tudunk valamit. Ez részben annak köszönhető, hogy az 1938–1945 közötti eseményeket átélők soha nem mondhatták el saját történeteiket, hanem ezzel párhuzamosan a magyar és szlovák történetírás is rendre a tények alá söpörte az érzékeny témát.

A kiadvány pótló munka tehát SIMON ATTILA tárgyilagos, kiegyensúlyozott és alapos elemzése, amelyben a történész a kutatásaira és a fellelhető szakirodalomra támaszkodva betekintést nyújt a Felvidék történetének e különös – és sok szempontból tragikus – időszakába, és bemutatja a visszacsatolást követő viharos társadalmi változásokat. Az író vezetés stílusban megírt kötetből megtudhatjuk, milyen mértékben volt a politika az átlagemberek mindennapjaira, miközben az is kiderül, a magyar kormányzat miként tervezte a „nyugdíjasok városává” alakítani Kassát, milyen akadályokat kellett leküzdeni a felvidéki foci csapatoknak, miután újra a magyar bajnokságban szerepelhettek, valamint hogy mi történt végül, ha kiszabadul a palackból a „felvidéki szellem”.

SIMON ATTILA 1966-ban született Rimaszombatban. Egyetemi tanulmányait szlovákiai városban végezte, disszertációját a Pécsi Tudományegyetemen védte meg. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Intézet igazgatója és a komáromi Selye János Egyetem tanszékvezető docense. Elsősorban a szlovákiai magyar kisebbség két világháború közötti történetével foglalkozik.

Köves méretű a
facebook-on
is a JAFFA és Könyvtár Klub

JAFFA
Kiadó

Bookline.hu

Kárpáti és Pila Antikvárium

JAFFA.HU 3150 Ft

MAGYAR IDŐK
A FELVIDÉKEN

943.6

S59

SIMON ATTILA

JAFFA

SIMON ATTILA

MAGYAR IDŐK A FELVIDÉKEN

1938-1945

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI